

CATÀLEG DE JACIMENTS

EL SALT (Alcoi)

BERTILA GALVÁN SANTOS

Universitat de La Laguna

El jaciment del Salt es localitza associat a la formació de travertins en cascada del Polop-Barxell, dins de la conca alta del riu Serpis. La seua situació sobre una àmplia plataforma carbonatada, al peu d'una gran paret vertical elevada a uns 700 metres d'altitud sobre el nivell del mar, li permet dominar l'àmplia depressió tectònica existent al centre del conjunt muntanyós que domina el nord de la província d'Alacant, als contraforts sud-orientals de la serra de Mariola (Fumanal: 1994). Possiblement, el Salt i els jaciments mosterians de l'abric del Pastor (Alcoi) i de la cova Beneito (Muro), tots ells situats a les vores de la serra de Mariola, formen el primer poblament humà conegut en aquesta comarca i es distribueixen al llarg de la ruta natural de connexió de la conca alta del riu Serpis amb el corredor natural de Beneixama i l'interior peninsular (Aura i al.: 1993).

Es tracta d'un assentament a l'aire lliure en què un grup de neandertals va aprofitar per al seu emplaçament una lleugera cubeta exposada al NE. Sobre aquesta i a l'abric de la gran paret travertínica va desenvolupar successives ocupacions, de les quals a penes s'ha conservat una superfície que s'acosta als 100 m². La seua mateixa situació dins de la vall, la protecció de la paret, que al llarg del Pleistocè va experimentar ensulsiades i retrocessos, i també les surgències hídriques degueren ser elements decisius a l'hora d'explicar la seua elecció com a assentament.

El caràcter de la sedimentació, la gran concentració de llars planes i en cubeta, que configuren estructures simples i complexes, o el desenvolupament d'activitats diversificades per a subsistir, ens fan pensar que el Salt va ser un hàbitat humà estable i recurrent. Pel seu

estratègic emplaçament, en una àrea de manifesta accessibilitat a biòtops diversos, propicis per a la captació de recursos abundants i variats (cinegètics, vegetals, hídrics, matèries primeres lítiques, etc.), respon a un dels patrons distintius dels denominats "campaments base" dels grups caçadors-recol·lectors mosterians.

La troballa del Salt com a jaciment arqueològic es va produir en 1959, gràcies al treball de Juan Faus Cardona, gran coneixedor de l'arqueologia alcoiana. Les primeres excavacions s'hi van realitzar en 1960 i 1961 sota la direcció de V. Pascual, del Museu d'Alcoi, i de R. Martín, de la Universitat de Barcelona. Posteriorment, en 1986, s'inicia la present etapa en les excavacions del Salt, en el marc d'un projecte d'investigació pluridisciplinari que es coordina des de la Universitat de La Laguna.

La seqüència estratigràfica del jaciment comprén tretze nivells que apareixen organitzats en cinc unitats sedimentàries (Fumanal: 1994).

La unitat E (nivells XIII i XII) correspon a un depòsit biolítico-químic horitzontal, format en un entorn climàtic estable, humit i temperat, amb un paisatge boscós dominat per l'alzina. Arqueològicament és estèril i sobre aquest s'organitza la seqüència arqueos sedimentària, conseqüència de l'hàbitat humà. Les datacions obtingudes per tori/urani de 81.585 ± 2.700 (nivell XIII) i de 80.157 ± 4.000 BP (nivell XII) (Galván i al.: 1991), permeten enquadrar-lo en l'estadi isotòpic 5a (cap a la meitat del Würmià antic segons la nomenclatura alpina), que coincideix amb la interfase C de la Cova Negra.

La interrupció d'aquestes condicions favorables, causada possiblement per oscil·lacions en els llinars d'humitat/temperatura, dona pas a la unitat D (nivells XI a VII), en la qual es dona una sedimentació detrítica amb materials de naturalesa diversa, que s'acumulen de forma gradual o amb discrets episodis erosius, i en la qual sovintaja la presència d'aigua amb un règim laminar suau o dèbilment canalitzada, com a reflex de les oscil·lacions ambientals.

Els còdols i les graves meteoritzats, distingibles en els nivells X a VII, també semblen constatar una certa deterioració de les temperatures, encara que no és possible documentar els processos de gelifracció molt freqüents i actius en altres zones de les valls alcoianes, i fins i tot en una etapa postmsteriana d'aquest jaciment (sector III, nivell C).

Tot i que els nivells XI a IX són estèrils en pol·len, la progressió cap a una lleugera degradació climàtica es reconeix igualment en la composició pol·línica dels nivells VIII i VII. En el primer es manifesta

SÒL
D'Ocupació
AMB CARBONS
I RESTES
ÒSSIES DE
FAUNA

un estrat arbori més clar que el del nivell basal, amb la desaparició dels roures caducifolis i un sotabosc arbustiu molt pobre de tàxons. Aquesta tendència continua en el nivell VII, que té unes condicions temperades però més fresques i seques, on predomina el *Pinus* sobre el *Quercus*, que ara acaba configurant un paisatge de pinar poc dens (Galván i al.: 1998).

Pel que fa al registre de microfauna és destacable la presència de *Microtus arvalis* i de *Terricola duodecimcostatus* des del nivell XII, ja que ambdues espècies estan absents en la Cova Negra. La seua presència al Salt deu ser deguda a les condicions de major altitud i continentalitat de l'emplaçament i també a l'absència de *M. brecciensis*, competidor natural de *M. arvalis* (Guillem: 1995).

De totes aquestes manifestacions es dedueix una progressiva recrudescència ambiental, encara que de condicions no extremes, que concorda amb les datacions fetes per termoluminescència per als nivells XI a IX, que les fan assimilables a l'estadi

NIVELLS
DE LLAR
INTERCALATS
EN EL TALL
ESTRATIGRÀFIC
DE
L'EXCAVACIÓ
DE 1960-61

EL JACIMENT ES
LOCALITZA
A LA BASE
DE LA PARET
DE TRAVERTI,
ALS VOLTANTS
DEL XORRO
DEL SALT

C
A
T
À
L
E
G
D
E
J
A
C
I
M
E
N
T
S

isotòpic 3b (Würm II); mentre que els altres nivells, VIII i VII, es podrien enquadrar en l'estadi isotòpic 3a o Interstadial Würmià.

El període de major intensitat d'ocupació es registra entre els nivells XI i IX, si es té en compte el volum de restes d'origen antròpic englobades en la sedimentació, i també la composició, varietat i abundància de les associacions paleofaunístiques.

El registre faunístic d'aquests nivells està integrat per una abundant representació de cavall, cérvol i cabra salvatge, amb una presència significativa de conill que mostra evidències importants de consum humà. En els nivells VIII i VII, per contra, s'observa una major presència de restes de conill i una notable reducció de la megafauna.

En les unitats C i B (nivells VI i V, respectivament), són de nou els aspectes hídrics els que marquen la diferència respecte a la fase anterior (revitalització del carst i obertura de conductes), i hi són prioritàries les aportacions arenoses, transportades per fluxos més actius encara que no turbulents. Paral·lelament degué produir-se la instal·lació d'una massa vegetal de major densitat, que no ha pogut ser documentada, ja que aquests nivells han resultat pol·línicament estèrils i tampoc no

han proporcionat un bon registre antracològic que ho permeta. Quant al registre faunístic, continua la tendència a l'increment de restes de lagomorfs que, potser, es deu a l'aportació de poblacions naturals.

En aquest context es va registrar la troballa de cinc dents humanes, pertanyents a dos individus adults i taxonòmicament assignades per M. D. Garralda i B. Vandermeersch a l'*Homo sapiens neanderthalensis*, que representen alguns dels grups de neandertals de cronologia recent (Galván i al.: 1998).

La gran importància d'aquestes unitats sedimentàries en el depòsit general del jaciment, amb una destacada representació al vessant, té un significat climàtic, per tal com representa l'establiment de condicions suaus/humides, interstadials, relacionables amb les de l'estadi isotòpic 3 (Interstadial Würmià), o en la seqüència cronològica regional: fase E de la Cova Negra (Villaverde: 1995), interstadial II/III de la Cova Beneito (Iturbe i al.: 1993). Aquestes correlacions són coherents amb la datació obtinguda per C14 AMS per a la base del nivell v: 37.100 BP.

La progressiva degradació climàtica i el canvi dràstic cap a unes condicions molt més fredes es detecta en el desmantellament que es produeix en la part superior

del nivell v, clarament recognoscible en el sector I de l'estratigrafia. Aquest procés s'evidencia en la seua fase final, en els sectors II i III, en què el sediment queda segellat per plaques estalagmítiques i engloba una gran quantitat de fragments parietals angulosos, concentrats *in situ*, que són indicatius d'una progressió en la tendència general de l'ambient cap a condicions molt més fredes, enquadraables en el Würm-III.

Finalment, es percep un canvi a partir del nivell VI, que és l'origen d'una nova etapa en què hi ha rellevants transformacions del medi geomorfològic i sedimentari i, fins i tot, un progressiu increment de la caiguda de blocs de la visera travertínica, durant la qual es documenta el final de l'ocupació mosteriana del Salt.

La unitat A (nivells IV a I) evidencia el profund canvi morfològic que es registra en aquesta part de la seqüència i que de cap manera té valor de fase paleoambiental.

Els sediments, amb una gran abundància de components gruixuts, contenen tot tipus de materials arqueològics que posen de manifest la presència humana al Salt durant el paleolític superior, el neolític, la metal·lúrgia i també en l'època històrica.

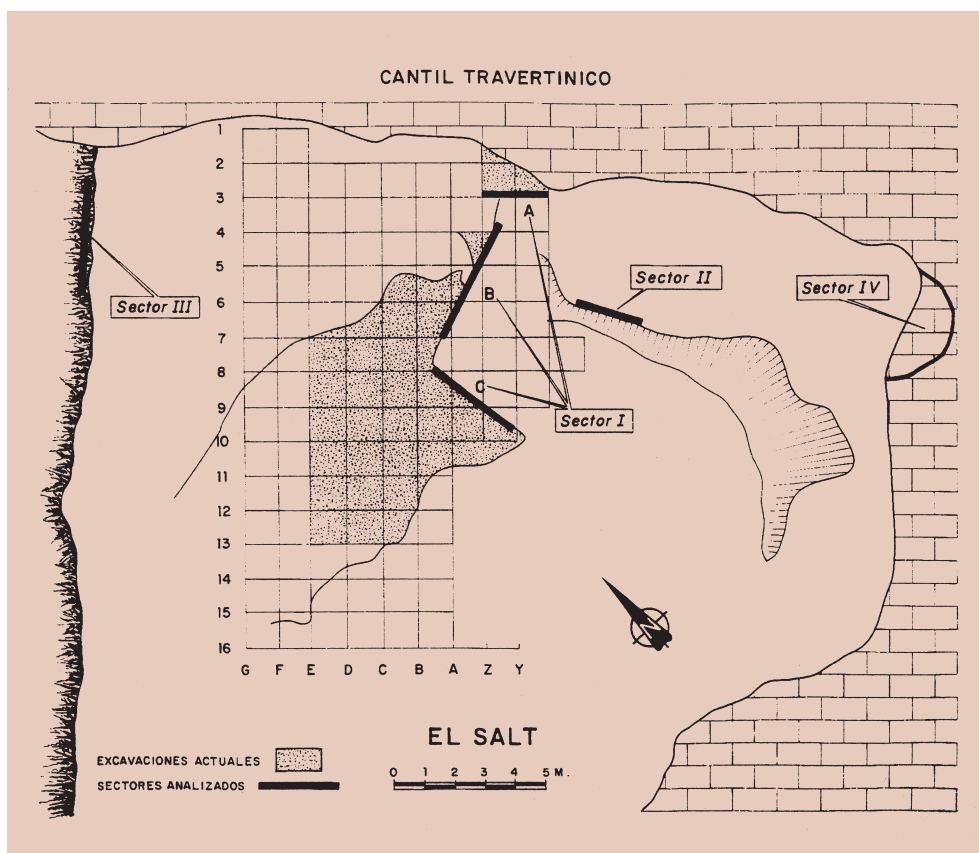
Una valoració final permet considerar el Salt com un dels jaciments clau del

EL SALT (Alcoi)

paleolític mitjà peninsular, i forma part de la destacada concentració d'assentaments d'aquest període que s'observa a la regió central del Mediterrani occidental. El seu depòsit arqueològic pot ser correlacionat amb la seqüència cronoestratigràfica regional, en la qual els nivells XI a VI del Salt (Würm II i Interstadial Würmià) coincideixen amb la fase D de la Cova Negra; mentre que els nivells V del Salt i XII-XI de la Cova Beneito (Interstadial Würmià) poden ser relacionats amb la fase E de la Cova Negra (Fumanal i Villaverde: 1997).

La tecnologia lítica desenvolupada per la gent que va habitar el Salt posa de manifest unes estratègies de control de les matèries primeres litològiques i un sistema de producció lítica, propis de la població neandertaliana, que en aquest àmbit s'inscriu en les coordenades culturals tradicionals del mosterí xarentí, i que, des d'una perspectiva actualitzada, s'emmarca en el mètode Leval·loisià, en les seues variants recurrents (Boëda: 1986).

TREBALLS
D'EXCAVACIÓ
DE LA
CAMPANYA
DE 1997

L'ABRIC DE LA FALAGUERA (Alcoi)

ORETO GARCÍA PUCHOL - J. EMILI AURA TORTOSA

Universitat de València

L'abric de la Falaguera, citat també en la bibliografia com a Falguera, es localitza al marge dret del barranc de les Coves, dins del terme municipal d'Alcoi (Alacant). Aquest barranc és tributari del riu Polop i en l'actualitat forma part del perímetre extern del parc natural del Carrascar de la Font Roja. A l'interior del barranc perviuen alzines, freixes i un dens sotabosc afavorit per les condicions d'humitat. La presència de falagueres a les zones més profundes va donar origen a la denominació del jaciment. El barranc té un desenvolupament d'uns 300 metres i està format per un petit circ en la seua capçalera i un tram mitjà baix molt estret a causa de la presència de grans blocs d'enfonsament. Al llarg de tot el barranc es distingeixen abrics de dimensions variables, dels quals únicament dos, juntament amb el de la Falaguera, conserven sediments. Igualment, s'hi han reconegut restes de pintures rupestres amb una conservació molt desigual en almenys tres abrics.

Actualment l'abric de la Falaguera es troba situat a uns 5 metres per damunt del llit del barranc, cobert en aquest tram pels grans blocs ja mencionats. Té unes dimensions màximes de 16 metres de longitud per 6 metres de profunditat, està orientat en sentit SO i ofereix un desnivell pronunciat de sud a nord. Les restes d'un mur de tancament construït amb pedra seca són testimoniatge de la seua utilització com a corral fins a dates recents. Evidències d'aquesta activitat són també les restes de focs i àrees de combustió desmantellades que poden observar-se al nivell superior de la seqüència i que igualment han sigut descrits en nombrosos abrics d'aquestes comarques.

El jaciment arqueològic que conté l'abric de la Falaguera és conegut des de l'any 1981, quan durant una visita al barranc per part d'un grup de col·laboradors del Museu Arqueològic Municipal es va advertir l'existència d'una actuació clandestina al seu extrem sud, que havia afectat una àrea pròxima als 6 m². Aquesta intervenció arqueològica, no autoritzada, va permetre reconèixer un interessant depòsit estratificat, amb una potència pròxima als 2 metres. El garbellament de les terres extretes d'aquesta àrea i la regularització posterior dels talls, a fi d'assegurar-ne una millor conservació, van fer possible la recuperació d'un conjunt de materials l'anàlisi preliminar dels quals va permetre perfilar les línies bàsiques de la seua seqüència arqueològica.

Els resultats d'aquests treballs, portats a cap des del Museu d'Alcoi, van permetre reconèixer les successives ocupacions humanes de la cavitat, que arranquen en el mesolític recent i el neolític antic i arriben fins a l'horitzó campaniforme i l'edat del bronze. A més a més, formant part del paquet revolt superficial, s'hi han documentat restes d'època ibèrica i romana, encara que amb poques evidències (Aura: 1984; Rubio i Barton: 1992).

Recentment, s'han iniciat els treballs d'excavació sistemàtica del jaciment de la Falaguera, dins del marc d'un projecte d'investigació més ampli sobre els primers agricultors prehistòrics. Aquests treballs han sigut autoritzats per la Direcció de Patrimoni de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, sota la direcció dels firmants d'aquest text. Les restes materials recuperades formen part dels fons del Museu Arqueològic Municipal Camil Visiedo i Moltó d'Alcoi.

L'ABRIC DE LA FALAGUERA (Alcoi)

SEQÜÈNCIA CULTURAL, ECONOMIA I PALEOAMBIENT

La neteja de perfils realitzada l'any 1981 mostrava una seqüència quasi ininterrompuda des del mesolític recent fins al neolític final, si bé és cert que el que s'ha limitat de la superfície regularitzada i l'entitat dels materials recuperats no van permetre precisar amb rotunditat els límits de les successives ocupacions. La base de la seqüència (estrats II-III) té una datació de C14 realitzada pel Laboratori de la Universitat d'Arizona sobre una llavor carbonitzada d'*Olea sp*, trobada a l'estrat II, que va donar com a resultat una data de 7.410 ± 70 anys BP (6.380-6.170 BC). Aquesta datació és coincident amb l'atribució mesolítica dels artefactes trobats als estrats II i III.

Damunt d'aquesta primera ocupació, pendent d'una més ajustada definició, es van depositar els estrats atribuïts al neolític (IV

a VII), en els quals destaca la presència de ceràmica cardial en els més antics (IV i V), mentre que el conjunt de materials recuperat a partir de l'estrat VI indica un moment més recent, que es pot relacionar amb el neolític final/eneolític. L'últim estrat considerat (VII) està molt afectat per diverses remocions que li confereixen una gran indefinició, originada per la mescla de materials de diferent cronologia.

Les dades que presentem a continuació són preliminars i estan a l'espera de completar els treballs actualment en curs de realització. El seu objectiu és confirmar, o si és procedent revisar, aquesta interessant seqüència a partir de la documentació recuperada en les noves excavacions. Bàsicament, es persegueix, des d'una perspectiva pluridisciplinària, analitzar l'evolució bioclimàtica del segment temporal durant el qual va ser ocupat successivament l'abric (7.500- 4.000 aC), les formes de ges-

EL BARRANC DE LES COVES (POLOP, ALCOI)

tió dels recursos i els equips tecnològics desenvolupats pels seus ocupants; en definitiva, l'evolució cultural registrada en el seu depòsit arqueològic. Per a això, i a fi d'obtenir una mostra significativa que poguera correlacionar-se amb la informació obtinguda l'any 1981, s'ha elegit una àrea de treball adjacent als talls regularitzats en aquell any.

A continuació es resumeix, amb poques paraules, la seqüència arqueològica obtinguda en els nous treballs i que, bàsicament, es refereix als seus moments més recents, ja que els nivells basals encara no han sigut excavats.

Estrat superficial: Engloba una sèrie d'unitats amb escàs material en què trobem mescles de materials històrics amb altres d'edat prehistòrica. En aquest estrat s'assenta el mur de tancament de l'abric, de cronologia imprecisa encara que recent, que ha servit amb tota seguretat per a tancar bestiar a l'interior de l'abric. Delimitant la base d'aquest

estrat superficial apareix un nivell de blocs, grans i mitjans, que no arriba a ser uniforme en tota la superfície excavada.

Estrat IA: Entre la base d'aquest nivell de blocs trobem un estrat de sediment llimós amb poca fracció i d'un color rogenc, la separació de l'IB del qual es veu afectada per la presència de caus. El conjunt de materials ens el situa a cavall entre el neolític final i l'horitzó campaniforme de transició (5.000-4.000 aC).

Estrat IB: Sobre el qual reposa el nivell de blocs ja mencionat, encara que les diferències observades en la sedimentació desaconsellen la relació entre els dos. Es caracteritza per un sediment llimós de color gris grogrós, amb fracció de dimensions petites. En l'excavació d'aquestes unitats s'ha trobat exclusivament material prehistòric, ceràmica a mà, fauna i indústria tallada, encara que en cap cas aquests materials resulten concloents sobre la seua posició cronològica.

SONDEIG
ARQUEOLÒGIC
REALITZAT EN
1999

L'ABRIC DE LA FALAGUERA (Alcoi)

Estrat II: Es tracta d'un estrat molt potent, de caràcter argilós i coloració grisa, que engloba diferents taques de color blanquinós, grogrós i rogenc, que fins ara ha proporcionat un conjunt reduït de materials. A mesura que s'aconsegueix una major profunditat s'incrementa el nombre de restes i ja quasi en la seua base es localitzen alguns fragments de ceràmica incisa i pentinada que apunten cap a una cronologia anterior al IV mil·lenni aC.

Dels estrats inferiors cal encara realitzar treballs més extensos que permeten avaluar correctament les seues característiques i la seua atribució cronològica i cultural. A l'espera de completar els treballs actualment en curs, convé insistir en l'interés d'aquesta seqüència arqueològica dins de l'àmbit valencià i la seua relació amb l'estudi del procés de neolitització. En l'actualitat, el marc explicatiu de l'adopció de la nova economia productora per part dels últims caçadors prehistòrics ha de ser referit al denominat model dual de neolitització. Aquest

model incideix en la presència, a partir del VI mil·lenni BC, d'una dualitat econòmica i cultural entre jaciments de nova ocupació que incorporen, a més d'unes pautes econòmiques i culturals noves (l'agricultura, la ramaderia o les noves expressions simbòliques), la tecnologia neolítica (la ceràmica o la pedra polida), i aquells altres jaciments que denoten una continuïtat respecte als moments immediatament anteriors i incorporen de forma gradual els elements neolítics. Si la cova de l'Or de Beniarres pot ser un exemple emblemàtic del primer grup de jaciments, la Falaguera, amb les dades disponibles en l'actualitat, podria estar en la línia d'aquells altres que, des d'una economia caçadora-recol·lectora, van assimilant les novetats neolítiques. Per això l'especial interès d'aquest jaciment i, sobretot, la necessitat d'obtenir una documentació detallada de les successives ocupacions que formen una seqüència arqueològica referida a un dels episodis culturals més transcendents de la prehistòria.

VISTA DE
L'ABRIC
DES DE LA
PART OPOSADA
DEL BARRANC

LA COVA DE L'OR (Beniarrés)

BERNAT MARTÍ OLIVER

Servei d'Investigació Prehistòrica. Diputació de València

Oberta en el vessant meridional de la serra de Benicadell, a 650 metres sobre el nivell del mar i al terme municipal de Beniarrés, la cova de l'Or domina la vall del riu d'Alcoi o Serpis, que ací afluïx cap al seu embassament i que aigües avall arriba a l'estret de l'Orxa. És una cova amb excel·lents condicions d'habitabilitat, formada per una gran sala allargassada de SO a NE, de 24 metres de fondària per 8 d'amplària, aproximadament, amb una gran columna i colades estalagmítiques en la part centromeridional. La boca d'entrada és al SO i proporciona a la meitat occidental de la sala una bona il·luminació, la qual és completada per una llanterna zenital. El sòl capbussa lleugerament cap a l'interior, amb presència de grans blocs i colades estalagmítiques que estaven parcialment cobertes per la sedimentació arqueològica, amb una potència variable que hi arribava als dos metres abans dels treballs d'excavació. A la part nord-oriental la cova es prolonga per un badall.

Les primeres notícies de la cova com a jaciment arqueològic són de 1933, data en què s'hi van fer algunes prospeccions exploradores per part de R. Pardo, el qual hi va fer una excavació més àmplia el 1936. En els anys cinquanta va ser objecte d'atenció i d'estudi sistemàtic per part de V. Pascual, que en va aplegar una important col·lecció de materials neolítics, singularment de vasos ceràmics amb decoració impresa cardial, que es trobaven en un extraordinari estat de conservació. Com a conseqüència, el 1955 hi començaren les campanyes d'excavació per part del Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València (SIP), al capdavant de les quals estaven J. San Valero i el mencionat V. Pascual; aquest darrer hi continuà els

treballs en les campanyes de 1956 a 1958. Els resultats de les excavacions palesaren la riquesa i la importància del jaciment, que va passar a ser referència fonamental per a la investigació del neolític valencià, sobretot després que M. Hopf n'estudiara els nombrosos cereals carbonitzats i la seua datació pel mètode del C14, que permetia situar la neolitització peninsular als inicis del cinqué mil·lenni abans de Crist, en cronologia no calibrada. La cova de l'Or passà a ser el prototipus dels jaciments neolítics i jaciment de referència per a comparar-lo amb el substrat epipaleolític peninsular, en fer-se la síntesi corresponent per part de J. Fortea el 1973.

El desenvolupament de les investigacions sobre el neolític a l'àmbit mediterrani occidental va motivar la realització de noves campanyes d'excavació i d'una investigació interdisciplinària. El 1972 la cova era protegida amb una reixa i una porta metàl·liques, i el 1973 se'n feia la planimetria, ambdues actuacions portades a cap pel Museu d'Alcoi. El 1975 es reprenien les excavacions per part del SIP, sota la direcció de V. Pascual i la col·laboració de B. Martí. Aquest darrer les va continuar fins al 1985. Els nous treballs han confirmat les primeres seqüències estratigràfiques en excavar-se el sector J, immediat als sectors H, oberts els anys cinquanta, i també els resultats obtinguts en altres zones de la cova, com ara el sector K. Noves datacions absolutes confirmen la cronologia del sisé mil·lenni per als inicis del neolític, si parlem ja d'anys calibrats. Les anàlisis sedimentològiques, palinològiques i antracològiques permeten conèixer l'evolució del clima i el paisatge, de la mateixa manera que l'estudi de la fauna i malacofauna, la tecnologia ceràmica, la indústria lítica i òssia, entre d'altres, ens

aporten noves i valuoses informacions. El 1977 i el 1980 se'n publiquen sengles monografies, així com una memòria parcial el 1983, a més de molts altres treballs específics, principalment els realitzats per J. D. Acuña i F. Robles (malacofauna), Mª D. Gallart (tecnologia ceràmica), M. Pérez (fauna), P. López (cereals), M. Dupré (palinologia), P. Fumanal (sedimentologia), E. Badal (antracologia), J. Bernabeu (evolució de la ceràmica), J. Juan-Cabanilles (indústria lítica), E. Vento i J. L. Pascual (indústria òssia), T. Orozco i P. Roser (pedra polida), a més de les contribucions de tipus més ampli, com ara les relacionades amb l'art rupestre, dutes a terme per M. Hernández, o les referides al territori del primer neolític i la seua relació amb el substrat epipaleolític, degudes a J. Juan-Cabanilles.

La seqüència estratigràfica de la cova de l'Or resumeix l'evolució del neolític valencià des dels seus inicis fins al sisè mil·lenni abans de Crist, amb l'aparició del conreu dels cereals i dels animals domèstics, així com de la ceràmica i altres elements de la cultura material, fins un moment indeterminat del quart mil·lenni, quan la generalització dels poblatos farà que aquesta cova només siga visitada esporàdicament. La pri-

mera ocupació correspon al neolític antic o de les ceràmiques impreses cardials i es relaciona amb les cultures agrícoles que estaven estenent-se des de l'est de la Mediterrània. Hom distingeix dues fases dins d'aquest primer horitzó: la més antiga o neolític antic cardinal, caracteritzada per l'alt percentatge d'aquestes decoracions, al mateix temps que es desenvolupa molt el barroquisme i la varietat dels motius figurats; i una segona fase, més recent, dita neolític antic epicardial, en la qual la decoració cardinal disminuirà notablement en favor d'altres tipus i en què coincideix també amb una simplificació de les formes i del tractament de les pastes i les superfícies dels vasos. Les datacions absolutes de la cova de l'Or situen aquestes dues fases del neolític antic entre 5956-5270 cal BC (6720 ± 380 BP) i 5220-4540 cal BC (5980 ± 260 BP), és a dir, al llarg de tot el sisè mil·lenni. La característica principal de l'etapa següent o neolític mitjà serà la desaparició de la ceràmica cardinal, alhora que les ceràmiques incises, acanalades i impreses per un instrument, que ja en el transcurs del període anterior havien experimentat un considerable augment, hi esdevenen les més representatives. La seqüència del jaciment es tanca amb el neo-

lític final, el començament del qual es degué situar cap al 4.300 abans de Crist. L'element més característic d'aquesta darrera etapa és la ceràmica amb decoració esgrafiada que, tant per la tipologia dels vasos com pels motius decoratius, hem de relacionar amb l'àmbit mediterrani i amb les terres més septentrionals, catalanes i franceses. Juntament amb aquestes ceràmiques, hi continuaran presents alguns vasos que apareixen ja en el neolític antic, com els de superfícies pentinades i d'altres amb decoracions de cordons i, sobretot, els vasos sense decorar.

La indústria de sílex té un important component laminar i mostra l'aparició dels tipus que caracteritzaran el neolític: fulles i fulletes retocades i amb senyals d'ús, perforadors i trepants, trapezis i segments de cercle. Especial importància tenen els elements de falç com a nou utensili, sota la forma principalment de fulles i fulletes retocades i amb truncaments oblics per a facilitar-ne l'emmanegament. En l'última fase del neolític apareixen les puntes de fletxa de retoc bifacial i les fulles de major longitud. Quant a la indústria de l'os, punxons, culleres, discos, tubs, espàtules dentades a manera de gardines, perles de collar i anells,

PROCÉS
D'EXCAVACIÓ
EN EL
SECTOR K

BOCA I
"XEMENEIA",
DES DE
L'INTERIOR
DE LA CAVITAT

en són els elements característics. Proliferen els adornaments fets sobre petxines marines perforades. I també cal destacar-hi la nova tecnologia de la pedra polida, amb les des-trals i aixes destinades al treball de la fusta, i els elements d'adornament com els braça-lets. Tota aquesta cultura material posseeix un grau notable de perfecció i una precisa tipologia des de la seua aparició a les nostres terres i no mostra cap relació genètica amb el que coneixem de l'epipaleolític.

Les abundants llavors de cereals carbonitzats, que hom pensa que foren torrades prèviament al seu emmagatzematge per assegurar-ne una més llarga conservació, mostren el conreu de diverses espècies de blat i d'ordi. Pel que fa als animals domèstics, el predomini dels ovins i dels caprins, en especial de l'ovella, és molt destacable. El porc està ben representat i, escassament, el bou i el gos. Entre els animals salvatges, caçats per l'home neolític com a complement de la seua economia, només el conill i el cérvol tenen una certa entitat, amb una petita representació del cabirol, la llebre, el porc senglar, la cabra salvatge i l'ur.

El desenvolupament del neolític valencià correspon al període atlàntic, que comença cap al 6300 cal. BC. Les anàlisis pol·líniques fetes a la cova de l'Or mostren

durant tota la seqüència estratigràfica una representació arbòria escassa, en la qual el paper principal correspon sempre al pi, mentre que s'hi documenta una rica varietat d'herbàcies, en què predominen les gramínies i les compostes. Un augment de les plantes piròfiles a la part superior de la seqüència pot indicar que aleshores sovintejaven els incendis per obtenir millors pastures i terres de conreu. Les anàlisis antracòlogiques, per la seua banda, mostren per als primers moments de l'ocupació de la cova una rogalia recoberta per una vegetació mediterrània de clima subhúmit, representada per les espècies del carrascar mixt, en què es reflecteix posteriorment l'acció de l'home. Sabem, ajuntant-hi les anàlisis sedimentològiques, que cap al 4.000 abans de Crist el paisatge dels voltants de la cova de l'Or havia patit ja l'acció de l'home: centenars d'anys d'ocupació dels vessants del Benicadell n'havien modificat de manera radical la coberta vegetal i produït una erosió important dels sòls.

Una de les aportacions més importants de la recent investigació sobre la cova de l'Or és la determinació entre la rica decoració de la ceràmica i, particularment, de la impresa cardial, d'un ampli repertori de motius antropomorfs que es relacionen

LA COVA DE L'OR (Beniarrés)

amb les manifestacions rupestres de l'art macroesquemàtic. Igual que en les representacions rupestres, també és possible distingir en las decoracions ceràmiques diversos tipus de representacions frontals de la figura humana amb els braços i les mans en alt. En un cas s'observa la representació del sexe mitjançant la impressió de l'apex de la petxina de *Cardium* a la part inferior del tronc. Un altre grup de motius, dins d'aquest apartat, són les barres verticals que acaben en altres línies per a indicar les extremitats a la manera dels antropomorfs en forma de X o de Y de l'art esquemàtic, amb el qual també poden relacionar-se altres motius com els estel·lifomes i els ramiformes. I encara podem estendre aquests paral·lelismes dels elements mobles a l'art llevantí, d'acord amb uns fragments ceràmics decorats mitjançant impressions de gardina, en els quals s'identifiquen una cabra, un cérvol i, possiblement, un bou, atribuïts a moments

avançats del neolític antic. Tot això ens permet relacionar l'art macroesquemàtic amb les primeres comunitats neolítiques, al mateix temps que el tema central d'aquest art, la figura humana amb els braços alçats, en suggereix una motivació religiosa.

Són moltes les dades proporcionades per la cova de l'Or que escapen a aquesta breu descripció. A tall d'exemple: els potents i nombrosos fogars, els testimonis de la fabricació de la ceràmica al jaciment o de la confecció de la indústria lítica i òssia, o l'abundància de les pólvores d'ocre a l'interior d'alguns vasos o que tinten els molins de sauló, entre d'altres. Es tracta, doncs, d'un dels jaciments més importants del neolític valencià per raó dels materials i les informacions que ens ha proporcionat, i d'un dels suports fonamentals per al coneixement de les primeres comunitats agrícoles i ramaderes de la façana mediterrània peninsular.

ÀREA DE LES
EXCAVACIONS
DE 1983

LA COVA DE LA SARSA (Bocairent)

M^A DOLORES ASQUERINO FERNÁNDEZ

Universitat de Còrdova

La cova de la Sarsa està situada als contraforts de la serra de Mariola, en el terme municipal de Bocairent (València), a uns vuit quilòmetres d'aquesta localitat. És una gran cavitat oberta al NNE, amb un vestíbul allargat de suau pendent que es comunica amb la resta de la cova per mitjà d'un brusc escaló; aleshores, la cavitat es prolonga en sentit descendent i de forma prou intrincada, amb una alta taxa d'humiditat, fet que dificulta les tasques arqueològiques.

Les excavacions a la cova de la Sarsa van ser iniciades per Fernando Ponsell en 1928, es van continuar en breus campanyes durant els anys 1931, 1932, 1935 i 1939 (Ballester: 1932, 1935, 1942) i també hi va col·laborar, a partir de 1935, Camil Visiedo. Després de la primera campanya, els materials obtinguts per Ponsell van ser cedits al Servei d'Investigació Prehistòrica (SIP), acabat de crear. Ponsell en va publicar un concís informe en el primer número del *Archivo de Prehistoria Levantina*, en què especificava que els treballs s'havien realitzat a l'entrada i la part central de la cova (Ponsell: 1929, 87). Els anys 1935 i 1939, Ponsell va centrar la seua activitat en l'exploració de la resta de la cova i hi va realitzar algunes prospeccions que, pel que sembla, no van donar cap resultat, segons es dedueix de l'informe de Ballester (1942: 35) en què indicava que Ponsell afirmava que només se'n trobaven de materials a la zona de l'entrada. A pesar de les intencions del SIP de reprendre-hi els treballs a principis de la dècada dels cinquanta, no es va continuar la investigació al jaciment fins a l'estiu de 1971, en què la vam iniciar nosaltres amb la col·laboració del Museu d'Alcoi. A partir d'aleshores, els treballs van continuar fins a 1981 en breus campanyes, centrades principalment a la zona del "vestíbul", si bé les dues últimes, de 1979 i 1981, es van efectuar al sector

II de la cova, a la denominada «gatera», que va proporcionar una bona estratigrafia complementària de l'obtinguda al "vestíbul".

Els materials obtinguts per Ponsell van ser publicats a poc a poc a partir de 1929. La primera relació d'aquests va ser confeccionada per Isidro Ballester Tormo, aleshores director del SIP (Ballester: 1929b, 13-14), el qual recull la presència de ceràmiques cardials, instruments de pedra polida, d'os i d'adorn, a més d'alguns ossos humans. En el ja citat informe de Ponsell no es detallen els materials trobats, i la referència següent a aquests materials, de Julián San Valero, apareix en la seua primera publicació sobre la Sarsa (San Valero: 1942), si bé l'inventari més complet el proporciona la monografia que aquest autor fa sobre la cova (San Valero: 1950). Uns altres treballs inclouen aspectes concrets sobre determinats materials (San Valero: 1945; Fletcher: 1962; Asquerino: 1975b, 1976, 1978b; Casanova: 1978). A més a més, hi ha altres referències a la Sarsa, que apareixen en nombrosos treballs dedicats al neolític llewantí, la citació dels quals no és l'objecte d'aquestes línies.

El conjunt industrial del jaciment, així com les dades que aporta l'economia, ens fan datar la primera fase de l'ocupació de la cova en un moment avançat de l'inici del neolític; es desenvolupa la presència humana en aquest lloc fins ben avançat el període (neolític final), cosa que sens dubte representa que ací hi ha una menor duració de l'hàbitat que en altres jaciments, com la cova de l'Or. Els materials responen a allò que es podria considerar normal dins del neolític del Mediterrani espanyol: molta ceràmica, sobretot impresa, nombrosa indústria lítica, bona producció d'objectes d'os, bastants objectes d'adorn personal i escassos productes de pedra treballada.

TANCA
DE L'ACCÉS
A L'INTERIOR
DE LA CAVITAT

En la producció ceràmica hi ha un predomini, pronunciat en els nivells inicials, de la cardial, amb una profusa i variada decoració dels vasos, que generalment presenten una tendència als tres quarts d'esfera i anses a vegades molt elaborades. Així mateix, hi abunden les impressions no cardials, la decoració feta amb cordons i relleus i la ceràmica sense decorar, característiques que, a poc a poc, a mesura que avancem en el temps, es fan més nombroses. Més o menys, esporàdicament, es troben també decoracions incises, acanalades "pentinades" i fins i tot a la mangra. Molts recipients sense decoració o amb cordons, atesa la seua robustesa i dimensions, sembla que van ser destinats al emmagatzematge. En les ceràmiques de major qualitat, com la cardial, són freqüents les reparacions dels vasos per mitjà de grapes.

Si s'ha de jutjar per les nombroses deixalles de talla i per les restes de nuclis esgotats, en aquest lloc es va realitzar quasi tota la indústria lítica, que presenta una certa tendència a la producció de peces de petites dimensions a partir de làmines, com ara trepadors, escotadures, truncaments i mosses, però també algunes de geomètriques que només apareixen al tram superior de l'estratigrafia. Els objectes de pedra treballada són prou escassos i estan representats per alguna petita aixà, trituradors i mans de molí.

La indústria òssia és relativament abundant i de molt bona qualitat, encara que poc variada: punxons, espàtules, culleres i altres utensilis més o menys elaborats, per a la confecció dels quals s'usaven generalment els ossos i fins i tot la cornamenta dels ovins i caprins domèstics. Les "culleres" no són molt grans, estan treballades acuradament i tenen la cassoleta de forma el·lipsoïdal i poc còncaua. N'hi ha un exemplar excepcional, que té una forma intermèdia entre les culleres i les espàtules, realitzat amb petxina nacrada. També els objectes d'adorn es van realitzar amb os, petxines de mol·luscos i pedra. Són molt freqüents els caragols marins perforats, com les *Columbella*, així com altres francament diminuts (*Littorina neritoides*) i algunes valves de *Cardium*, la petxina que de vegades va servir també per a la decoració ceràmica.

Penjolls de pedra, grans de collar del mateix material o de petxina i anells d'os delicadament acabats, alguns dels quals estan decorats amb incisions, completen el conjunt ornamental.

Cal assenyalar, per la seua excepcionalitat, l'existència d'un fragment cúbic de pinastre amb una cara polida en la qual es van gravar molt tènuement alguns signes geomètrics.

La documentació paleobotànica disponible, que ha sigut analitzada per la Dra. P. López (López i Molero: 1984) procedeix de la "gatera", però resulta extensible a la zona del "vestíbul". El dit estudi indica que va haver-hi un progressiu descens de la vegetació arbòria que, en tot cas, no era gaire abundant, composta per espècies mediterrànies que van anar deixant lloc a la praderia, composta per herbàcies i plantes, que indiquen activitat humana de desforestació, la qual cosa coincideix plenament amb les activitats econòmiques testimoniades per mitjà de les restes de cereals i fauna.

Des del punt de vista paleoecològic, inicialment el paisatge era bastant arbori, amb pins, carrasques, fajos, nouers i alguns àlbers; a més, possiblement, va haver-hi temperatures més aviat càlides i una major humitat. A poc a poc, i encara que les condicions

climàtiques no sembla que hagueren variat, es percep una forta acció antròpica en el paisatge, manifestada per la quasi desaparició de la coberta arbòria, que és substituïda per plantes herbàcies i males herbes, cosa que es pot interpretar com una conseqüència de la desforestació produïda per la intensificació dels cultius. Finalment, hi ha un augment, conjunt, de pòl·lens de cereals i d'arbres, com el freixe, l'om i l'àlber, alhora que hi apareixen els til·lers i les oleàcies, variació que potser va ser deguda a les oscil·lacions climàtiques.

Des del punt de vista econòmic, la domesticació de l'ovella i de la cabra està clarament documentada des d'un principi, i també el cultiu de cereals, concretament de *Triticum aestivum* i, possiblement, de *Triticum dicoccum* (López i Molero: 1984, 308), espècies també presents a la cova de l'Or, si bé no s'hi ha detectat l'ordi. La desforestació a la qual s'ha fet referència abans, indica que l'activitat cultivadora va anar incrementant-se a la Sarsa durant les fases mitjanes del neolític.

L'estudi de la fauna de la Sarsa, realitzat per Boessneck i von den Driesch (1980), així com per G. Molero (López i Molero, 1984), indica una relativa importància de les restes d'animals domèstics, però acompanyats per una gens menyspreable quantitat d'espècies salvatges, fins i tot aus (perdiu) i sobretot conills, molt abundants, que en trobar-se moltes vegades cremats, sembla indubtable que van ser consumits. De tota manera, i amb la cautela amb què s'ha de tractar la determinació del nombre mínim d'individus, sembla que ni els animals domèstics sacrificats eren molt nombrosos ni que la principal activitat era la cria animal, ja que les espècies salvatges representen un volum major que les domèstiques. La caça, per tant, degué tenir un paper econòmic considerable entre unes persones que sembla que van enfocar la producció de recursos alimentaris més cap a les tasques agrícoles que cap a les de la cria animal, tot i que sense excloure aquesta última. De tota manera, el relatiu escàs nombre d'exemplars d'ovella, la talla més aviat gran dels individus estudiats i certs caràcters de

TREBALLS
D'EXCAVACIÓ
CORRESPONENTS A
LA CAMPANYA
DE 1972

LA COVA DE LA SARSA (Bocairent)

l'esquelet del porc, ens poden fer pensar més en una domesticació incipient que en una ramaderia ja consolidada, sense que es perceba una evolució en els modes econòmics al llarg de la seqüència del jaciment.

Des de les primeres notícies, la Sarsa ha sigut, amb la cova de l'Or, referència obligada a l'hora de tractar el neolític mediterrani espanyol a causa de la riquesa i varietat dels seus materials i de l'interés d'aquests. L'estratigrafia, paral·lela a la de la cova de l'Or en alguns dels seus moments, presenta no obstant això certes diferències, com les ja mencionades activitats econòmiques, que semblen menys "desenvolupades" comparativament i que poden ser degudes no a una major antiguitat del jaciment de Bocairent sinó a una estratègia econòmica diferent. Per tant, la Sarsa resulta un insubstituïble complement de la cova de l'Or per a comprendre les primeres comunitats productores del Llevant espanyol.

CONTRALLUM
DE LA BOCA
DE LA COVA
(foto de C. Visedo)

LA COVA D'EN PARDO (Planes de la Baronia)

JORGE A. SOLER DÍAZ

Museu Arqueològic Provincial d'Alacant

La cova d'en Pardo es troba al terme municipal de Planes de la Baronia (el Comtat), i s'obri al vessant meridional de la serra de l'Albureca, a uns 640 metres sobre el nivell del mar. Davant l'entrada hi ha una plataforma resultant del farciment d'una estructura que formava part d'un corral de bestiar que es valia funcionalment de l'aprofitament de la cavitat.

Darrere d'un cert desnivell respecte al sòl que forma l'anomenat farciment, s'obri la boca de forma triangular i estreta a manera de cuspide d'allò que degué constituir un accés d'enormes proporcions, reduït a la mínima expressió pel curullament sedimentari que caracteritza l'interior.

A dins, una estalactita de grans dimensions permet diferenciar dos àmbits perfectament comunicats per l'espai que queda entre aqueixa formació i l'entrada amb una volta afectada de manera diferent pel procés càrstic que ha format la cavitat. La part de l'esquerra, d'11x6 metres en els seus eixos majors, disposa d'una sostrada regular no afectada per les columnes estalagmítiques que queden adossades a la paret esquerra, mentre que l'altra part o sala de la dreta, de 14x8 metres en els seus eixos majors, disposa d'una volta afectada per profundes clivelles que han provocat que els processos de formació de les estalactites es determinen en major grau en tota la part del fons d'aqueix àmbit; hi destaca, juntament amb la central, una altra gran i pròxima a la paret dreta que, com aquella, continua el seu creixement en l'actualitat, i una columna ja completa que permet separar un eixamplament que, cap a la meitat del desenvolupament de la sala, s'observa en la paret mencionada.

Després de ser informat de l'existència de la cavitat per membres del Centre Excursionista Alcoi, el que va ser director de la institució que publica aquest catàleg, Vicent Pascual Pérez, va realitzar en 1961 un sondeig en l'àmbit de la sala de l'esquerra, on va trobar restes humanes sense guardar la posició anatòmica d'almenys dues inhumacions, a més de puntes de fletxa, grans de collar discoïdals, varetes planes i punxons d'os. Aquestes troballes van constituir l'anunci de tot el que es trobaria durant el transcurs de la intensa excavació que es va realitzar a la cavitat l'estiu de 1965 sota la direcció del Dr. Miquel Tarradell Mateu, amb la participació directa en els treballs de Vicent Pascual i d'un jove llicenciat que, amb el temps, va esdevenir una de les figures més preeminents de l'arqueologia valenciana, Enric Llobregat Conesa.

En dues campanyes, realitzades durant els mesos de juny i setembre-octubre d'aquell any, es va excavar bona part de la sala de l'esquerra, on es distingeixen vuit sectors (A - H), d'uns 2 m² cada un d'aquests. És en el sector A on s'ha aprofundit fins als 3,80 metres i fins als 5 metres en una part dels sectors F i G, per a la qual cosa només s'ha fet servir la distinció de capes artificials de diferent potència. Bona part dels materials que s'hi van trobar es van reflectir en un quadern de camp, document que, amb el pas dels anys, s'ha convertit en l'única cosa que queda d'una intervenció de la qual només han transcendit referències escasses.

La primera, en una breu nota presentada en el X Congrés Nacional d'Arqueologia, en què Tarradell distingia quatre etapes o nivells arqueològics: el més antic assignat al paleolític final o a l'epipaleolític; un altre per damunt adscrit al neolític, amb ceràmiques impre-

LA COVA D'EN PARDO (Planes de la Baronia)

TREBALLS
D'EXCAVACIÓ.SALA DE
LA DRETA
(1997)

ses, infrajacent a altres dos relacionats amb l'eneolític, dels quals el més superficial és d'enterrament i el que quedava per sota, d'habitació (Tarradell: 1969, 184).

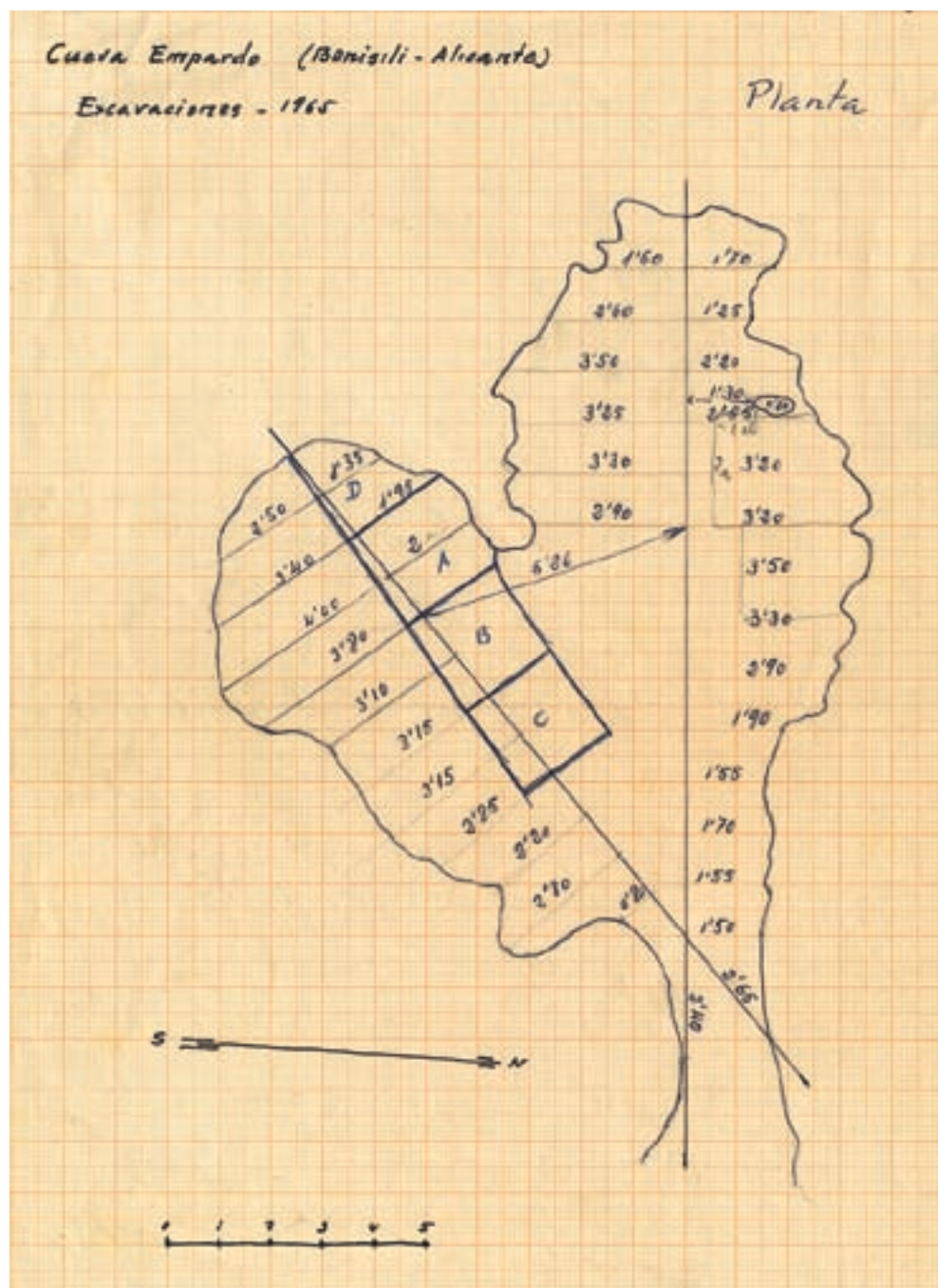
Posteriorment, F. J. Fortea Pérez va revisar els materials trobats per a indicar la filiació epipaleolítica dels elements previs al neolític i incloure dins d'aquest període un nivell amb ceràmiques impreses cardials i un altre amb produccions pròpies del neolític final. Independentment d'això, es va valorar sobretot l'eneolític, representat per un excel·lent conjunt d'aixovars funeraris (Fortea: 1973, 221-222).

Altres autors també s'han referit al registre material que, de les actuacions dels seixanta, conserva el Museu d'Alcoi, tot aportant dades de distinta índole. Així, entre altres consideracions, s'hi ha destacat la presència de fragments ceràmics propis del bronze final i altres d'ibèrics (Gil-Mascarell: 1981, 37 i 1975, 296); la trepanació d'un crani d'un individu d'uns 20 anys que va sobreviure a l'operació (Campillo Valero:

1976, 79-82); l'estimació d'un mínim de quinze inhumacions en aqueix nivell d'enterrament (Walker: 1985, 6); o la relació del nivell propi del neolític final amb la cultura de Chassey francesa (Llobregat Conesa: 1975, 122; Bernabeu Aubán: 1982, 113-122).

A partir de 1993, després de la revisió dels materials depositats al Museu d'Alcoi, es van reprendre els treballs a la cavitat, dins d'un projecte impulsat pel Museu Arqueològic Provincial d'Alacant i coordinat per qui subscriu, amb dos objectius principals: l'estudi dels perfils que havien quedat de la intervenció de 1965 i l'excavació en profunditat de la sala de la dreta, mitjançant el seguiment d'unitats sedimentològiques, amb la intenció primera de conèixer diferents aspectes de l'ús funerari de la cavitat. Els treballs s'han plantejat des d'una perspectiva pluridisciplinària, ja que han participat en una investigació, que ara comença a donar resultats, distints especialistes en sedimentologia, palinologia, antracologia,

LA BOCA
D'ENTRADA
A LA CAVITAT
EN 1977

CROQUIS
DE LA PLANTA
DE LA COVA,
SEGONS
V. PASCUAL
(1965)

arqueozoologia i antropologia. Els que vam formar l'equip no oblidarem mai l'interès en la posada en marxa i en l'execució del projecte de la Dra. Fumanal García, la qual en molts aspectes va marcar les directrius que s'hi havien de seguir.

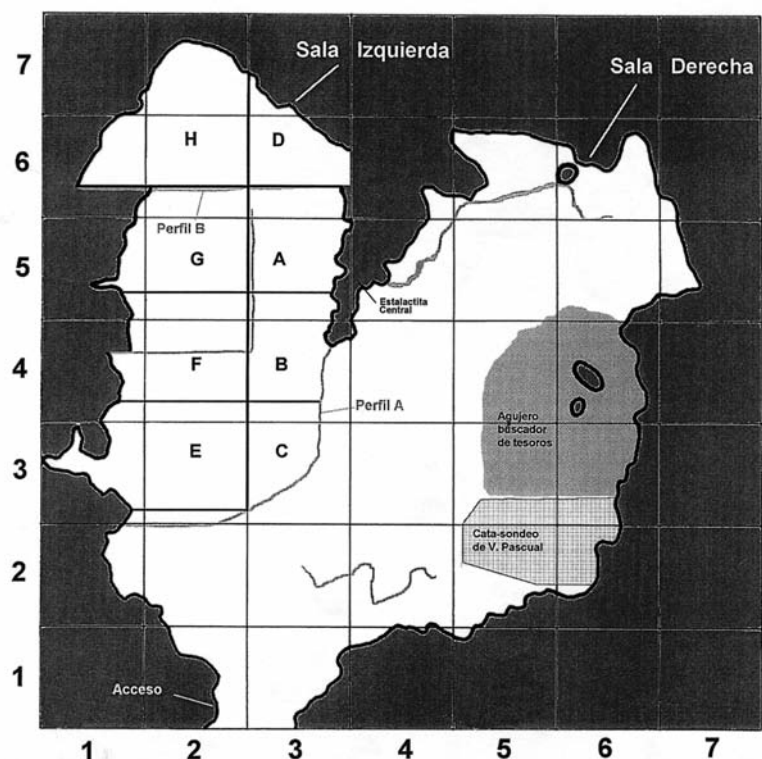
Pel que fa als perfils, María Pilar Fumanal, amb l'ajuda de Carlos Ferrer i Santiago Máñez, hi va poder distingir un total de 20 nivells sedimentològics que cobreixen un ampli espectre cronològic avalat per una àmplia bateria de datacions absolutes, en bona part encara inèdites. Cal recordar que en la base del profund clot que es va realitzar a la sala de l'esquerra, V. Pascual va identificar materials que va assimilar al mosterià. Després de distintes fases, l'últim moment de l'ocupació de la caverna ha de vincular-se amb l'ús que en van fer els moriscos. Ja es coneixen les dades de la seqüència palinològica dels nivells holocens (González Samperiz: 1998), i s'està a l'espera de poder disposar dels resultats de les anàlisis de pòl·lens dels nivells del plistocè que en breu donarà a conèixer M. Dupré Ollivier.

Pel que fa a l'excavació de la sala de la dreta, en l'última campanya (1998) ja s'ha abastat el nivell IV, per al qual es disposa de dues datacions absolutes, expressades sense calibrar (3560 ± 60 aC i 3470 ± 60 aC) que, encara que lleugerament anteriors, resulten del tot coherents amb la datació que s'accepta per al nivell que conté ceràmiques amb decoració esgrafiada a la cova de les Cendres (Moraira, Teulada): 3380 ± 110 aC (Bernabeu Aubán: 1995, 42). Com a dada significativa es pot dir que ha sigut en aqueix nivell IV on s'han determinat en un nombre significatiu fragments amb aqueixa decoració, que es val de la tècnica de fendre la superfície del vas després de la cocció, i alguns ossos humans que podrien avalar un ús primerenc de la cavitat com a lloc funerari.

Per damunt, en un potent nivell III, els ossos humans queden ben documentats des de la seua base, i s'hi ha trobat fins ara una excel·lent sèrie de puntes de fletxa, grans de collar i varetes planes, a més de fragments de

LA COVA D'EN PARDO (Planes de la Baronia)

PLANTA
DE LA CAVITAT
REALITZADA
EN 1995.
S'HI INDICA
LA DISPOSICIÓ
DELS
SECTORS DE
L'EXCAVACIÓ
DE 1965

ceràmiques llises. També ha resultat freqüent la trobada de taques de cendres resultants de l'encesa de llars que, potser, cal relacionar amb alguna pràctica ritual o amb la funció més pragmàtica d'il·luminar la cavitat per a manipular unes restes humanes que no presenten pràcticament en cap cas alteracions pel foc. Les dades de l'estudi antracològic que està realitzant Elena Grau Almero permetran conèixer el tipus de llenya que es va emprar per a la realització d'aqueixos focs i es pot avançar la presència de lleguminoses, com a formacions subarbusives freqüents als carrascars, pi blanc i carrasca.

Sota la coordinació de J. B. Martí Lloret, un equip especialitzat (F. Rodes, B. Cloquell, J. Chiarri i M.ª C. Roca de Togores) estudia unes restes antropològiques en què l'abundant presència d'ossos menuts no avalen la pràctica d'inhumacions secundàries; s'han de tenir en compte, com a factors que expliquen el fet que els ossos no guarden una posició anatòmica, causes antròpiques relacionades amb el moviment de les restes per a aprofitar l'espai, a més d'altres provocades per la intervenció de l'aigua i dels animals. De l'estudi de les restes d'aquests últims, se n'encarrega M.ª Pilar Iborra Eres, la qual ja ha pogut identificar marques de carnívors i la presència d'ossos de rates cellardes, ratolins de camp, fardatxos i quiròpters, com a dades coincidents amb un context on l'ocupació humana resulta puntual.

De la capa més superficial d'un ossari localitzat en el nivell II es va poder datar un fèmur (2320 ± 50 aC). L'avaluació d'aqueixa data, des del record de les dues indicades per al nivell IV, permet considerar que la cavitat va ser usada com a necròpolis durant un llarg període de temps.

OSSERA DEL
QUADRE 7.5
NIVELL II. 1995

NIUET

(L'Alqueria d'Asnar)

JOAN BERNABEU AUBÁN - TERESA OROZCO KÖHLER

Universitat de València

L'assentament de Niuet (l'Alqueria d'Asnar, el Comtat) es troba ubicat a l'interfluvi delimitat pel riu d'Alcoi i el barranc de la Querola, també conegut com barranc de Vargas.

Tant l'erosió natural relacionada amb la dinàmica fluvial com l'acció antròpica han modificat sensiblement el paratge primitiu on es va assentar el jaciment en els albors del III mil·lenni aC.

Com a conseqüència de les labors d'extracció d'àrids van quedar al descobert una sèrie d'estructures i nivells arqueològics, que van permetre la seua localització durant la campanya de prospecció portada a cap en 1987 en el marc del projecte "El III mil·lenni aC al País Valencià", projecte desenvolupat pel Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València, sota la direcció d'un de nosaltres (J. Bernabeu).

Des d'aquesta data s'han realitzat cinc campanyes d'excavació, finançades i autoritzades per la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, l'última de les quals es va desenvolupar en 1993.

Els resultats obtinguts han sigut donats a conèixer en diverses publicacions científiques (Bernabeu i al.: 1994) i, juntament amb els altres jaciments semblants —com les Jovades a Cocentaina o l'Arenal de la Costa a la veïna població d'Ontinyent (Bernabeu i al.: 1993)— permeten una aproximació prou detallada de l'evolució del poblament i el desenvolupament de les comunitats agrícoles i ramaderes de la prehistòria a la comarca de les valls d'Alcoi (Bernabeu i Pascual-Benito: 1998).

Niuet és un poblat que correspon a l'etapa final del neolític situada entre ca. 5000-4200 BP. Diverses datacions radiocarbòniques obtingudes a partir de carbons trobats en els seus nivells confirmen aquesta cronologia:

Mostra	Sector	Nivell	Anys BP	Anys BC	Cal BC
UBAR-175	Sitja 5	II	4.600±80	2.650±80	
Beta-75221	Sitja 6	Únic	4.260±60	2.310±60	2.820-2.670
Beta-75222	Sitja A	N II	4.490±60	2.540±60	3.370-2.910
Beta-75223	Sitja A	N I	4.460±60	2.510±60	3.350-2.920

Encara que la part conservada i excavada era poc extensa, Niuet ofereix la imatge d'un típic poblat de finals del neolític, on una sèrie de fosses segmentades, l'exacta funcionalitat de les quals no estem encara en condicions d'advertir, semblen delimitar l'espai habitat.

A l'interior d'aquests espais es localitza el conjunt de les estructures domèstiques formades per elements construïts i excavats. Entre aquests últims, les sitges, estructures subterrànies de formes i dimensions variades, originàriament destinades a la conservació del gra, constitueixen l'element més freqüent.

Els treballs d'excavació es van concentrar a la zona denominada sector A, on s'ubica una fossa de secció en V, el farciment de la qual es va dividir en quatre estrats arqueològics (I a IV), sobre el qual es documenten restes d'un sòl (estrat S) corresponent a un habitatge al qual s'associen restes d'un llenç de paret i una llar de característiques singulars. Aquesta estructura de combustió està formada per una plataforma d'argila que mostra un recipient de forma oval al qual se superposen dues capes de fragments ceràmics. El fet que no hi apareguen carbons ni cendres fa pensar que no s'hi devia fer foc directament, sinó a partir de les brases obtingudes en una altra estructura de combustió. Les extraccions de graves han destruït una gran part de la superfície original de

NIUET (l'Alqueria d'Asnar)

EXCAVACIÓ DE
L'ESTRUCTURA
DOMÈSTICA,
POSSIBLEMENT
UN FORN

l'àrea d'habitació, de tal manera que no podem conèixer la planta de l'habitatge, encara que les alineacions de blocs documentades ens permeten suposar una cabanya de planta rectangular, ovalada o absidal.

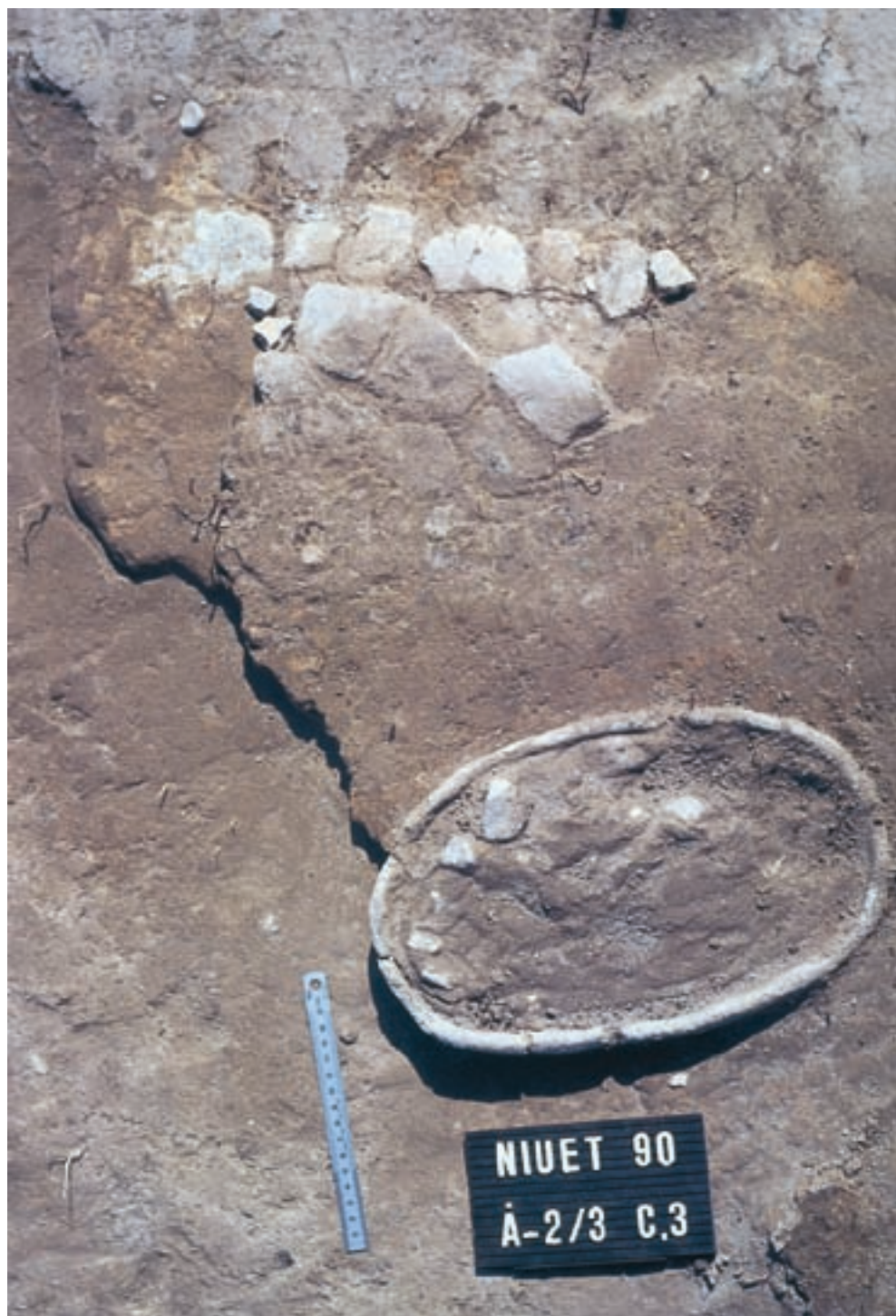
A l'exterior dels habitatges es troben les sitges, estructures excavades de morfologia i grandària diversa destinades a l'emmagatzemament del gra. En Niuè s'han documentat i excavat sis d'aquestes estructures, encara que probablement en degueren d'existir moltes més.

És possible que dins de l'espai delimitat per les fosses segmentades es trobe també l'espai destinat a l'establació del bestiar i els terrenys agrícoles, l'extensió dels quals no degué ser notable.

No es coneix molt bé la producció agrícola desenvolupada al jaciment, encara que aquesta no degué ser molt distinta a la que s'ha documentat en altres poblats pròxims, basada en el cultiu combinat d'algunes espècies de cereals (blat i ordi) i llegums (pèsols i faves).

Coneixem millor les pràctiques ramaderes, gràcies a l'extensa col·lecció de restes faunístiques recuperades. L'anàlisi arqueozoològica d'aquestes restes assenyalava un predomini d'espècies domèstiques sobre les silvestres, la qual cosa indica que el paper de la caça va ser irrellevant com a recurs econòmic de certa importància. L'anàlisi del patró de sacrifici en Niuè mostra una gestió ramadera orientada cap a diversos objectius: d'una banda, l'obtenció de recursos carnis, però també podem constatar la utilització dels bovins com a força de treball, així com l'explotació de la cabanya d'ovins i caprins destinada a l'obtenció de productes derivats (llana, formatge, etc.). Aquesta especialització en la producció de llet i derivats està avalada per alguns materials ceràmics, com ara les formatgeres.

L'aixovar domèstic d'aquests habitatges inclou els elements necessaris per a afrontar el conjunt de les tasques de transformació i de consum d'aliments. La tecnologia utilitzada en la seua fabricació és simple i no

FONT
OVAL DE
CERÀMICA
ASSOCIADA
AL FORN

sembla haver variat des de l'aparició dels primers grups d'agricultors, en els albars del 7.000 abans de l'època actual.

La major part de la producció ceràmica està destinada a cobrir les necessitats de consum i rebost. Es tracta de recipients de dimensions petites o mitjanes, amb formes obertes i, generalment, sense decoració. Falten els grans recipients destinats a l'emmagatzemament, tan freqüents durant el neolític antic i que probablement degueren ser substituïts per les sitges.

El gros de l'instrumental destinat a la producció i transformació d'aliments està confeccionat amb pedra tallada o polida.

Els instruments de pedra tallada es van confeccionar amb sílex d'origen local, entre els quals es poden destacar els elements de falç, les puntes de fletxa bifacials i les grans fulles, els mànecs dels quals es degueren fabricar amb fusta o amb os. En general, es tracta d'una indústria mixta d'esquerdes i de fulles, en què les mosses i denticulats tenen un pes considerable.

Mitjançant la tècnica del poliment de la pedra es van confeccionar molins de mà, els percussors i els morters, per als quals també es van utilitzar roques sedimentàries obtingudes a l'entorn immediat del jaciment. No obstant això, per a les destrals i aixoles trobades es van utilitzar altres litologies, algunes de les quals procedeixen d'altres àmbits litogènics tan allunyats com el complex format per Sierra Nevada i la serra dels Filabres.

Alguns instruments també van ser confeccionats amb os, com les desgranadores, fabricades amb escàpules de *bos* i *oviscapra* trobats al jaciment. A més a més, gran quantitat de cisells, allisadors i punxons també es van fabricar amb os o banya.

Diversos elements del registre arqueològic ens acosten al món espiritual i simbòlic de les comunitats del III mil·lenni aC. Aquest és el cas dels ídols —figuracions humanes de caràcter esquemàtic— dels quals desconecem el seu significat. A Niuet es van recuperar tres ídols oculats i un ídol pla, fabricats amb os. Aquesta classe d'objectes són més freqüents a les necròpolis,

NIUET (l'Alqueria d'Asnar)

VISTA
GENERAL
DE LA
SITUACIÓ
DEL
JACIMENT

que en aquest moment estan situades a les coves i als abrics naturals de l'Alberri, la qual cosa emfatitza el seu contingut simbòlic.

Més enllà dels límits del poblat es trobava l'*ager*, aquella porció del territori grupal encara verge des del punt de vista agrícola, dominat per les espècies típiques del bosc mediterrani perennifoli.

Efectivament, tal com reflecteixen les anàlisis antracològiques d'aquest i d'altres jaciments contemporanis, al subboreal la vall del riu Alcoi mostra una vegetació típicament mediterrània, on destaca la presència de *Quercus ilex-coccifera* i altres tàxons que formen habitualment el seu seguici arbustiu. Aquesta imatge deu indicar l'existència d'un garrigar en el medi circumdant al poblat, conjunt vegetal que es desenvolupa sota unes condicions termoclimàtiques semblants a les actuals en aquesta zona.

Del bosc també s'extreien diversos

recursos, des de fusta per a la construcció o llenya per al foc fins a aliment per al bestiar o fruites silvestres que podien complementar la dieta vegetal dels agricultors.

Niuets no és un cas aïllat en aquesta vall sinó que segueix les pautes d'un patró d'assentament clarament definit i constatat al llarg del III mil·lenni aC. Es constata l'ocupació del territori, tot seguint un model de grans aldees, amb habitatges dispersos, la distribució de les quals es realitza als marges o terrasses dels principals cursos fluvials i està motivada per un fàcil accés a determinats recursos bàsics per a la seua subsistència: aigua, terres de cultiu, pastos i boscos.

A pesar de les limitacions de l'excavació —bàsicament les dimensions reduïdes de l'àrea conservada— aquest poblat ha proporcionat per primera vegada evidències de l'arquitectura i l'organització de l'espai dels grups humans que van habitar les valls de l'Alcoi fa 5.000 anys.

LES LLOMETES

(Alcoi)

JOAN M. VICENS PETIT

Museu Arqueològic Municipal de Banyeres de Mariola

La historiografia arqueològica i els inicis de la investigació prehistòrica en terres valencianes han considerat les Llometes com un referent d'obligada citació, ja que la seua excavació i estudi va ser un dels treballs arqueològics pioners. La seua troballa i excavació, l'any 1884, va generar no poques discussions en els cercles científics i en la premsa alcoiana d'aquella època, i també va ser l'inici de la tradició arqueològica a la ciutat d'Alcoi.

Es tracta d'un jaciment arqueològic compost per una cova i una clivella, localitzades al turó denominat les Llometes que, segons C. Vicedo Moltó (1959), va ser format per les aportacions sedimentàries provinents del pròxim barranc del Cint. Aquestes cavitats se situaven a la zona septentrional del nucli urbà d'Alcoi i ambdós jaciments van ser destruïts pel desembre de 1958, en realitzar-s'hi els treballs de desmunt per a la construcció d'una central transformadora de la societat Hidroelèctrica Espanyola.

La gruta de les Llometes, les dimensions de la qual eren de sis metres de llarg per dos metres d'ample i una alçària màxima de dos metres i mig, va ser descoberta l'any 1884 per l'enginyer alcoià Enric Vilaplana Julià durant la remoció del terreny que es va fer per a construir una pista forestal. Va ser excavada per Enric Vilaplana, que va tenir la col·laboració del geòleg Joan Vilanova Piera en un estudi posterior. Aquests investigadors van adscriure el jaciment a l'època neolítica des del primer moment. Les dades de l'excavació ens han arribat a través de la planimetria copiada per E. Botella i la publicació de la còpia manuscrita que va realitzar i editar Remigi Vicedo Sanfelipe en els anys 1920-22. Posteriorment, uns dies abans de la seua des-

trucció, l'any 1958, va ser prospectada per Vicent Pascual, el qual encara va trobar entre els seus sediments un crani humà i un punxó biapuntat de coure o de bronze.

La clivella de les Llometes es localitza a 15 metres escassos de l'anterior i va ser descoberta i excavada l'any 1958 per Vicent Pascual Pérez. Posseïa una amplària mitjana de mig metre, una longitud total de vuit metres i el seu orifici d'entrada estava sota quatre metres de sediments. Les restes arqueològiques van ser trobades en una franja central de tres metres.

La clivella i la gruta formen un conjunt d'enterraments múltiples en cova, en què van ser detectades 24 inhumacions a la cova i 37 a la clivella.

Seguint la planimetria copiada per E. Botella, a partir dels apunts d'Enric Vilaplana i la memòria d'excavació arreplegada per Remigi Vicedo, es dedueix que a la gruta hi havia dos nivells d'enterrament: un d'inferior en què es van trobar 18 individus complets en una posició de decúbit lateral esquerre, amb el cos encollit i les cames arreplegades sobre el tòrax; i un altre de superior en què les restes humanes trobades pertanyien a sis individus els caps dels quals reposaven sobre olles de fang, els quals estaven en posició de decúbit pron, amb les cames esteses.

La major part dels materials trobats a la cova van quedar repartits en distintes col·leccions, mentre que altres es troben en parador desconegut, segons han assenyalat distintes autors (Vicedo: 1920-22; Fletcher: 1945; Gil Farrés: 1947; Pascual: 1963). Com també assenyalava Vicent Pascual (1963), alguna resta apareguda a la clivella es

LES LLOMETES (Alcoi)

degué perdre, ja que els obrers que estaven construint les instal·lacions de la central elèctrica, quan hi va aparéixer el primer crani humà, el van avisar.

Tant la clivella com la gruta s'adscriuen a la cultura eneolítica, en la qual els morts s'enterraven amb un aixovar compost per objectes de la seua vida quotidiana, com ara destrals, aixoles, aixades, enformadors, cisells i allisadors, realitzats mitjançant el poliment de pedres com la diorita i la fibrolita; làmines-ganivets, raspadors, resquills retocats, nuclis i, sobretot, puntes de fletxa de variada tipologia i grandària elaborades amb sílex, majoritàriament, i quarsita; indústria òssia en la qual es fabriquen punxons sobre mitja canya d'extremitats d'animals, com la cabra i el conill, i amb astes de cèrvids, espàtules i allisadors realitzats amb ossos plans, agulles, etc.; i objectes d'ornament fabricats amb distintes matèries primeres, entre els quals trobem penjolls acanalats i agulles de cap esfèriques i acanalades, elaborades amb os, i els grans de collar en forma de barrilet, cilíndrics i bicònics, elaborats amb pedra verda, i un de molt singular realitzat amb matèria llenyosa. El material ceràmic conservat es redueix a escassos fragments de ceràmica elaborada a mà que presenta les superfícies allisades i/o treballades amb espàtula, encara que si ens atenim al que ha descrit el seu excavador, E. Vilaplana, hi van aparéixer diverses olles i atuells ceràmics. El crani i el punxó biapuntat de coure, trobats en la prospecció de V. Pascual en 1958 a l'interior de la cova, semblen adscriure's al nivell inferior.

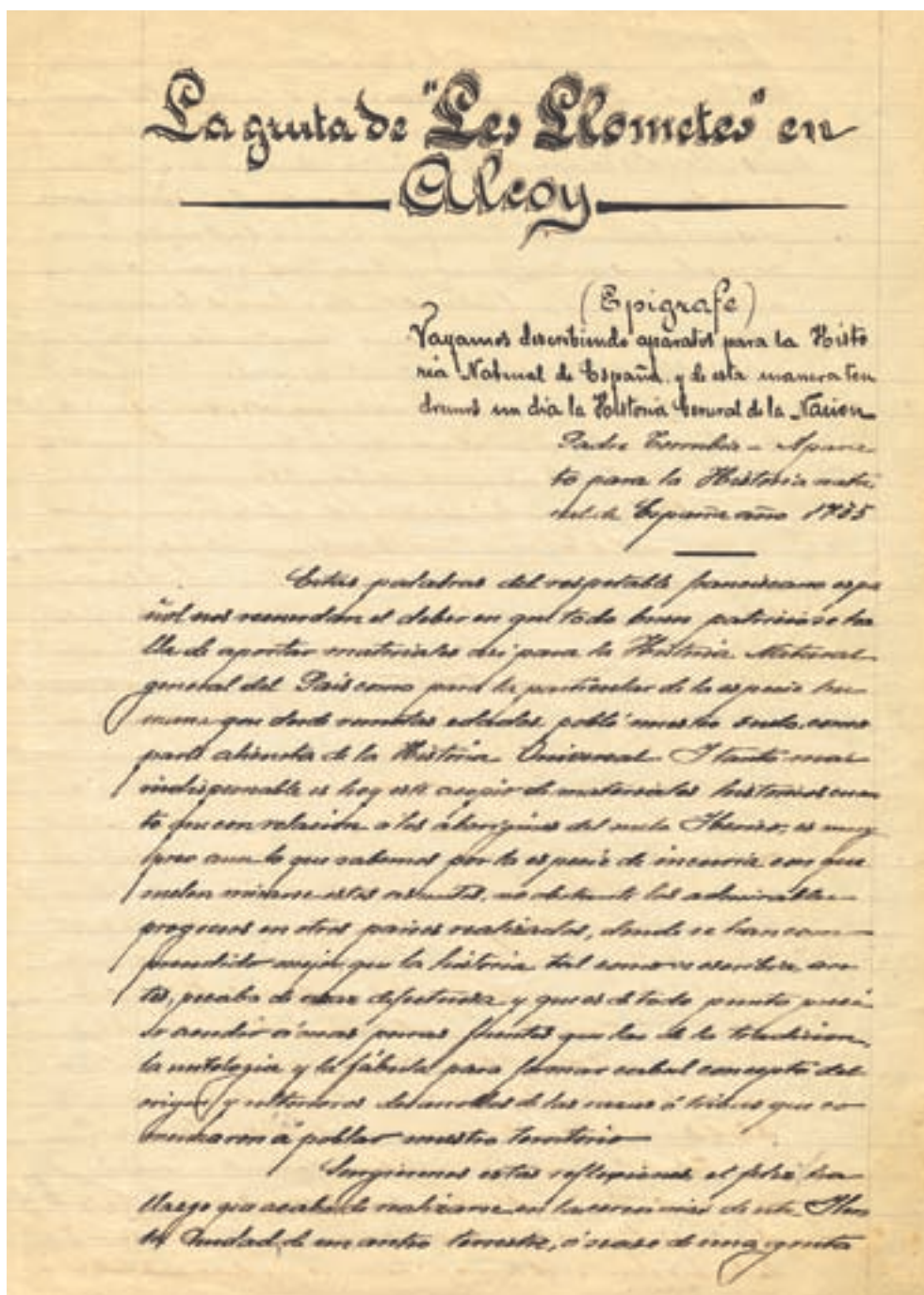
Tots els materials descrits fins ara s'adscriuen al nivell inferior de la cova i al trobat a la clivella.

El material corresponent al nivell superior de la cova a penes s'ha conservat. La lectura detinguda de la memòria d'excavació de Vilaplana ens permet identificar una petita làmina de coure que presenta dues petites mosses, una en cada costat, en l'extrem més ample, que deu pertànyer a aquest nivell superior. De la resta del material es desconeix el seu parador, si bé mereix ser citat ací el paràgraf d'una carta datada el

6 de desembre de 1884, que l'enginyer Vilaplana va enviar a Vilanova, en la qual dóna notícia d'una trepanació sobre un dels cranis que, possiblement, van ser depositats al Museu de Ciències Naturals de Madrid (Vicedo: 1920-22, 93).

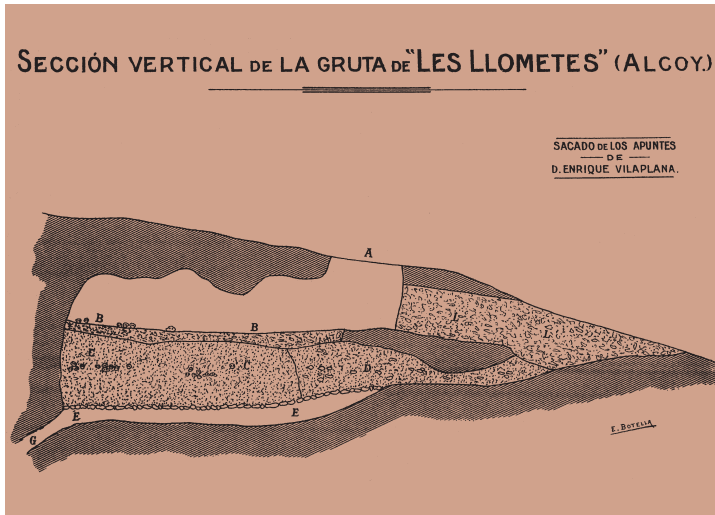
Finalment, cal assenyalar que entre el material donat pel fill d'Enric Vilaplana a mitjan segle vint, com a provinent de les

CÒPIA ORIGINAL
DE LA MEMÒRIA
REDACTADA PER
E. VILAPLANA I
J. VILANOVA
EN 1884

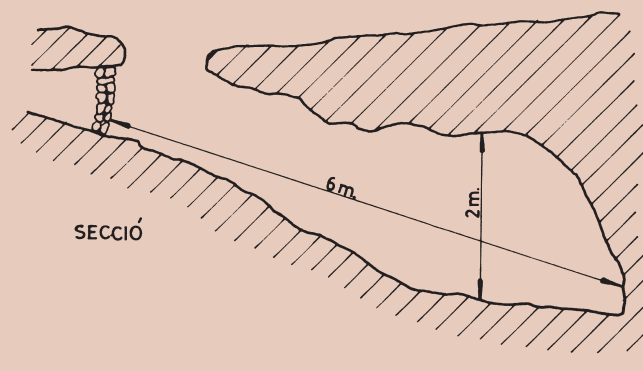
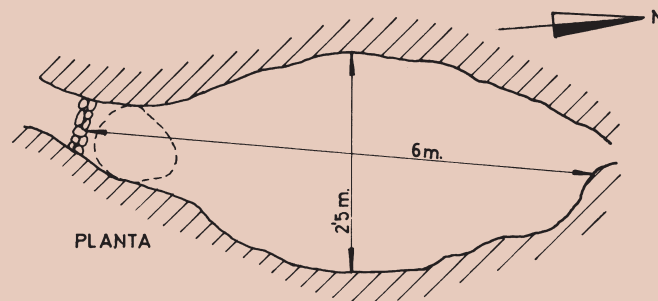

SECCIÓ
DE LA
GRUTA
PUBLICADA
PER
R. VICEDO
EN 1920-1922

COVA DE LES LLOMETES
SEGONS V. PASCUAL

PLANTA I
SECCIÓ
DE LA
CLIVELLA,
SEGONS
V. PASCUAL

excavacions realitzades per son pare, es troba depositat a les dependències del Museu un ganxo biapuntat elaborat amb bronze, que presenta una decoració de motius geomètrics en una de les cares. Aquest utensili possiblement correspon a les vil·les rústiques i necròpolis d'època romana pròximes, localitzades a l'Horta Major i a la caseta de Català.

Les troballes recuperades a la gruta i la clivella de les Llometes s'adscriuen a la cultura eneolítica (III mil·lenni abans de Crist), moment en què es degueren produir canvis ideològics relacionats amb la generalització de l'economia de producció i en què s'observa un major protagonisme i desenvolupament de les pràctiques funeràries dutes a terme per poblacions d'agricultors, que utilitzen les cavitats pròximes als seus poblats com a veritables necròpolis per a enterrar els seus difunts (Hernández i Segura: 1996). En el cas que ens ocupa, les restes humanes trobades es corresponen en la seua major part al crani i als ossos de les extremitats. Les inhumacions estaven depositades a l'interior de les cavitats a manera de "paquets funeraris", el tipus d'enterrament col·lectiu més freqüentment detectat en aquest moment cronològic. Les inhumacions realitzades amb les restes humanes al complet, encara que menys freqüents, també hi han sigut constatades. Aquests tipus de sepultures són les característiques d'aquesta època, a diferència dels períodes anterior i posterior en què predominen les sepultures individuals o com a molt dobles.

Els cadàvers trobats al nivell superior de la gruta sembla que es corresponen a un moment avançat d'aquesta fase neolítica, època que es coneix com a "horitzó campaniforme de transició", en la qual ja es generalitza i/o és més freqüent l'aparició d'utensilis metàl·lics, com els punxons biapuntats i els punyals de llengüeta, que testimonien relacions d'intercanvi amb altres pobles o cultures de la ja incipient producció metal·lúrgica.

Totes les restes humanes deuen correspondre, quasi amb tota seguretat, als

LES LLOMETES (Alcoi)

habitants d'un hàbitat o poblat del qual vam trobar els fons de cabanya localitzats al carrer del Perú i al xalet de Santonja, que devien correspondre a un poblat de considerables dimensions situat vessants avall del turó de les Llometes, a la zona septentrional de l'actual nucli urbà d'Alcoi i que, a causa del creixement de la ciutat, va ser pràcticament destruït.

Com ja hem assenyalat amb anterioritat, la sepultura múltiple i/o col·lectiva és la característica d'aquesta fase cultural i en trobem d'exemples a la cova de la Pastora (Alcoi), la cova del Llarg, la cova de la Relíquia, la cova de la Pedrera i la cova del Sol (Banyeres de Mariola), la cova del

Moro (Agres) o la coveta del Camí Reial (Albaida), entre d'altres.

Del tipus de sepultura detectada al nivell superior de la gruta vam trobar paral·lelismes pròxims als jaciments alcoians del Rebolcat i el Cau de les Raboses, així com a la cova del Mas Felip d'Ibi.

El poblament i l'extensió de la cultura neolítica a les comarques centrals del País Valencià es troben ben documentats, la qual cosa demostra la gran importància que va tenir amb relació a altres zones de la península Ibèrica, ja que així es constata per la gran quantitat de jaciments documentats, tant coves d'enterrament com poblats.

ÀREA EN
QUÈ ES VA
LOCALITZAR
LA GRUTA I LA
CLIVELLA DE
LES LLOMETES

LA SARGA

(Alcoi)

MAURO S. HERNÁNDEZ PÉREZ

Universitat d'Alacant

En l'extraordinari conjunt d'art rupestre de la façana oriental de la península Ibèrica el jaciment de la Sarga és, sens dubte, el de major interès per la diversitat, qualitat, posició i estat de conservació dels motius pintats, els quals pertanyen a tres dels horitzons artístics registrats en la prehistòria valenciana, sobre els quals aquest jaciment ofereix una informació excepcional que, amb el suport d'alguns materials ceràmics procedents dels jaciments de la Sarsa (Bocairent) i, en especial, de la cova de l'Or (Beniarrés), exposats al Museu Alcoi, permet datar-los i plantejar algunes hipòtesis sobre el seu possible significat.

Descobert el 19 d'agost de 1951 al marge dret del barranc de la cova Foradà, se l'anomena la Sarga per la proximitat al llogaret del mateix nom que pertany al terme municipal de Xixona, per la qual cosa en un primer moment se'l situa en aquest quan en realitat pertany al d'Alcoi. Aquell mateix any se'n realitzen les primeres reproduccions de les pintures, que va conèixer el prehistoriador francès Henri Breuil, el màxim especialista en art prehistòric del moment, el qual en una carta adreçada a Mario Brotons, un dels descobridors, destaca la presència de cérvols "no gaire bons" i d'uns motius geomètrics que suposa fets amb els dits. Aquests dos tipus de motius i la superposició dels primers sobre els segons converteix aquest jaciment en un referent obligat en tots els estudis d'art rupestre llevatí, després de ser publicats en 1974 per Antonio Beltrán Martínez en una monografia en què també s'inclouen les pintures esquemàtiques del Salt (Penàguila). A partir d'aquests calcs, el mateix investigador i F. J. Fortea Pérez es replantegen, des de perspectives diferents, la cronologia de l'art llevatí. Nous calcs, ara de J. E. Aura Tortosa i de M. S.

Hernández Pérez, P. Ferrer i Marset i E. Catalá Ferrer, en permeten noves interpretacions.

El conjunt de pintures prehistòriques de la Sarga es distribueix en tres abrics, encara que en un d'aquests, l'abric III, a penes són visibles ja que la superfície es troba molt deteriorada, ennegrida per fums i líquens i cobertes de grafit. A l'abric I s'han identificat 41 motius i 95 a l'abric II, mentre que a l'abric III a penes es poden observar les restes d'una desena.

A l'abric I les pintures es distribueixen en diversos grups, en què es troben motius geomètrics, figures humanes i dos arbres. Entre els primers destaquen motius sinuosos a manera de serpentiformes de desenvolupament vertical, l'extrem superior d'alguns dels quals acaba amb petites prolongacions. Entre aquests motius destaquen uns de traç gros i de pintura pastosa, mentre que altres són més fins i de pintura igualment densa. Amb aquests motius geomètrics es relaciona una representació humana de la qual es poden identificar amb claredat el cap, format per un cercle, el cos, a manera de grossa barra vertical, i els dos braços alçats, en un dels quals es marquen els dits estesos, que també semblen entreveure's en l'altre. Tot aquest conjunt de motius s'identifica amb l'art macroesquemàtic, la qual cosa, potser, permet identificar entre els serpentiformes una altra figura humana, aquesta més estranya.

Sobre aquests motius es van pintar diversos cérvols en actitud estàtica i gran cornamenta. A pesar que tenen fletxes clavades al ventre i al pit i que almenys a un d'aquests animals li goteja sang per les ferides, els animals no presenten senyals de mort. Pintats de color

VISTA
GENERAL
DELS
ABRICS
DES DEL
MAS DE
LA COVA

roig, més intens i d'aspecte més uniforme que els motius infraposats, aquests cérvols són uns dels millors exemplars de l'art lleuantí, malgrat l'opinió de H. Breuil, condicionada, sens dubte, per deficients reproduccions. En efecte, es tracta d'animals proporcionats, dels quals s'indica amb precisió l'anatomia mitjançant la utilització d'un traç acurat per a delimitar el cos, l'interior del qual està reomplit de manera uniforme —les anomenades tintes planes— o mitjançant traços discontinus —cos llistat. Idèntica precisió s'utilitza per a representar altres motius, entre els quals es poden identificar fins a vuit figures humanes i petits i discontinus traços que recorren tot el pany de paret, que sovint s'identifiquen amb les

petjades dels animals ferits o amb les sendes que aquests recorren o han de seguir per ser caçats. Les figures humanes destaquen per la seua grandària diversa, posició, actitud i, en especial, pel seu aspecte menys naturalista que el dels cérvols. Proveïts d'arc i fletxes, només un, molt deteriorat, es troba en actitud de tir.

Les figures humanes del segon conjunt d'aquest abric II són, almenys tres d'elles, d'una millor execució i tenen una gran precisió en els detalls. Entre aquestes destaca una de cos proporcionat, amb el rostre de perfil i tres plomes que li adornen el cap. Amb una mà subjecta un arc i cinc fletxes, mentre que en l'altra, de la mateixa manera que en un dels peus, s'hi marquen amb cla-

redat els dits. Un braçalet i una petita prolongació a l'esquena a manera de petita bossa són un reflex fidel de l'extraordinària qualitat d'aquesta figura humana, sens dubte la millor de tot el jaciment.

Prop d'aquests arquers hi ha dos motius de tendència oval, sostinguts per la part inferior per traços prims, amb un contorn exterior format per petits punts. Es tracta de dos arbres de copa allargada i troncs prims que, potser, eren batuts —si interpretem com a vares o pals els dos traços que creuen un d'aquests arbres i com a fruits les petites taques que es troben a la part inferior— o batuts per un llamp.

A l'abric II, en canvi, ens trobem tres dels horitzons artístics registrats a la Comunitat Valenciana (art macroesquemàtic, art llevantí i art esquemàtic), distribuïts per la llarga superfície de l'abric sense que en cap moment se superposen.

A l'art macroesquemàtic corresponen diversos motius curvilinis a manera de serpentiniformes de grans dimensions, uns de desenvolupament vertical i uns altres d'horitzontals, els extrems dels quals, de vegades, acaben amb petites prolongacions o cercles. Són excepcionals, també, les representacions humanes, una de les quals està formada per traços sinuosos paral·lels que

representen el cos, els braços i el cap, amb petits traços a manera de corona, mentre que en l'altra —l'anomenat "Bruixot de la Sarga"— destaca el cap amb dues banyes i un estrany i allargat cos. Es tracta de dues interpretacions diferents de la figura humana, amb les quals podem relacionar-ne d'altres, entre les quals destaca, per la novetat del tema, una altra que sembla que du en les mans un arc i que per les seues característiques tècniques correspon a aquesta manifestació artística.

L'art llevantí es concentra en els dos extrems de l'abric. Un primer grup, a l'interior d'una petita cova, el constitueixen les restes de 14 zoomorfs, possiblement caprins, i de 3 figures humanes. A l'altre extrem es localitzen dos cèrvids, un dels quals és mascle i té les potes davanteres doblegades, mentre que de l'altre s'ha perdut el coll, les potes davanteres i el cap; una figura humana en actitud de disparar fletxes i uns motius estranys, concretament 8, que han estat tradicionalment interpretats per la seua forma com a puntes de fletxa i que també podrien considerar-se bolets. En altres punts de l'abric es conserven restes d'altres antropomorfs i zoomorfs llevantins.

Entre els motius de l'art esquemàtic d'aquest abric II destaquen les figures huma-

CALC DE LES
PINTURES
DEL PANY DE PARET
CENTRAL DE L'ABRIC
I, SEGONS
HERNÁNDEZ, FERRER I
CATALÀ (1988)

LA SARGA (Alcoi)

nes, una de les quals s'ha anomenat en forma de "Phi" perquè es tracta d'una barra vertical amb un engrossiment en l'extrem superior per al cap i els braços en forma d'anses, que formen un cercle. Un quadrúpede de llargues banyes o orelles i un llarg "ramiforme" — barra vertical amb altres de més petites perpendiculars als seus costats—, a més de moltes altres barres en diverses posicions i traços indesxifrables, completen el registre esquemàtic d'aquest abric.

A l'abric III els únics motius que per l'estat de conservació de les parets poden recuperar-se pertanyen a l'art esquemàtic, entre els quals destaquen dues figures humanes i diversos motius geomètrics.

Als abrics de la Sarga ens trobem, doncs, amb tres manifestacions artístiques prehistòriques, clarament identificables pel seu color, tipus d'execució i, en especial, per la seua temàtica. La coexistència en un mateix jaciment d'aquests tres tipus d'art és, sens dubte, excepcional i la seua importància augmenta per l'existència de diverses superposicions, la qual cosa converteix aquest jaciment alcoià en el més important de tots els jaciments d'art rupestre postpaleolític de l'Espanya mediterrània. La presència al Museu Arqueològic

Camil Visedo d'Alcoi de ceràmiques amb decoracions pròximes a les pintades als abrics intensifiquen, si és possible, aquesta importància.

L'art macroesquemàtic és una manifestació artística de les terres valencianes delimitades pel mar i les serres d'Aitana, Benicadell i Mariola, precisament les mateixes en què s'ha constatat la presència de les primeres comunitats d'agricultors i ramaders a les nostres terres, amb qui es relaciona una ceràmica amb decoració impresa cardial, també la primera de les nostres terres. En alguns d'aquests vasos, en especial els procedents de la cova de l'Or a Beniarrés, trobem art macroesquemàtic que forma part de la decoració exterior en què la figura humana adquireix un protagonisme singular. En un d'aquests vasos, precisament exposat al Museu d'Alcoi, una figura humana amb els braços alçats en la coneguda com a posició d'orant en recorda una altra de les pintades a la Sarga, els antropomorfs de la qual semblen asexuals, mentre que l'imprés en la ceràmica és clarament femení. Per la tècnica utilitzada el vas té una antiguitat d'uns vuit mil anys. Idèntica cronologia deuen tenir, per tant, les pintures.

SUPERPOSICIÓ DE
CÉRVOLS D'ESTIL
LLEVANTÍ
SOBRE MOTIUS
MACROESQUEMÀTICS.
ENTRE AQUESTS
HI HA
UNA FIGURA HUMANA
EN POSICIÓ "ORANT"

ARQUER I
ESCENA DE
RECOL·LECCIÓ
D'ESTIL
LLEVANTÍ

FIGURA
ANTROPOMORFA
I ALTRES
MOTIUS
MACROESQUEMÀTICS

FIGURA
ANTROPOMORFA
D'ESTIL
ESQUEMÀTIC

L'art llewantí es caracteritza pel naturalisme de les representacions, en què home i animals, aïllats o formant escenes, es converteixen en protagonistes. A la Sarga entre els zoomorfs destaquen els caprins i, en especial, els cèrvids, en aquest cas sempre cérvols adults ferits per fletxes i, almenys en un cas, li goteja sang de la ferida. Els antropomorfs ocupen al nostre jaciment un lloc secundari, tant per la seua grandària com per la seua situació marginal, amb les excepcions de l'arquer que dispara fletxes de l'abric II o el que està situat molt prop dels arbres de l'abric I, amb els quals sembla que no té cap relació. Tots són homes, la majoria porten arcs i fletxes i diverses plomes al cap. Un motiu excepcional al jaciment i en tot l'art llewantí són els dos arbres de l'abric I, que han estat identificats com a ametlers. Les dues línies primes que el travessen semblen reflectir una activitat de batuda, ja siga per a recollir el fruit, ací representat per mitjà de petits punts, per al consum humà o per a facilitar el dels animals.

La Sarga ha resolt, o almenys ha permés incorporar nous arguments a la discussió, el controvertit tema de la cronologia d'aquesta manifestació artística que s'estén per la façana oriental de la península des d'Osca fins a Almeria. En aquests moments uns

investigadors en situen l'origen en l'epipaleolític, perquè relacionen la presència d'animals salvatges i arquers amb poblacions de caçadors; mentre altres, sense rebutjar aquest argument però incorporant-ne d'altres, alguns dels quals d'aquest jaciment alcoià, la daten en el neolític. No obstant això, tots coincideixen en el fet que perdura al llarg de tot aquest període, que dura almenys dos mil·lennis i arriba fins i tot a l'edat dels metalls. En efecte, els cérvols se superposen als motius de l'art macroesquemàtic. Són, per tant, posteriors, sense que puga precisar-se el temps transcorregut entre unes pintures i les altres. És inqüestionable que els més antics són del neolític i de fa uns 8.000 anys; els superposats (els llewantins) tenen almenys la mateixa antiguitat i adscripció cultural, la qual cosa és corroborada per altres elements, entre els quals es podria assenyalar la polsera que porta un arquer de l'abric I, l'ús de la qual es generalitza a partir del neolític, i certes característiques de les fletxes. D'altra banda, trobem novament a la cova de l'Or art llewantí que forma part de la decoració d'unes ceràmiques un poc posteriors a les de l'art macroesquemàtic per la tècnica emprada (impressió d'instrument). Amb tots aquests elements és indubtable que, almenys a la Sarga, l'art llewantí és de

cronologia neolítica, encara que els seus autors continuaren caçant o representant un món de caçadors que deixava pas a un altre d'agricultors i ramaders.

L'art esquemàtic a la Sarga es caracteritza pel reduït nombre de representacions antropomorfes i zoomorfes, l'abundància de barres de distintes dimensions i posicions i l'absència dels motius simbolicoreligiosos, tan abundants en altres àrees de la península. Les figures humanes presenten una certa diversitat formal, fins al punt que només dues d'elles sembla que responen al mateix esquema, amb els braços formant un cercle. Només s'hi ha pogut identificar l'esquema d'un animal quadrúpede, sense que se'n puga determinar l'espècie, potser un caprí. Aquestes representacions esquemàtiques de la Sarga, com les de la resta de la Comunitat Valenciana, es daten a partir del neolític i no es pot descartar que foren contemporànies a les llevantines.

A la Sarga no es va viure mai. És, sens dubte, un santuari, un lloc on es reunien unes poblacions per a realitzar pràctiques religioses, intercanviar coneixements, establir relacions i, fins i tot, per a divertir-se. És un dels molts "santuaris" que va freqüentar la gent de les nostres terres durant alguns mil·lennis, deixant a les parets senyals de les seues creences que avui, diversos mil·lennis després, a penes sabem interpretar.

El 3 de desembre de 1998 la UNESCO, amb expressa menció a la Sarga, va declarar l'art de l'arc mediterrani espanyol Patrimoni de la Humanitat, la màxima distinció que pot obtenir un llegat dels nostres avantpassats que, en l'àmbit estatal tenen, així mateix, la consideració de Bé d'Interés Cultural. La nostra obligació és protegir-les i que les generacions futures en puguen gaudir i, potser amb una major informació, entendre-les i explicar-les.

MOTIUS
CURVIFORMES
D'ESTIL
MACROESQUEMÀTIC

LA MOLA ALTA DE SERELLES (Alcoi)

Mª JESÚS DE PEDRO MICHÓ

Servei d'Investigació Prehistòrica. Diputació de València

Al nord-oest de la ciutat Alcoi, als contraforts més orientals de la serra de Mariola, es troba l'esperó rocós conegut amb el nom de la Mola Alta de Serelles. El jaciment arqueològic del mateix nom se'n situa al cim, a 1.053 metres sobre el nivell del mar, i domina les valls alta i mitjana del riu Alcoi i una gran part de la serra de Mariola. Es tracta d'un fiter de forma allargada els vessants oriental i occidental del qual són molt escarpats, mentre que la cara septentrional presenta un pendent més suau. El seu vessant oriental és una paret vertical en què s'obrin diverses coves, i la plataforma superior, una part de la qual forma un altiplà, s'inclina en direcció est-oest fins a caure en la dita paret que li serveix de defensa natural.

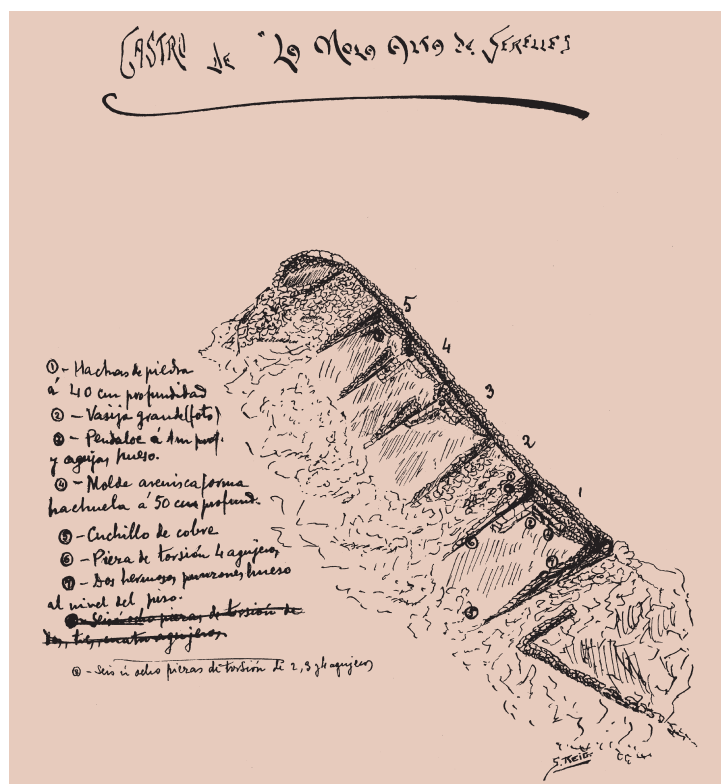
El descobriment de restes prehistòriques a la Mola Alta es deu a Ernesto Botella, Luis Gisbert i Santiago Reig (Vicedo: 1925), a partir d'una visita realitzada a la finca Serelles en 1924. L'exploració de les coves obertes a l'espadat de la muntanya va permetre la localització de les restes d'un habitatge situat al costat d'un petit buit de la roca prop del cim, tal com ho descriu Botella (1926). En 1925 el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts concedeix l'autorització de l'excavació arqueològica a Ernesto Botella. Les diferents campanyes s'hi van realitzar entre 1925 i 1928 i hi van participar els esmentats Gisbert i Reig a més del mateix Botella (Segura i Cortell: 1984). Els resultats obtinguts van ser publicats en sengles memòries redactades per Botella i enviades a la Junta Superior d'Excavacions i Antiguitats (Botella 1926 i 1928). Quant als materials trobats, la col·lecció reunida pels excavadors va ser adquirida en 1937 pel Museu de Prehistòria de València, gràcies a una subvenció de 30.000

pessetes del Ministeri d'Instrucció Pública, concedida a través de la Secció Historicoarqueològica de l'Institut d'Estudis Valencians (Martí: 1992).

Amb posterioritat, el jaciment ha sigut objecte de diferents treballs. Així, Pascual va acabar d'excavar un habitatge del poblat i en va depositar els materials al Museu d'Alcoi; Blance (1959) va realitzar l'anàlisi espectrogràfic d'un objecte metàl·lic, i Enguix (1975), l'inventari de les dents de falç de sílex i dels molins. La revisió de les excavacions i l'estudi dels materials han sigut efectuats per Trelis (1984a) i, més recentment, Simón (1995 i 1998) se n'ha ocupat de l'estudi del conjunt metal·lúrgic.

El poblat de l'edat del bronze de la Mola Alta de Serelles és de planta rectangular aproximadament, d'uns 450 m², i ocupa una part de la plataforma superior de l'esperó rocós el terreny de la qual està bastant desnivellat. El seu recinte està delimitat a l'est per l'espadat natural —com ja s'ha comentat—, i a l'oest per un gran mur de defensa, d'aspecte ciclopi, tancat per una torre, mentre que un mur perpendicular a l'anterior forma un passadís o entrada principal al "castro", com el denomina Botella. Les campanyes d'excavació efectuades es van centrar en el poblat i en una de les coves de l'espadat oriental, la número 4.

Les restes constructives conservades al poblat són, en primer lloc, la muralla construïda al vessant oest, formada per dos llenços units en angle recte, de 28 i 8 metres de longitud i entre 1,60-2,00 metres de gruix. La construcció s'adapta a les condicions del terreny amb dues filades de pedra en sec de gran grandària, que estan assen-

tades directament sobre la roca i només tenen treballada la cara interior, que arriben de vegades a tenir una alçària d'1,50 metres. En segon lloc, hi ha una torre que flanqueja el poblat pel sud, la qual és de planta circular, de 7 metres de diàmetre, que només conserva la filada de pedres inferior, amb un gruix entre 1,40 i 2,00 metres. A continuació, una construcció en forma de L, a la part oposada a la torre i semblant a la muralla, que forma un corredor d'uns 4 metres d'amplitud a través del qual es devia accedir al poblat. I, finalment, a l'interior, els llenços de murs, restes de les parets divisòries dels cinc departaments excavats, amb una única filada de pedres de grandària mitjana, assentades directament sobre la roca i travades amb terra.

Altres restes descrites per Botella no s'han conservat, com el mur paral·lel i unit a la muralla que devia tancar els cinc departaments excavats, o les estructures que hi havia dins dels indicats departaments, és a dir, bancs, llars, paviments, etc. No obstant això, segons la relació que en fa el seu excavador, coneixem la diferent alçària dels

murs dels departaments per a acomodar-se als desnivells del terreny. També sabem que els sòls s'anivellaven amb terra trepitjada, que es reomplien els buits amb pedra solta i que tocant als murs es col·locaven, a més a més, pedres planes per a crear bancs, d'uns 60 centímetres d'amplària, on col·locar els utensilis. En tots els departaments hi havia un buit sense omplir, utilitzat com a llar. I en el departament 2 es va trobar un tronc de fusta carbonitzada, col·locat entre pedres planes, per a sustentar-ne la coberta. D'altra banda, l'absència de materials davant del mur de tancament dels departaments i la seua presència dispersa a la zona de l'espadat fa que Botella supose l'existència d'un grup d'habitatges paral·lels als coneguts, separats per un corredor o carreró d'un metre d'ample.

L'estratigrafia, sempre segons Botella (1926 i 1928), està composta per una capa superior, descrita com a humus, de 40 a 50 centímetres de gruix; una capa intermèdia, de 100 a 130 centímetres, de terra argilosa compacta en què apareix la major part dels materials ceràmics, lítics i ossis; i la capa

RECONSTRUCCIÓ DEL PERÍMETRE DEL POBLAT REALITZADA PER S. REIG

inferior, de 10 a 15 centímetres, de terra negrosa en la qual també apareix ceràmica i restes d'indústria òssia, en companyia de carbons i masses de fang cuit.

A l'espadat oriental, Botella i els seus col·laboradors hi prospectaren sis coves/abric de les quals només la número 4 contenia restes prehistòriques. És una cova de dimensions mitjanes (14 x 20 m), l'entrada semicircular de la qual està orientada a l'est, de 20 metres de longitud i 6 metres d'alçària. La roca aflora en la seua superfície, mentre que la paret del fons forma part d'una falla que ha provocat l'existència d'una clivella de 14 metres de longitud, 1 metre d'amplària i 15 metres d'alçària, amb prou sedimentació (Treli: 1984a). En aquesta van aparèixer molts ossos i ceràmica, així com cendres i carbons, per la qual cosa s'ha interpretat que era un abocador.

Els materials trobats, tant al poblat com a la cova, permeten la seua adscripció a l'edat del bronze i formen un conjunt d'interés notable per a l'estudi d'aquesta cultura. Pel que fa a la ceràmica, destaca sobretot la seua abundància i varietat tipològica, que inclou atuells de tendència esfèrica i hemisfèrica (bols, escudelles, olles i cassoles); atuells de tendència el·lipsoide (vasos fondos, casquets esfèrics o vasos amb coll); a més de vasos carenats i un exemplar de vas geminat. Quant als elements de premsió són comuns les anses de llengüeta i de cinta i els mamellons, i la decoració es redueix a alguns fragments amb cordons i un únic fragment puntejat. La indústria lítica està composta per 107 dents de falç de sílex, a més de làmines i resquills retocats, una punta de fletxa i altres peces amb senyals d'ús, també de sílex; tres braçalets d'arquer de gres, cinc destrals de pedra polida i una aixà. De la indústria òssia, se'n pot destacar la presència de punxons i de possibles mànecs per a punxons metàl·lics, a més d'elements d'adorn, com un penjoll realitzat amb un clau de porc senglar o la peça amb dues escotadures, que tradicionalment va ser considerat un "petit ídol", però que en realitat és un altre penjoll. I de terra cuita, el pes de teler cilíndric amb una perforació

al centre, els pesos o coques refractàries de forma circular amb una, tres o quatre perforacions, i els capfoguers, tot això aparegut en el departament 1; a més de la fauna i malacofauna en què s'adverteix el predomini d'ovins i caprins. És, no obstant això, el conjunt de materials relacionats amb la metal·lúrgia el que atorga a la Mola Alta de Serelles el seu caràcter excepcional. Les troballes metàl·liques són una punta de fletxa del tipus Palmela de coure, un fragment de punxó de secció quadrada, de coure o de bronze, una làmina informe i una escòria de fosa de bronze; a més dels nou motles de pedra per a la fosa de destrals, punyals, cisells i varetes, tots els quals van ser trobats al departament 1.

Al poblat s'han assenyalat dos moments d'ocupació: l'inferior —i també la

cova—, del bronze antic, i el superior del bronze ple (Trelis: 1984a). Aquesta adscripció està basada en la presència de làmines i puntes de fletxa de sílex, i punxons d'os, en el nivell inferior; i dels motles i objectes de metall, dents de falç de sílex de secció en D i atuells amb coll, en el superior. No obstant això, l'anàlisi de l'utilitatge metàl·lic revela l'existència d'aliatges binaris d'estany, amb uns percentatges del 4,6% en una escòria i de l'11,1% en una làmina, que apunten a moments avançats del bronze ple i fins i tot del bronze tardà (Simón: 1998). Els vasos carenats de la Mola Alta apunten també cap a formes més avançades, situades cronològicament en els moments finals del bronze ple (De Pedro: 1998) i el mateix passa amb la tipologia dels pesos de teler, especialment el cilíndric amb una perfora-

VISTA DE
L'EMPLAÇAMENT
DEL POBLAT 1
DE LA COVA

LA MOLA ALTA DE SERELLES (Alcoi)

ció, que recorda exemplars del Cabezo Redondo ja en el bronze tardà. Així, el conjunt de materials de la Mola Alta de Serelles sembla mostrar l'existència d'un únic nivell d'ocupació al poblat, si bé s'ha de considerar per a aquest poblat una àmplia seqüència que degué abraçar el bronze ple (cap al 1600 aC), i els començaments del bronze tardà (cap al 1300-1200 aC), moment en què semblen confluïr les innovacions tecnològiques pròpies del bronze tardà i l'anterior població del bronze ple.

La Mola Alta de Serelles, juntament amb el mas de Menente, va ser un dels primers poblats excavats de la cultura del bronze valencià. Els dos van mostrar, des d'una època molt primerenca, la presència en les nostres terres d'uns poblats d'altura, emmurallats, amb una cultura material dominada pels grans vasos de magatzem i les ceràmiques de cuina, les falçs de fusta

amb dents de sílex, els punxons d'os i, sobretot, pels utensilis metàl·lics (punyals, punxons i destrals). Les seues activitats econòmiques bàsiques eren el cultiu del blat i l'ordi i l'explotació dels ramats de cabres i ovelles però, a més a més, a la Mola Alta de Serelles degué ser especialment important el treball metal·lúrgic. Tot i que aquesta activitat és present també en altres poblats amb escòries, gresols, motles i una gran varietat de tipus metàl·lics, l'àrea meridional argàrica i el focus dels poblats d'Alcoi tenen el paper més destacat en la seua difusió. Motles i tapadores de la Mola Alta de Serelles es van localitzar en un mateix departament, realitzats amb gres i preparats per a fondre una o diverses peces i d'un o diversos tipus, però curiosament al poblat no es van trobar ni peces elaborades ni altres elements propis de les activitats de transformació, llevat de l'escòria abans esmentada.

FOTOGRAFIA
OBTINGUDA
PER UN DELS
EXCAVADORS
(E. BOTELLA)
QUE MOSTRA
ELS MURS
DESCOBERTS
EN LES
EXCAVACIONS
DE 1924 A 1926

EL MAS DEL CORRAL (Alcoi)

JULIO TRELIS MARTÍ

Museu Arqueològic Municipal de Crevillent

El jaciment del mas del Corral (Alcoi) es troba sobre uns dels turons situats darrere de Sotarroni, contrafort de la serra de Mariola que emmarca la vall de Polop pel NO. El turó, amb una altitud de 145 metres sobre el fons de la vall, queda ben delimitat per tàlvegs i fons de canal. Tots els seus vessants presenten desnivells prou acusats, excepte el del SE, on s'emplaça el poblat, en la meitat superior del qual es poden distingir successius abancalaments d'ús agrícola, avui en dia erms, que han afectat considerablement els nivells del poblat. El vessant NO, per contra, és el més abrupte i allí van ubicar la necròpolis aprofitant per a això les clivelles que solquen tot el seu relleu fallat.

El conjunt forma part dels terrenys del mas del Batle, encara que se'l denomina mas del Corral o Castellaret, així es respecta el topònim amb què apareix per primera vegada citat en la bibliografia arqueològica (Ponsell: 1952, 66).

El seu descobriment s'atribueix a E. Segura Iborra, el qual pel que sembla hi va realitzar unes excavacions entre 1939-43 (Segura i Cortell: 1984, 51). D'aquest jaciment s'han ocupat diversos investigadors, com ara Ponsell (1952, 66), Visiedo (1959, 34), Enguix (1975, 151), Trelis (1984b) i Rubio (1987, 171-177).

Amb aquests antecedents, l'any 1985 s'hi emprenen unes excavacions —cinc campanyes en total— (Trelis: 1986, 1988 i 1992) que han tingut, entre altres, els objectius següents: delimitar el perímetre del poblat, obtenir-ne una completa seqüència cultural, proporcionar-nos una informació diferent a la que es tenia fins ara sobre l'arquitectura de l'edat del bronze, en clara sintonia amb altres poblats com el de la Muntanya Assolada d'Alzira (Enguix i Martí: 1988), el de Lloma de

Betxí de Paterna (De Pedro: 1990) o el del Cabezo Redondo de Villena (Soler: 1987), i, a més a més, contrastar certes dades sobre l'existència de diversos tipus de tombes.

En la seqüència del poblat cal destacar la troballa de dues estructures rectilínies de considerable desenvolupament, realitzades amb blocs de pedra de mitjanes i grans proporcions adherits amb fang, que van servir per a fer unes terrasses artificials en l'espai on es volia construir. Presenten un traçat sinuós, que s'adapta a les irregularitats de la superfície, i es disposen transversalment (NE-SO) al cabussament acusat del vessant. L'estructura superior, fins i tot, es troba reforçada amb alineacions adossades en zones concretes. Amb relació a les dites estructures, és important indicar que van ser reutilitzades amb posterioritat per a alçar uns murs de funcionalitat semblant, però destinats a finalitats agrícoles, activitats a què ja s'ha fet referència.

Entre els murs que formen les terrasses, que també aprofiten com a parets, situen els habitatges. Aquests es componen, en línies generals, d'un sòcol de blocs de pedra de grandària mitjana, format per dues alineacions exteriors amb un farciment interior de còdols i blocs de menors dimensions, i un alçat que possiblement era de fang.

L'habitatge que més informació ens ha proporcionat és l'habitatge I, de la qual s'han excavat uns 26 m². Té planta irregular i un dels seus murs posseeix una inflexió en el seu traçat, solució que degueren adoptar per a contrarestar l'efecte del pendent. El seu interior és ric en elements arquitectònics, entre els quals destaca un banc seguit de fang, dos pedrissos circulars de fang cuit i una llar d'argila i blocs de pedra arrebossada exteriorment —aquests últims elements estan situats cap al

EL MAS DEL CORRAL (Alcoi)

centre de l'habitació—, així com diversos suports per a pals, aparellats, generalment al costat dels murs, excepte dos que se'n situen al centre i que devien sostenir pals semicirculars. El material arqueològic és abundant, sobretot el ceràmic, que es concentra al voltant de la llar (grans atuells per a emmagatzemament, bols, un atuell amb carena a mitja alçària i una ansa de cinta, etc.), igual que la indústria òssia (punxons bisellats i un mànec per a punxó metàl·lic) i les restes de fauna, perfectament datables en el bronze ple.

Sota aquest habitatge es deixen veure restes d'uns altres, de semblants característiques, escassament documentats, als quals s'associa un fragment de braçalet d'arquer i un botó d'os amb una perforació en forma de "V", propis dels inicis de l'edat del bronze.

Quasi en la superfície i en zones molt concretes s'han localitzat unes bosses amb

restes de tipus orgànic, principalment, i nombrós material arqueològic, entre el qual sobreïx la ceràmica amb decoració incisa que forma motius en zig-zag, quadrats i reticulats, així com vasos amb carenes mitges i baixes, típiques del bronze tardà. Amb aquesta fase s'han de relacionar també certes estructures que hi ha a la part meridional de la terrassa inferior.

S'han obtingut dues datacions de C-14, procedents de mostres de carbons del moment, que es poden assignar en principi al bronze ple. Les dates dels resultats són 3710 ± 65 BP i 3770 ± 60 BP. Calibrades per dendrocronologia es troben en l'interval d'anys reals que hi ha entre el 2340-1920 abans de Crist i el 2466-1982 abans de Crist, respectivament, dates que semblen elevades respecte al seu enquadrament cultural, fet que es constata igualment en els resultats de

EL JACIMENT
SE SITUA A
LA PART ALTA
DEL TURÓ

C-14 de la Lloma de Betxí (De Pedro: 1991, 109).

La paret quasi vertical que configura el vessant NO presenta una clivella que recorre tota la seua base. En aquesta es coneixia l'existència de sepultures (Trelis: 1984b, 203) que, segons notícies del seu excavador, presentaven dos nivells: el superior, de tipus individual, i l'inferior, de tipus secundari i col·lectiu. Les excavacions han intentat documentar aquesta lectura estratigràfica, però no han aportat res de nou, i únicament destaca la troballa de part d'una sepultura secundària, amb restes d'almenys dos cranis: un d'aquests, pel que sembla, d'un individu de poca edat, i altres restes òssies humanes amb escassos fragments ceràmics i alguns molins barquiformes.

Al poblat, i associades als nivells del bronze tardà, s'han documentat tres inhuma-

cions: dues en l'interior de bols —una d'aquestes tenia un altre bol posat a l'inrevés a manera de tapadora—, sense paral·lels per ara almenys al País Valencià, les quals deuen pertànyer a dos individus de poca edat; i una tercera dins d'una cista amb l'inhumat en posició de decúbit lateral esquerre, amb les extremitats flexionades sobre el tòrax i un aixovar molt pobre (un bol, un gra de collar de *Conus mediterraneus* i una esquerda de sílex).

Els estudis sedimentològics i de la geomorfologia de l'entorn, portats a cap per Ferrer, Fumanal i Guitart (1993), revelen que existeix un desmantellament de les cobertes sedimentàries dels vessants de la solana, per això van alçar les terrasses per a construir les cases amb materials pròxims al jaciment. Els sòls de l'entorn, a grans trets, són molt òptims, tant per al secà com per al

SÒCOL
DE BLOCS
DELS
MURS
DELS
HABITATGES

EL MAS DEL CORRAL (Alcoi)

PLANIMETRIA
DE LES
ESTRUCTURES
EXCAVADES
EN LA
CAMPANYA
DE 1990-91

regadiu, i van individualitzar zones entollades en el fons de la vall, el perímetre de les quals degué ser més extens en aquelles èpoques. Seguint amb aquesta línia d'estudis, en el clima s'observa una tendència a la sequedat, almenys estacional, si bé en els nivells del bronze tardà i en els moments posteriors es dona un enriquiment de matèria orgànica, fet que indica un canvi climàtic.

La tecnologia ceràmica estudiada per Seva (1995) demostra que les pastes són poc refinades, de característiques arenoses i amb escasses proporcions de desgreixant vegetal respecte al mineral. La font d'aprovisionament de l'entorn descarta qualsevol importació, la qual cosa indica que es tracta d'un poblat poc comunicat amb els circuits comercials del moment. El modelatge dels vasos es degué fer, en els de petita i mitjana grandària, per mitjà del buidatge i en els de grans dimensions encastant les diferents parts de la peça, manufacturades per separat. Les coccions degueren ser molt simples, amb un combustible no excessivament calòric i amb poca duració. Els grans vasos no devien estar subjectes a una gran mobilitat i es devien destinar a emmagatzemar-hi aliments, al contrari dels petits i mitjans que devien utilitzar per a cuinar i, en general, per a un ús individual.

Les característiques del jaciment l'emmarquen dins del que es coneix com a *bronze valencià*, emplaçat sobre un turó de mitjana altura, des d'on hi ha un domini visual del territori, en què es va procurar deixar lliures les zones de cultiu i utilitzar les clivelles pròximes al poblat com a necròpolis. L'agricultura es manifesta com la principal activitat econòmica, i en aquest sentit cal destacar l'elevada quantitat de molins apareguts, tant en les excavacions com en la superfície. Aquest assentament degué gaudir, per tant, de les possibilitats que li oferia tota la vall de Polop, nexa de comunicació entre l'Alcoià i el Vinalopó, i participar també en el sistema de poblament de la dita vall, juntament amb els altres jaciments, com el mas de Menente i el mas d'en Miró, poblats d'obligada referència a l'hora de parlar d'aquesta cultura.

EL PUIG (Alcoi)

AMPARO M. BARRACHINA IBAÑEZ - SARA MOLTÓ GISBERT

El poblat del Puig, ubicat al sud-est del nucli urbà d'Alcoi, està situat en un massís rocós el cim del qual té forma d'altiplà, amb una elevació d'uns 890 metres sobre el nivell del mar. El seu estratègic emplaçament permet el control del pas entre la Foia d'Alcoi i la Canal d'Ibi, pel SW, així com la comunicació amb les terres baixes de Benifallim, Benilloba i Penàguila (Olcina: 1996).

El lloc d'habitació ocupa una extensió aproximada entre 1 i 1,5 hectàrees i disposa d'un recinte a manera d'albacar en el seu vessant oriental. De la fase corresponent a l'ocupació en època ibèrica són visibles alguns trams de la muralla i una torre rectangular construïda amb carreus carejats que degué defensar l'accés al poblat per la part E-SE, així com algunes estructures d'habitació.

Es tracta d'un jaciment conegut des del segle XX de diverses alteracions amb motiu de rompudes del terreny en les quals es descobriren diferents ceràmiques. Remigi Vicedo Sanfelipe (1920-22) va ser el primer autor que valorà la importància del jaciment que més tard va ser objecte de diferents actuacions arqueològiques per part de Camil Visedo Moltó i Vicent Pascual Pérez, els quals en depositaren les troballes al Museu d'Alcoi, de les quals es va publicar una notícia (Pascual: 1952) en què també s'informa de la realització de prospeccions puntuals per part de Julio Roldán.

Posteriorment es porten a cap treballs d'excavació al poblat: Vicent Pascual els realitza l'any 1959, l'equip del Laboratori d'Arqueologia de la Facultat de València, dirigit per Miquel Tarradell, en 1964 (Tarradell: 1969; Llobregat: 1972), Vicent

Pascual i Àlvar Seguí en 1967 i Vicent Pascual, patrocinat per Antonio Aldecoa, en 1975. Aquestes campanyes revelaren l'existència de materials de l'edat del bronze i d'època ibèrica.

A partir de l'any 1982 es reprenen les excavacions i es duen a terme sis campanyes dirigides per Federico Rubio, que comprenen una zona del poblat que també incloïa l'àrea de les excavacions de 1964 i 1967. D'aquestes sis últimes campanyes d'excavació solament es va publicar la primera, en la qual també es donen a conèixer els materials de les excavacions anteriors (Rubio: 1985a, 1985b, 1986a, 1986b; Barrachina: 1987). Els resultats de les últimes actuacions arqueològiques encara són inèdits, una qüestió que afegit dificultat a l'estudi del jaciment, ja que no ens ha estat possible consultar els diaris i resulta difícil contextualitzar els materials i arribar a conclusions sobre l'estratigrafia.

D'aquest jaciment és més coneguda la fase ibèrica, ja que la major part de les restes materials i arquitectòniques que es conserven pertanyen a aquest moment, el qual s'insereix en la dinàmica de poblats com la Bastida de les Alcusses (Moixent) i la Covalta (Agres-Albaida), amb els quals comparteix, a més de la cronologia, un patró d'assentament de poblats que controlen les vies de comunicació i les rutes de proveïment, que desapareixen a finals del segle IV o principis del segle III aC en benefici d'altres poblats com la Serreta, en el cas de l'Alcoià-Comtat.

La presència d'abundants materials de bronze encara que no de les estructures, va permetre corroborar l'ocupació del turó cap a la meitat del segon mil·lenni aC, segons es documenta a través dels

TORRE
D'ÈPOCA IBÈRICA
QUE DEFENSA
L'ACCÉS AL
POBLAT

materials ceràmics. D'aquesta etapa inicial hi ha un nombre representatiu de formes que procedeixen tant de les excavacions de Tarradell i Pascual com de les campanyes efectuades entre 1982 i 1989.

D'aquest context s'estudiaren els materials exhumats en les campanyes de 1982 i 1983, associats als nivells inferiors i sense presència de material ibèric. Els perfils de les ceràmiques es relacionen amb formes simples de bols, olles i gerres, sense a penes decoracions, a excepció d'algunes incisions o digitacions en el llavi i algun cordó, i porten com a elements de premsió mamellons i anes. En general, aquests materials es poden relacionar amb les formes clàssiques de l'edat del bronze, tant de la comarca com d'àrees més o menys pròximes (Barrachina: 1987).

D'altra banda hi ha alguns materials procedents de les excavacions antigues (Pascual i Tarradell). En aquest grup volem destacar la presència d'un fragment de font de carena alta (núm. 3.653), així

com el contenidor troncocònic amb muscle i vora exvasada recta (núm. 3.384), el vas de parets entrants i base plana del tipus A2/4 de Penya Negra I (núm. 3.383) i el fragment de carena amb decoració incisa de triangles de línies paral·leles (núm. 3.599), que indiquen la continuïtat en aquesta ocupació fins a entroncar dins de l'època ibèrica plena.

Pel que fa al primer cas, el fragment de font de carena alta es localitza en l'àmbit del bronze tardà final del SE en nivells postargàrics (Molina: 1978). A la província d'Alacant vinculada en part al món argàric, hi trobem el grup millor representat de l'àrea lleuantina en jaciments com els de la Vall del Vinalopó, el Cabezo Redondo (Soler: 1987), el Baix Segura, el vessant de San Antón d'Oriola i els vessants del castell de Callosa del Segura (Soriano: 1984), i a l'Alacantí, la Illeta dels Banyets del Campello (Simón: 1984-1985, 1997), la qual cosa ens indica

almenys una relació cap a l'últim terç del segon mil·lenni amb els processos que s'estaven produint a les comarques meridionals alacantines.

D'altra banda hi ha el contenidor troncocònic, amb un paral·lelisme amb el vas del sector S del pic dels Corbs de Sagunt, que datem cap a finals del segle VIII aC en un ambient sense presència fenícia (Barrachina: 1999), i el vas de parets entrants del tipus A2/4 de la Penya Negra I (González Prats: 1983), la dispersió del qual per la península és àmplia cap al S i l'Alt Ebre i la seua cronologia se situa des del segle X-IX (bronze final) fins a documentar-se en necròpolis del NE, com la d'Angles (Pons: 1984, fig. 46.3 i 47.10), juntament amb materials fenicis i amb la diferència que porta peu alt, dels quals també hi ha representació al Puig. Els dos recipients advocarien per una continuïtat en l'ocupació durant els primers

segles del primer mil·lenni i participen en la dinàmica d'intercanvis que cap al segle VII-VI aC va recórrer la comarca (Martí i Mata: 1992) i que al Puig es documenta en un lot consistent de materials ceràmics fenicis (Espí i Moltó: 1997, fig. 2 i 3).

La cronologia del poblat ibèric, que data des de finals del segle V aC fins a finals del segle IV-principis del segle III aC, s'estableix a través de l'estudi de l'estratigrafia i dels materials.

L'estratigrafia publicada de les excavacions realitzades per Federico Rubio (1985a, 1986a) correspon a la quadrícula 7D (a, b, c), en les quals s'exhumaren les anomenades casa 4 i casa 5, juntament amb l'anomenada casa 3, que s'identifica amb un carrer. En línies generals es va documentar l'estratigrafia següent:

Estrat I: terres soltes de color gris amb materials ibèrics i de l'edat del bronze.

Estrat II: capa argil·lenca, molt compacta i sense materials.

Estrat III: terres grises en què apareixen materials del bronze.

L'absència total de materials en l'estrat II permet constatar al seu excavador l'existència de dos moments d'habitació relacionats respectivament amb l'edat del bronze i l'època ibèrica.

Els materials d'època ibèrica estudiats per Rubio (1985a, 1985b, 1986b) van establir la cronologia del poblat des de finals del segle V-principis del segle IV aC fins a principis del segle III aC, tot fonamentant-se en l'absència de ceràmiques gregues de figures negres, d'una banda, i l'absència, així mateix, de ceràmiques campanianes B i C, juntament amb escassetat de campanianes de tipus A.

Revisions recents dels materials han permès ampliar aquesta cronologia. L'estudi

VISTA
GENERAL
DEL PUIG
DES DEL
SUD

de les ceràmiques d'importació (Garcia i Grau: 1997) posa en relleu l'existència de tipus que es poden adscriure a mitjan del segle V aC. A més d'aquests, l'anàlisi d'una part dels materials ibèrics (Espí i Moltó: 1997) amb la presentació de ceràmiques de cocció reductora, datades des de finals del segle VI fins a mitjan segle V aC, tipus ceràmics de cocció oxidant associats al segle V aC, juntament amb els exemplars del segle IV aC amb decoració pintada monocroma i bicroma (Rubio: 1985b), ens permet enquadrar el poblat ibèric en una cronologia entre finals del segle VI-principis del segle V aC i fins a

finals del segle IV, coincidint amb el final d'altres poblats de la zona, com la Covalta (Agres-Albaida) i la Bastida de les Alcuses (Moixent).

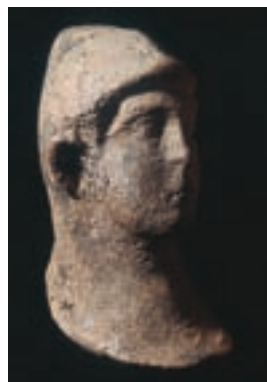
La presència de tots aquests tipus ceràmics ens descriu un poblament pràcticament continuat des de l'edat del bronze fins a l'ibèric ple que, en cas de desocupació, documentat per l'estrat II, degué ser breu. Una revisió detallada de l'estratigrafia del poblat i la contextualització precisa dels materials poden aportar noves dades que permeten verificar l'existència o no d'aquesta desocupació.

ÀREA DELS
TREBALLS
D'EXCAVACIÓ
EN LA
CAMPANYA
DE 1986

LA SERRETA

(Alcoi, Cocentaina, Penàguila)

MANUEL OLCINA DOMÉNECH

Museu Arqueològic Provincial d'Alacant

El jaciment de la Serreta comprén un conjunt arqueològic de tres espais individualitzats, encara que totalment interrelacionats culturalment entre si: el poblat, la necròpolis i el santuari.

Estan situats a la part superior de la muntanya que dona nom al jaciment, de forma allargada amb pendents pronunciats al nord, sud i oest, que marquen una estreta cresta a la part superior que arriba als 1.050 metres d'altura. La seua posició centrada i completament destacada a les comarques de l'Alcoià i el Comtat (al seu cim convergeixen els termes municipals de Cocentaina, Alcoi i Penàguila), a més de la seua elevació, sens dubte foren qualitats que li conferiren en un moment determinat de la seua ocupació un alt valor estratègic, defensiu, de domini del territori circumdant i, fins i tot, simbòlic, com veurem més endavant.

El jaciment va ser descobert en 1917 i les seues excavacions (15 campanyes) foren dirigides entre 1920 i 1955 per Camil Visedo Moltó (1922a, 1922b, 1923, 1950, 1952; Llobregat i al.: 1992), gràcies a les quals es difongué la gran importància d'aquest enclavament ibèric, de tal manera que en una data tan primerenca, en 1931, el jaciment (poblat i santuari) va ser declarat Monument Historicoartístic. La següent actuació destacada és en 1968, any en què es va realitzar una extensa campanya d'excavació, dirigida per M. Tarradell, a partir de la qual s'establí la periodicitat que fins fa poc s'ha mantingut. Des de 1987 la col·laboració entre el Museu Arqueològic d'Alcoi i el Provincial d'Alacant, amb el suport de subvencions de la Generalitat Valenciana, ha promogut una sèrie de campanyes arqueològiques, dirigides en gran part per E. Llobregat, centrades en l'excavació de la rica necròpolis descoberta aquell any per membres del museu i en àmbits del poblat (porta

d'accés, sector I) que han modificat sensiblement la visió del nucli ibèric, tant des del punt de vista cronològic com en la seua valoració en la jerarquia de poblament dins de la Contestània ibèrica.

EL POBLAT

La pràctica totalitat de les estructures d'habitació s'estenen sobre la cresta del cim i per la part superior del vessant sud. Per l'oest, el poblat arriba als encontorns del cim i per l'est assoleix la cota de 1.000 metres, que comprén entre ambdós extrems una distància aproximada de 500 metres. El límit inferior, a partir de l'excavació de dos departaments en 1995 (sector I) i les prospeccions de 1997, ha descendit considerablement i se situa entre les cotes dels 970-980 metres. Aquestes dades delimiten un nucli de 5,5 hectàrees en planta en el moment de major extensió, un poc superior en realitat si tenim en compte la irregularitat del terreny i, per tant, més del doble del que fins aleshores es consignava (Olcina i al.: 1998). Aquesta superfície amb tota probabilitat estigué completament ocupada a pesar de trobar-hi zones amb poques restes constructives. Però aquesta situació és producte de la intensa erosió a causa de les aspreses del terreny, ja que els departaments extrems descoberts en els últims anys (particularment en el sector I) se situen en punts d'extrema dificultat orogràfica, la qual cosa indica, per tant, un aprofitament màxim de l'espai disponible.

És el terreny el que condiciona el tipus d'urbanisme del poblat. Excepte la relativa suavitat de la cresta divisòria dels vessants, la resta s'assenta sobre l'aspre vessant sud, de pendents molt inclinats i en molts

LA SERRETA (Alcoi, Cocentaina, Penàguila)

L'EMPLAÇAMENT
ESTRATÈGIC DE
LA SERRETA LI
ATORGA A AQUESTA
CIUTAT IBÈRICA
UN DOMINI
JERÀRQUIC SOBRE
EL TERRITORI

punts recorregut per espadats rocosos. Aquesta configuració no es va modificar en absolut sinó que la trama "urbana" s'hi adaptà, de tal manera que els carrers principals i els barris discoregueren i s'alinearen respectivament en direcció EO, s'adequaren a les corbes de nivell mitjançant petites terrasses artificials o contra els graons de roca i formaren un paisatge en què els conjunts d'habitació se succeïen en forma de graderia costeruda. Arquitectònicament els grups d'habitatges es caracteritzen per l'alineació de departaments (fins a nou en el cas del sector F), de planta quadrangular o trapezoïdal. Aquests grups o illes de cases estan separats pels carrers principals distribuïts més o menys paral·lelament, encara que a distinta altura, i enllaçats alhora per carrerons transversals, alguns dels quals són extraordinàriament inclinats. De vegades els grups d'habitatges estan separats per canals de desguàs que discoren en el sentit del pendent. De l'examen de les excavacions antigues s'ha

pogut establir que les unitats d'habitatge tenien diversos departaments, generalment entre dos i cinc, amb superfícies que oscil·len entre els 40 i un poc més de 100m² (Llobregat i al.: 1992, 68). A més, a partir de l'excavació de dos departaments al sector I es pot constatar l'existència de dos pisos en aquest punt i probablement en la majoria d'habitatges d'altres sectors. Les dues cambres devien connectar ambdós carrers paral·lels a distinta altura.

El nucli habitat es va quedar protegit per una muralla d'un gruix mitjà de dos metres. En alguns trams es conserva envoltant la cresta del cim de l'extrem occidental a l'oriental. En aquest últim punt se situa l'accés al poblat. Es tracta d'una entrada dotada d'una potent torre al vessant septentrional i d'un mur avançat al meridional que formen un corredor al fons del qual hi havia els batents de la porta (Llobregat i al.: 1995). Del vessant sud ix un altre tram de muralla que protegeix el vessant oriental, i és possi-

ble que una part del meridional no es dotara d'elements de fortificació per l'existència d'altres parets de roca que allí sovintegen i que devien marcar el límit inferior habitat.

Els materials de construcció són poc variats: hi ha un predomini absolut de la pedra calcària, extreta del mateix lloc d'habitat, disposada en aparell de maçoneria irregular en els murs (és per ara absent la tova), arrebossats de fang, pisos de terra batuda als departaments inferiors i d'argila als superiors (material que suposem que també es degué utilitzar a les cobertes sobre embigats de rolls).

El poblat que sumàriament acabem de descriure a partir de les restes conservades correspon al segle III aC. Les últimes excavacions i la revisió de materials de campanyes anteriors mostren que el nucli va ser destruït o abandonat ràpidament a finals d'aquell segle o principis del següent. Davant la tesi tradicional de M. Tarradell que en fixava la data final bé a mitjan segle II o en el segle I aC (veiem la discussió en Llobregat i al.: 1995, 158-159), avui és clar que la seua desaparició s'ha de relacionar amb els esdeveniments de la Segona Guerra Púnica o l'exclusiva acció romana immediatament posterior. Un fet clar de la crisi d'aquell temps és la construcció de la muralla, almenys la fortificació de l'accés (Llobregat i al.: 1995).

L'ambient material que mostra el poblat (Grau: 1996) es caracteritza per formes ceràmiques ibèriques del segle III aC (*pit-hoi*, càlats, enócoes, plats, etc.) amb decoracions geomètriques, vegetals i figuracions animals i humanes d'estil narratiu, a més de materials d'importació del tombant del segle III al II aC: campanianes A, formes Lamb. 23, 27, 36, 68; pàteres calenes de relleus (Abad: 1983); llànties hel·lenístiques; morters massaliotes, a més d'àmfores púniques de major amplitud cronològica però que no superen el segle III aC (tipus Ribera G o J. Ramon 8.2.1.1). No obstant això, la història de l'ocupació del jaciment es remunta al segle VII-VI aC, ja que es documenten alguns fragments ceràmics fenicis que informen d'un tipus d'establiment difícil de valorar, però que se suma a altres de la comarca amb ocupació d'aquell període (Martí Bonafé, Mata

Parreño: 1992, 104). Sembla que no presenta habitació en el segle V aC, si s'ha de jutjar per la falta d'importacions del moment, la qual cosa contrasta clarament amb el poblat pròxim del Puig. És a partir del segle IV aC quan es pot parlar de nucli ibèric, encara que no en sabem pràcticament res de la forma i l'extensió. La urbanística del segle III aC és probable que arrasara les estructures anteriors (Serreta I de M. Tarradell). No obstant això tot sembla indicar que degué ocupar molta més extensió que la documentada en el seu moment final i que potser s'estenia a les zones més elevades de la muntanya. Algunes ceràmiques àtiques provinents d'excavacions antigues, i sobretot la necròpolis, de la qual ens ocuparem més endavant, són els testimoniatges que ens informen de l'existència d'aquest poblat.

Com s'ha indicat, és el segle III aC el que mostra la major amplitud del nucli habitat, el qual supera les 5,5 hectàrees. És de molt el més conegut de plena època ibèrica a les terres centremèridionals valencianes. Aquest fet, a més d'altres elements d'alta cultura presents a la Serreta, són arguments que indiquen que en aquella centúria el poblat se situa en la cúspide de la jerarquia de poblament, o de manera més explícita és capital d'un extens territori que devia comprendre

ESTRUCTURES
D'HABITACIÓ
DESCOBERTES
EN LA
CAMPANYA
DE 1968

LA SERRETA (Alcoi, Cocentaina, Penàguila)

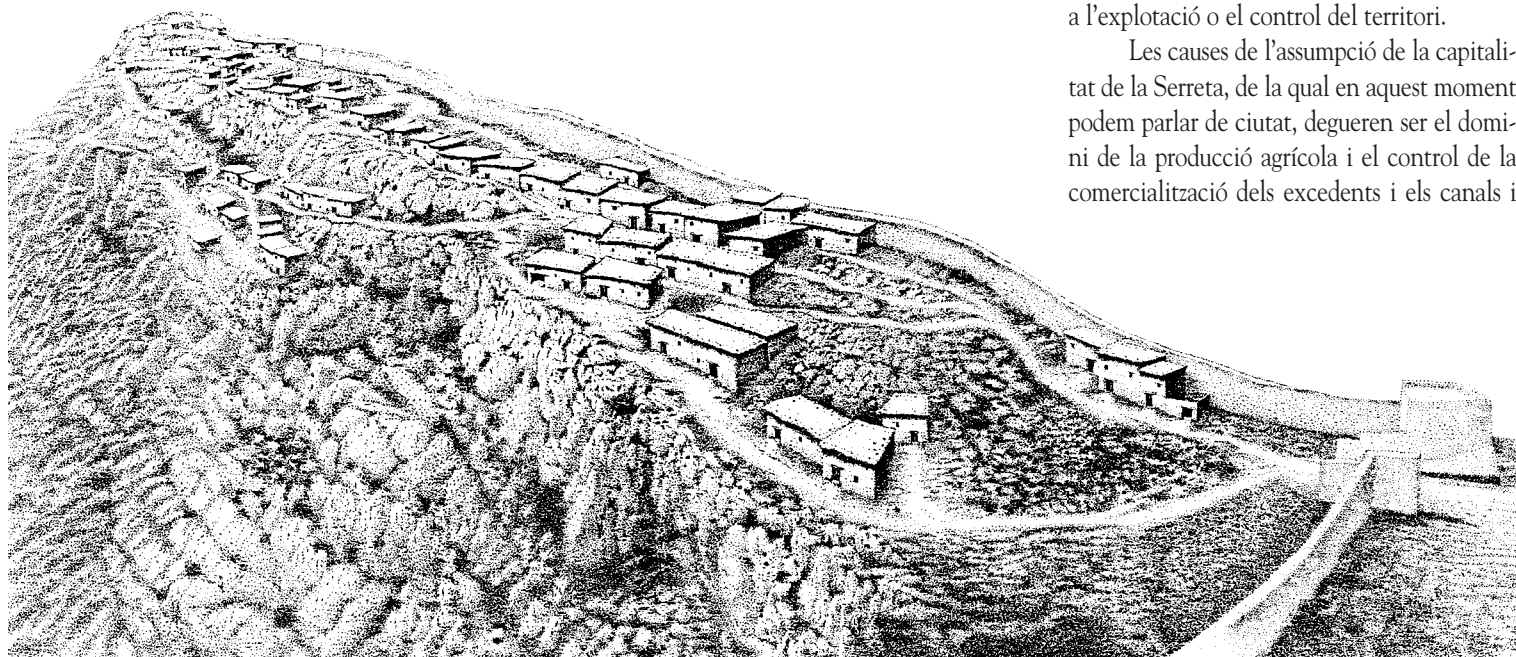
RECONSTRUCCIÓ
IDEAL DE LES
ESTRUCTURES
D'HABITACIÓ
I DE DEFENSA
DEL POBLAT
DE LA SERRETA.
Dibuix de J.Vila

com a mínim les actuals comarques de l'Alcoià i el Comtat o la conca alta del riu Serpis i les valls adjacents. Aquells elements de gran significat cultural, que fan que la Serreta destaque sobre altres nuclis habitats, són en primer lloc l'existència d'un important lloc de culte, el santuari, vinculat estretament al centre habitat i del qual ens ocuparem més endavant. En segon lloc, la quantitat i la qualitat del registre escrit, fonamentalment làmines de plom en grafia grecoibèrica i llevantina. Alguns, amb seguretat (sobretot el plom Serreta I), són documents comercials que indiquen l'existència d'elits detentores de l'activitat mercantil (Olcina i al.: 1998, 39). La majoria d'aquests documents són del segle III aC amb la constatació transcendental que el grecoibèric perdura en aquest poblat fins al final (Olcina i al.: 1998, 39), un fet que singularitza d'una manera clara la cultura ibèrica d'aquesta zona. En tercer lloc els vasos decorats d'estil narratiu, una forma d'expressió de l'aristocràcia ibèrica del moment que indica el seu establiment al poblat. Es tracta d'una producció ceràmica singular del gran centre d'Edeta i que suggereix un taller propi. En quart lloc, la capacitat de construcció d'una obra col·lectiva, la fortificació, realitzada en situació de crisi. Finalment, la quantitat i la qualitat de les importacions, sobretot les de l'últim

moment, que suggereixen adquisicions ràpides i, per tant, capacitat econòmica i control de vigorosos canals de distribució.

Externament hi ha altres arguments que avalen la idea exposada. Durant el segle IV aC el poblament es caracteritza per la implantació d'*oppida* que no arriben a sobrepassar les tres hectàrees, com són el Puig i la Covalta, entre els més coneguts. En aquest moment la Serreta s'hi va poder equiparar, però no en posició predominant, a pesar de la riquesa de la seua necròpolis, ja que els majors signes de poder, com és l'escultura de pedra, es localitzen en altres llocs, concretament a la vall de Seta, vinculada probablement al poc conegut poblat del Pixocol o la de l'extraordinari monument de l'Horta Major, a l'actual nucli urbà d'Alcoi, de més difícil adscripció al lloc de l'habitat. És entre l'últim quart del segle IV aC i la primera meitat del següent quan es desenvolupa un procés que acabarà en una clara jerarquització del poblament. Centres puixants com el Puig i la Covalta són abandonats i paral·lelament hi ha un creixement de la Serreta i es produeixen durant el segle III aC els elements de l'"Alta Cultura" descrits anteriorment. Els nuclis del *hinterland* natural que romanen o apareixen no arriben ni de lluny a la riquesa de la Serreta (el Pic Negre, el Xarpolar, el castell de Penàguila, etc.) i s'han d'entendre com a centres dependents dedicats a l'explotació o el control del territori.

Les causes de l'assumpció de la capitalitat de la Serreta, de la qual en aquest moment podem parlar de ciutat, degueren ser el domini de la producció agrícola i el control de la comercialització dels excedents i els canals i

les rutes de distribució i intercanvi de productes d'importació. La situació física de la Serreta és un factor determinant, ja que des de la seua posició central domina els accessos al seu territori natural tan ben definit.

Pel que fa a les rutes de distribució hem de destacar l'evident relació que en el segle III aC hi ha entre la Serreta i el port/desembarcador de l'Albufereta-Tossal de Manises. Ací trobem productes presents al poblat ibèric: ceràmiques calenes de relleus, àmfores púniques Ribera G (de salades), entre d'altres. Fins i tot l'arribada primerenca de ceràmiques campanianes al jaciment costaner pot explicar la seua ràpida comercialització cap a la ciutat ibèrica interior. Més important encara per a donar testimoni d'aquesta estreta relació és la troballa recent al Tossal de Manises d'un encoie decorat amb dos genets d'identica factura i estil als de la Serreta, molt paregut al que es va trobar a l'excavació de la porta d'accés al poblat. Aquests són proves de comerç en doble direcció que elevaria el nucli de l'Albufereta a un dels principals centres, o el principal, per al proveïment de productes mediterranis i alhora degué ser el centre receptor dels excedents agrícoles del territori dominat per la ciutat ibèrica de la Serreta.

La proximitat dels dos enclavaments i la seua fàcil comunicació a través de la vall de la Torre de les Maçanes i el port de Benifallim avalen clarament aquesta idea. Només cal recordar el que és evident: en aquest segle, a la costa alacantina o del sud de València, no hi ha constància per ara d'un nucli de la riquesa i importància del constatat a l'Albufereta, màximament quan han quedat inactius els poblats importants del segle IV aC, com ara Picola (Santa Pola) i la Illeta dels Banyets.

EL SANTUARI

L'existència del santuari està determinada pels centenars de figuretes que s'han trobat disperses als vessants immediats als punts més alts de la muntanya, a l'extrem oriental del poblat. La seua característica fonamental, a part de la matèria amb què estan fetes (solament amb argila cuita i feta en el torn, motle o modelada a mà), és que són representacions

humanes (Juan: 1998). La tipologia és variada: figuretes femenines, caps masculins, peveters de cap femení, màscares i rostres, composicions de diverses figures que responen a una producció local o a models coneguts i estesos en altres jaciments ibèrics, especialment els peveters. Es tracta d'exvots, ofrenes a la divinitat o divinitats titulars del lloc sacre. Podia haver sigut la Gran Deessa Mare, encara que la figura que la representa no va aparèixer allí sinó en un departament del poblat (sector F), a 300 metres de l'àrea de culte. És el famós grup en el qual apareix la deïtat alletant dos xiquets i acompanyada de devots i flautistes (Grau: 1996).

La cronologia d'aquest santuari s'estableix en els segles IV i sobretot el III aC, època de major esplendor del poblat. No obstant això torna a sovintejar-se en època romana, durant dos períodes: el segle I dC i en la segona meitat del segle III i tot el segle IV dC. El primer d'aquests moments s'ha posat de mani-

fest per la dispersió de vasos de *terra sigillata* (itàlica, sud-gàlica i hispànica) en la mateixa àrea on s'estenien les figures de terracota. Donada la seua localització i a falta d'altres materials de l'època, se sospita que les *sigillata* deurién ser les ofrenes d'aquesta fase. Es devia tractar, potser, d'un lloc aïllat, sense cap relació amb un centre habitat immediat. L'última freqüentació es documenta a través d'un notable lot de monedes baiximperials i algunes llànties tardanes. Les encunyacions abasten segle i mig, entre els emperadors Gal·liè i Valentinian II (Ripollés: 1980, 117-131). Com en el període anterior, l'absència significativa d'altres materials suggereix, d'un banda, que són les monedes l'objecte votiu i, d'altra, que es va al santuari esporàdicament o periòdicament, sense que hi haja una població estable.

Un dels problemes que hi ha pel que fa a aquest santuari és la seua localització exacta i la relació d'unes restes constructives en un període determinat. Llobregat va identificar a

EL "LLOC DEL
SANTUARI",
Fotografia
d'E. BOTELLA DE
1921

LA SERRETA (Alcoi, Cocentaina, Penàguila)

DISPERSIÓ
DE TAQUES
CENDROSES A
LA NECRÒPOLIS,
QUE INDIQUEN
LA LOCALITZACIÓ
DE LES
SEPULTURES

la part més occidental del sector A una sèrie de murs contigus a la muralla, en part descoberts per Visado, com els vestigis del santuari ibèric (Llobregat i al.: 1992, 69). S'hi traslluïa una planta i la distribució interior de l'edifici del temple de tipus oriental, encara que alguns materials de construcció que s'hi han trobat (*tegulae* i *imbrices*) són d'època romana. No obstant això, C. Visado va localitzar clarament el santuari ibèric al punt més alt de la muntanya, a 100 metres a l'oest de les estructures assenyalades per Llobregat, encara que aquell no arribe a identificar clarament un àmbit construït (Olcina i al.: 1998, figura 1). La qüestió, per ara irresoluble, rau en el fet que si la ubicació del santuari es va desplaçar en època romana a un lloc topogràficament més adequat o es va perpetuar sense variació d'emplaçament. El que és clar és que en l'Alt o el Baix Imperi l'àrea es "monumentalitza" amb un edifici de certa qualitat, tal com ho mostren els elements de cobriment i l'aparell dels carreus dels murs de l'edifici del sector A.

Tornant al santuari d'època ibèrica, la seua situació, independentment de la discussió anterior, és clarament indicativa del seu caràcter. Per a accedir-hi, donada la configuració del nucli habitat, era necessari travessar-lo d'una punta a l'altra tot recorrent un dels carrers principals en direcció estàndard-oest. El santuari quedava en un extrem, però no

aïllat de la població. D'altra banda, s'emplaçava al punt més alt, dominava la ciutat i també el seu territori. Creiem que són fets que demostren l'existència d'un santuari urbà (Prados: 1994), tot sancionant i potenciant el paper de la Serreta com a capital ibèrica durant el segle III aC.

LA NECRÒPOLIS

Està ubicada a la part superior del vessant sud de la muntanya, al costat de la porta d'entrada al poblat. Es va descobrir en 1987 i des d'aquell any s'han estat realitzant campanyes d'excavació en les quals fins ara s'han descobert 80 possibles sepultures (avanços en Cortell i al.: 1992; Moltó i Reig: 1996; Olcina: 1997). La seua cronologia a partir dels materials que s'hi han trobat s'emmarca entre el segle IV i la primera meitat del segle III aC, encara que alguna sepultura puga prolongar-se fins a la segona meitat d'aqueixa centúria. El cementeri es va instal·lar al costat del camí d'accés al nucli habitat, però potser el poblat estiguera situat un poc més lluny, ja que ara sabem que la porta d'accés i els llenços de muralla orientals es construïren un temps després de l'època de màxima utilització de la necròpolis. No obstant això, la fortificació no va envair l'espai funerari, ja que entre la construcció i les sepultures més pròximes hi ha una distància de 5 metres. Aquesta situació pot ser casual, encara que potser indique una persistència del caràcter sagrat i, per tant, una decisió conscient de respecte a la ciutat dels morts.

Com és inherent a la cultura ibèrica, la necròpolis és d'incineració. Les sepultures s'individualitzen per les bosses de cendres i terres cendroses, restes de la cremació transportades ja que no s'hi han localitzat *ustrina*, depositades molt sovint entre les cavitats de la irregular roca del turó, a la qual en molts casos se li practica una lleugera esquadra per a acomodar els objectes que acompanyen el difunt. Les seues restes, una part de la massa òssia, apareixen majoritàriament escampades entre la cendra, ja que la seua disposició a l'interior d'urnes de ceràmica ibèrica (urnes amb orelletes, càlats, bitroncocòniques, etc.)

s'ha documentat solament en tretze ocasions. A partir de l'anàlisi antropològica s'hi han trobat pocs enterraments dobles i per sexes; és aclaparadorament majoritari l'adult o el jove masculí i pocs infants de fins a 7 anys, encara que es dona el cas excepcional d'un nouat prematur mort en el part i incinerat (Gómez Bellard, de Miguel: 1996). També s'hi han individualitzat restes faunístiques que són indicis de la celebració d'àgapes funeraris.

El que queda de les sepultures és solament una part, la inferior, i per això és difícil fer-se una idea de l'aspecte complet original. La situació, en un marcat pendent i a l'altura a què es troba, exposada a vessaments i processos de gelifracció, a més de la probable espoliació al llarg dels segles, ha fet desaparèixer els acabats, l'estructura superficial o els elements de senyalització. No és possible assegurar que la totalitat de les sepultures tinguera una superestructura constructiva, però sí que la tenen algunes. Açò és evident en les sepultures núm. 11 i 4-6 i probable en les núm. 14 i 15. En la primera hi ha una fileira de pedres que insinuen una estructura quadrangular i en la segona, un rogle de pedres de planta ovalada delimita una sepultura doble. El que sembla segur, a partir del que s'ha excavat fins ara, és l'absència de construccions amb elements de pedra tallada i escultures. Aquests recursos de prestigi es localitzen en altres necròpolis de terres baixes circumdants, vinculats a altres poblats del segle IV, com per exemple el monument de l'Horta Major (Almagro: 1982a) o les escultures de la vall de Seta (Olcina: 1996, 136-138).

Els aixovars representats a les sepultures mostren una gran varietat de riquesa, la qual cosa reflecteix una societat marcadament jerarquitzada. En primer lloc, com un element destacat per la seua significació en aquesta caracterització està l'armament. És present en el 37% de les sepultures documentades i és la *falcata* l'arma més representada, seguida de les llances, les guaspes i els escuts. De la resta d'armes i elements de guerrer (*soliferrea*, *pila*, punyals, discos, cuirassa, espases, etc.) es consignen entre un i

cinc exemplars. Com a sepultures més destacades que aporten panòpies completes estan les núm. 1, 4 i 53, la primera i l'última, a més, dotades d'esperons i brides de cavall que indiquen sepultures de genets, solament dues del total, la qual cosa està en consonància amb la baixa proporció de sepultures de cavallers d'altres necròpolis (Quesada: 1998, 174). És freqüent la inutilització de l'armament, bé per efecte de la seua exposició al foc, bé per deformació per a ser col·locat a les tombes. Algunes de les armes depositades probablement devien ser més un símbol d'estatus social elevat que immediats instruments de combat, tal com ocorre amb les peces exquisidament decorades i d'un cost molt elevat, per exemple amb la *falcata* damasquinada de la sepultura 53 o l'umbó de la sepultura 11.

Pel que fa a la ceràmica d'importació predomina la importació àtica de vernís negre i són abundants les pàteres Lamb. 21. Pel que fa a la producció de figures roges (és absent la de figures negres) destaquen els *kylix* i alguns fragments de craters de campana. Altres produccions de vernís negre més minoritàries però significatives són les del taller de Roses, Petites Estampilles i imitacions púniques que ens introdueixen en la primera meitat del segle III aC. Hi ha un exemplar de material més modern, la campaniana A, Lamb. 27.

PROCÉS
D'EXCAVACIÓ
D'UNA
SEPULTURA
AMB URNA
CINERÀRIA

DISPOSICIÓ
DE L'AIXO-
VAR EN UNA
SEPULTURA

LA SERRETA (Alcoi, Cocentaina, Penàguila)

El repertori de la ceràmica ibèrica comprén majoritàriament els plats i les urnes. La decoració és quasi absolutament d'estil geomètric, encara que algun vas presenta possibles estilitzacions vegetals.

Pel que fa a altres elements d'aixovar abunden els d'adornament personal, com les fíbules anulars, sivelles, grans de collar i penjolls de pasta vítria. D'aquest material són els petits penjolls de tipus egipci que representen un nan *pateco panteo*. En un nombre reduït de sepultures també hi ha arracades d'or i de plata.

La coroplàstia és escassa, la qual cosa pot donar una idea de la diferent cronolo-

gia o ús respecte a les peces presents al poblat i/o al santuari. No obstant això hi destaca una figura, una possible representació assimilada de Demèter/Tanit que porta Koré i els seus models iconogràfics més immediats els trobem en l'àmbit púnic (Fernández: 1992, vol. II, 93). És també interessant un vas plàstic en forma de peu, imitació ibèrica d'aquells produïts en vernís negre, l'exemple més pròxim dels quals es va trobar a la necròpolis de l'Albufereta, encara que s'ha trobat també en altres necròpolis del sud-est peninsular (García Cano, C; García Cano, J. M.; Ruiz Valderas, E.: 1989).

RECONSTRUCCIÓ
DE LA PORTA
D'ACCÉS
AL POBLAT.
Dibuix
de Jordi Vila

EL XARPOLAR

(Planes de la Baronia, Vall d'Alcalà)

JOSEP CASTELLÓ I MARÍ - ISRAEL ESPÍ PÉREZ

El jaciment es localitza sobre un altiplà situat just a l'extrem occidental de la serra de la Penya Foradada, a 900 metres sobre el nivell del mar aproximadament. Aquest sistema muntanyós queda inclòs dins de l'estructura orogràfica de l'àrea, que consisteix en una sèrie de serres i valls que, disposats de manera alineada i paral·lela, amb una orientació de SO a NE, connecten les comarques centremèridionals interiors del País Valencià amb el litoral costaner. Concretament, en el cas de la serra de la Penya Foradada, està flanquejada per la vall de Gallinera al nord i per la vall d'Alcalà al sud. El poblat s'estén per tot el turó que forma el cim, ben delimitat pels vessants rocallosos molt pronunciats, excepte per l'occidental, que descendeix amb un pendent més suau. És en aquesta banda on encara s'observen restes d'abancalaments avui en dia erms, abandonats i coberts per l'única vegetació existent a tot el cim, el matoll, ja que es tracta d'una serra força desforestada i erosionada, on en gran part aflo- ra la roca calcària.

Actualment l'estat de conservació del jaciment és dolent i molt afectat pels agents naturals. No obstant això, encara s'hi poden distingir algunes estructures constructives. Fonamentalment es tracta de sòcols de murs, construïts tots amb pedres calcàries irregulars travades amb terra, que segueixen les característiques de l'arquitectura ibèrica, però sense definir cap ordenació interna. Tan sols s'hi distingeixen amb claredat a la zona central de l'assentament les restes de tres departaments contigus, vestigis de la prospecció realitzada per M. Tarradell en els anys seixanta. Finalment, a les vores de l'altiplà, on se suposa que hi ha el límit del poblat, s'hi observen grans acumula-

cions de pedres amb una estructura no gaire definida, probablement restes d'una muralla que devia envoltar el poblat. Veritablement, amb l'estat de conservació actual del poblat, no es pot obtenir cap conclusió contrastada sobre l'urbanisme de l'assentament.

El jaciment ha estat objecte de diferents intervencions arqueològiques des del seu descobriment al començament de segle. La primera intervenció data de 1926 i va ser a càrrec del seu descobridor F. Ponsell. Avui en dia és impossible reconèixer en quina part del poblat es va dur a terme l'excavació, els materials desenterrats de la qual es conserven al Museu del Servei d'Investigació Prehistòrica de València, on foren depositats. Conscients ja en aquell moment de la importància del poblat, els materials trobats va ser estudiats per L. Pericot (1928b) i I. Ballester (1929b) i, més tard, per Mateu (1967), que únicament en va tractar les monedes i que situa la cronologia del poblat cap al segle III aC. Així mateix, Visedo el considera una de les "estacions" ibèriques més importants en la seua síntesi sobre la geologia i la prehistòria de la zona (Visedo: 1959, 73-74).

Posteriorment, en 1965, el Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València, sota la direcció de Tarradell, i amb la col·laboració de Pascual, aleshores director del Museu Arqueològic d'Alcoi, hi van realitzar una excavació durant quatre dies —del dia 2 al 6 de juliol. Els materials recuperats, juntament amb un diari i alguns croquis de la intervenció arqueològica, van ser depositats al Museu d'Alcoi. Aquesta darrera campanya tan sols va ser objecte d'una breu ressenya bibliogràfica (Tarradell: 1969), en la qual simplement s'amplia la cronologia del jaciment des del segle IV fins al I aC,

CROQUIS DEL
DIARI
D'EXCAVACIONS
DE LA CAMPANYA
DE 1965

per a la qual cosa es van basar en la troballa de ceràmiques gregues i campanianes, però es van deixar els materials pràcticament inèdits fins avui.

A partir d'ací, les úniques referències al poblat són bibliogràfiques i dins d'estudis més amplis on els materials o el poblat són inclosos. Així, destaca l'estudi de les eines de ferro (Pla: 1968) o l'estudi de les ceràmiques pintades (Nordström: 1973) i, sobretot, l'exemplar obra de Llobregat *Contestània Ibèrica* (Llobregat: 1972), en la qual trobem recollida tota la informació del poblat existent fins al moment i una actualització d'aquesta, però sense modificar la cronologia proposada per Tarradell. Més tard, tan sols es troben documentades visites esporàdiques d'aficionats i de membres del Museu Arqueològic d'Alcoi que, tenint en compte el progressiu deteriorament del jaciment, decidiren pel setembre de 1987 fer un alçat topogràfic i planimètric de les estructures conservades.

En els darrers anys el poblat no ha estat objecte de cap intervenció a excepció de visites del personal del museu, que hi ha

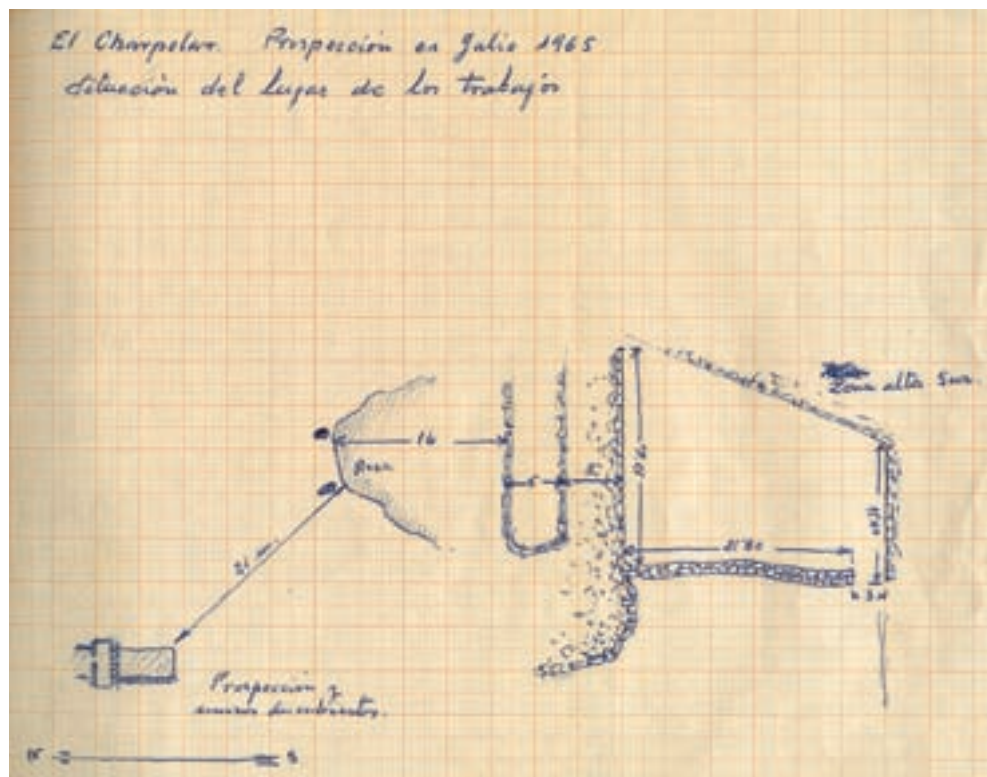
recuperat material superficial que ha depositat al Museu d'Alcoi. Tanmateix, l'interès dels materials depositats tant al Servei d'Investigació Prehistòrica de València (SIP) com al Museu d'Alcoi ha portat a diferents investigadors a estudiar una part d'aquests materials o, més aviat, a referir-s'hi, però ara com abans no s'ha fet encara cap estudi monogràfic sobre el poblat.

Així, els materials del SIP foren reexaminats dins d'un treball més ampli sobre el poblament ibèric a la Marina Alta (Castelló: 1993), els materials de procedència grega del Museu d'Alcoi van ser estudiats (Rouillard: 1991) i revisats (García i Grau: 1997), i també les eines agrícoles han estat també revisades dins d'un treball més ampli sobre els utensilis agraris a la Contestània ibèrica (Moratalla: 1994).

El treball realitzat sobre el poblat no és poc i permet considerar-lo actualment un dels jaciments més importants de la zona, més encara si fem un ràpid repàs dels materials més interessants depositats als dos museus.

Les ceràmiques d'importació no hi són abundants en nombre però sí significatives quant a la informació que ens ofereixen. Fins ara les ceràmiques d'importació conegudes al poblat eren les gregues de figures roges i de vernís negre, d'una banda, i les ceràmiques campanianes A i B, d'altra, les quals permetien fixar la cronologia del poblat des de finals del segle V aC fins a la darrereria del II aC. Avui en dia, aquest repertori pot ser ampliat, ja que en les successives visites del personal del Museu d'Alcoi al poblat i durant la revisió dels materials depositats als dos museus ha estat possible identificar àmfores feniciooccidentals que elevarien la cronologia del poblat fins al segle VI aC. També s'han constatat ceràmiques comunes itàliques i gobelets de parets fines que allargarien la vida del poblat fins a la primera meitat del segle I aC, sense arribar més lluny, atesa l'absència de ceràmica *sigillata*.

La ceràmica ibèrica fina és, sens dubte, la més important en quantitat, amb un ampli repertori de formes, en què abun-

den les àmfores, gerres i gerretes, lebetes, plats, pàteres caliciformes o tapadores. El seu estudi a fons queda fora de l'abast d'aquest treball.

Tanmateix, podem destacar per la seua escassetesa en el món ibèric l'existència d'una cantimplora i, per les seues connotacions cronològiques, l'existència de fragments d'urnes d'orelletes, pròpies de finals del segle VI aC i V aC, i d'un càlat, peça específica del món ibèric dels segles II i I aC. Respecte a la decoració de la ceràmica, en trobem de pintada amb motius geomètrics simples i complexos, en què destaca un fragment informe amb decoració bicroma, que s'ha de contextualitzar en el segle V aC; però també se'n troba amb motius figuratius, concretament hi ha tres fragments informes d'un mateix vas on s'endevina una

part de les potes i el morro d'un cavall que, tenint en compte les ceràmiques de Lliria, s'ha de situar a finals del segle III aC-principis del segle II aC. A més a més, la ceràmica ibèrica fina també presenta formes i decoracions de diferents períodes dins de l'evolució de la cultura ibèrica i així segueix la cronologia marcada per les importacions. Aquesta ceràmica està acompanyada per la vaixel·la ibèrica de cuina, bàsicament formada per olles i tapadores.

El Xarpolar no solament és ric en material ceràmic, també hi és molt abundant el metall recuperat. Potser el més conegut és la *falcata* de ferro, a més de les eines agrícoles: llegó, aixadeta, podall, picoleta i estisores. Però a aquestes cal afegir l'existència d'un ham i d'una clau de pany, així com una gran quantitat de varetes, ane-

ANTIGA
FOTOGRAFIA DE
C. VISEDO,
ON ES MOSTRA
L'EMPLAÇAMENT
DEL POBLAT

EL XARPOLAR (Planes de la Baronia, Vall d'Alcalà)

lles i làmines de funcionalitat dubtosa, que necessiten un estudi més detingut. També s'hi troben peces de bronze, de les quals destaca el fragment de *cardium*, dos ponderals, un pes amb un forat al mig, un pont de fíbula i alguna agulla. Finalment, respecte al metall cal esmentar una peça de forma trapezoïdal fabricada amb plom.

Aquesta llarga i intensa ocupació que es desprén del material és fàcil d'entendre si ens fixem en la privilegiada posició que ocupa el jaciment dins del territori que forma les comarques de l'Alcoià, el Comtat i la Marina Alta, en el qual controla el pas des de les terres litorals cap a l'interior. Aquesta importància del jaciment ja era intuïda per Visedo (Visedo: 1959, 73): "Por su estratégica situación, hubo de tener cierta importancia en aquella época y ser una de las principales entradas a esta región para la comunicación con las colonias griegas de la costa."

Si bé no s'ha confirmat l'existència de colònies gregues a la costa, no s'equivoca a l'hora de valorar el paper estratègic del jaciment. Malgrat l'evidència d'aquesta idea, avui encara tan sols és una intuïció a falta d'un estudi monogràfic del jaciment i global del territori, tant a l'interior com a la costa, que valore adequadament la funcionalitat del poblat.

DETALL
DE LES
RESTES
DE LA
MURALLA

EL CABEÇÓ DE MARIOLA (Alfafara, Bocairent)

IGNASI GRAU MIRA

Universitat d'Alacant

El cabeçó de Mariola s'ubica al vessant septentrional de la serra de Mariola damunt del turó homònim també anomenat alt de la Cova. L'assentament s'estén per un elevat cim de 1.040 metres sobre el nivell del mar, l'altura del qual permet dominar una important porció del territori que l'envolta, on es poden distingir dues unitats de relleu: al nord, la valleta d'Agres, separada per un pronunciat pendent, amb un desnivell fins a la base de 400 metres; cap a la solana el desnivell és menys acusat, aproximadament de 100 metres, a partir del qual s'estén l'altiplà de la serra de Mariola i, a través del racó del Cirer, es comunica amb el naixement del riu Barxell, que vessa les aigües cap a la foia d'Alcoi.

L'extensió del jaciment és d'aproximadament tres hectàrees i ocupa el cim altiplanat i el vessant de la solana del turó, actualment abancalada per a conreus agrícoles. S'hi accedeix més fàcilment per l'est i pel sud amb un pendent entre moderat i fort, entorn del 20%, vessant on s'aproxima un camí procedent de la font de Mariola. Pel nord i per l'oest el lloc és de molt difícil accés, a causa de l'existència d'un pendent escarpat superior al 50%. El jaciment ha estat objecte d'algunes transformacions per motiu de diverses activitats agrícoles, per la qual cosa la superfície actual apareix molt revolta i amb abundants amuntegaments de pedres a les vores dels actuals bancals; aquestes pedres degueren formar part de les construccions d'habitatge del poblat que han estat remogudes i desplaçades des del seu lloc originari.

El jaciment no ha estat objecte d'actuacions arqueològiques sistemàtiques que hagen pogut proporcionar informació detallada

sobre el seu urbanisme i l'organització interna. No obstant això, pels indicis que es poden observar i la morfologia del turó, podem indicar que possiblement el lloc va estar tancat per un llenç de muralla que s'estenia per la seu part meridional i oriental, ja que als altres sectors els pendents naturals de la muntanya defensen perfectament l'indret. Les estructures d'habitatge es degueren disposar per l'altiplà superior i pel vessant meridional, però prèviament degueren salvar el desnivell amb plataformes abancalades que segueixen les corbes de nivell, amb un urbanisme geomòrfic que s'adapta al terreny, urbanisme característic d'altres poblats de la comarca, l'exemple més conegut dels quals és el de la Serreta d'Alcoi. Al cabeçó aquesta configuració no deixa de ser una hipòtesi de treball elaborada a partir de la dispersió dels materials i de les restes d'estructures visibles, sense que puguem conèixer amb detall la disposició urbanística de les cases, carrers, espais oberts, murs defensius, etc.

A l'entorn pròxim de l'assentament destaca la relativa falta de terres de cultiu, ja que la major part del terreny correspon a massa forestal, encara que hi ha una ampla parcel·la de cultiu amb topografia plana, al sud de l'assentament, amb recursos d'aigua abundants, camps avui amb cultius de cereals pertanyents al mas del Parral. També és susceptible d'explotació agrícola el vessant meridional del turó.

Aquest poblat ha estat freqüentment citat en la literatura arqueològica, i fins i tot ha estat escenari de narracions fantàstiques. De fet, les primeres mencions del cabeçó de Mariola pertanyen al món de la llegenda i ens parlen de les desventures d'un príncep

romà, Sext Màrius i la seua filla Mariola — de qui pren el nom la serra. En 1881 es publicà una obra literària, *Mariola o españoles y romanos*, que pren com a argument aquesta llegenda els fets de la qual transcorren en una torre-palau emplaçada a la serra. Va ser Camil Visedo qui va ultrapassar l'esfera de la llegenda i ens ofereix els primers indicis de l'existència d'un jaciment arqueològic. R. Vicedo en la seua obra *Historia de Alcoy y su región* (1920-22, 172) ens conta que Camil Visedo inicià les exploracions el 3 de juny de 1917 i hi va trobar restes ceràmiques, de metalls i d'algunes estructures, com ara “*un arco antiquísimo*”. Camil Visedo degué acudir al cabeçó atret per les troballes fortuïtes que es produïen durant les tasques agrícoles en aquest lloc i que donaren pàbul a l'existència de la llegenda del romà i de la seua filla, faula que, com sol ocórrer, sempre té alguna cosa de veritat.

Les primeres referències sobre la naturalesa i cronologia de l'assentament són recollides en l'obra de Vicedo (1922-20, 137-138, 172), amb la descripció de les troballes aparegudes al turó, el domini sobre el territori i la seua adscripció als períodes “*preibérico, ibérico y romano*”. També són citades les troballes de sepultures en cistes de pedra i teules a la solana del turó. Poc després, en un article publicat per Visedo sobre les primeres edats del metall a Alcoi (Visedo: 1925), ens parla de les generalitats dels poblats prehistòrics i ens mostra una figura amb materials, entre els quals hi ha un punyal de reblons de l'edat del bronze pertanyent al cabeçó. En l'obra *Alcoy. Geología. Prehistoria*, Visedo (1959) resumeix que el poblat pertany a la cultura ibèrica i perdura en època romana, constatat a partir de l'aparició d'àmfores, teules i monedes. És especialment significatiu que l'autor es lamenta de l'estat en què es troba el lloc, molt afectat per rompedes i saquejos motivats, segons la seua opinió, per la riquesa del lloc “*el más rico de sus congéneres*” (Visedo: 1959, 70).

Amb posterioritat a les notícies de Visedo, el cabeçó ha estat tractat en obres

LÀMINA DE
PLOM AMB UNA
INSCRIPCIÓ
EN ALFABET
IBÈRIC
LLEVANTÍ

de síntesi sobre el poblament ibèric (Llobregat: 1972), sobre el poblament antic de la valleta d'Agres (Segura: 1985), en estudiar l'edat del bronze al Comtat (Pascual Benito: 1987) o aquest mateix període a les capçaleres dels rius Vinalopó i d'Ontinyent (Pascual Beneyto, Ribera: 1994). També han estat estudiats alguns dels materials apareguts al jaciment, com les ceràmiques gregues (Trías: 1967-68; Rouillard: 1991), una làmina de plom escrita (Fletcher: 1972, 124-125; Untermann: 1990), les monedes (Ripollés Alegre: 1982), o l'utilatge agrícola (Moratalla: 1994, 122). Recentment s'ha représ l'interès per aquest assentament amb la proposta de caracterització del poblat en cada un dels períodes de l'època ibèrica i l'anàlisi des de l'òptica de l'arqueologia del territori (Grau Mira i Moratalla: 1997, 1998, 1999).

Les diverses exploracions i prospeccions realitzades des de les primeres dèca-

des de la centúria, han permés recopilar un bon lot de materials que ens ajuden a seguir la seqüència de l'hàbitat i la perdurabilitat de l'assentament. L'inici de l'ocupació del lloc cal situar-lo en plena edat del bronze, moment del qual s'han recuperat ceràmiques i alguns utensilis metàl·lics entre els quals destaca un punyal de reblons, amb cronologia d'un moment avançat del segon mil·lenni aC (Simón: 1995, 39). Possiblement aquesta ocupació prehistòrica degué arribar al període del bronze final si relacionem l'assentament amb la pròxima cova de Bolumini, al mateix vessant del turó on han aparegut materials que poden ser adscrits a aquest període (Lorrio: 1996). Seguint la seqüència temporal, el període protohistòric orientalitzant o preibèric es constata amb l'aparició d'algunes peces de metall, com les puntes de fletxa de bronze, una amb apèndix d'arpó lateral i l'altra de doble tall sense arpó. També hi apareixen fíbules de doble ressort, un exemplar complet, un pont quasi complet i altres tres agulles relacionades amb aquest tipus. Totes aquestes peces metàl·liques tenen una cronologia dels segles VII i VI aC.

Als primers moments de l'època ibèrica pertanyen alguns tipus ceràmics, com els plats de pasta grisa, amb paral·lelismes al poblat de l'Oral, al Baix Segura, o a la necròpolis del Peñón del Rey, a l'Alt Vinalopó. En època plena ibèrica, iniciada a finals del segle V aC, els testimoniatges es multipliquen, ja que la major part de les troballes s'adscriuen a aquest període i la seua dispersió cobreix la totalitat de l'assentament, per la qual cosa optem per situar en aquest moment el màxim desenvolupament del poblat. Pertanyen a aquest període les ceràmiques d'importació àtiques de figures roges, com una copa de peu baix i dos fragments de craters; de vernís negre apareix una base de bol amb palmetes entrelaçades i un altre fragment informe de la mateixa forma. Totes aquestes ceràmiques tenen una cronologia centrada en el segle IV aC. Altres ceràmiques d'importació de vernís negre són les procedents

VISTA DEL
CABEÇÓ
DES DEL
SUD-EST

de l'àrea sud-itàlica de cronologia de finals del segle III-inicis del segle II aC, com el fragment de bol de campaniana A. La ceràmica ibèrica hi és més abundant. Encara que són restes molt fragmentàries, hi apareixen gairebé totes les formes i tipus adscrits a l'època plena dels segles IV-III aC. En ceràmica pintada hi trobem plats, tenalles, tenalletes, càlats, lebetes. Hi destaca algun fragment de tenalla amb decoració vegetal del mateix tipus de les trobades a la Serreta, que data de finals del segle III aC. En ceràmica comuna apareixen tenalles, tenalletes, lebetes, i també hi ha àmfores, ceràmiques de cuina, etc. Altres materials corresponents a aquest període són les eines agrícoles, entre les quals hi ha un podall i una falç (Moratalla:1994, 122), així com altres instruments de ferro, un nombrós conjunt de fusaiols, petites peces de balança de bronze i una làmina de plom amb una inscripció ibèrica llevantina (Fletcher:1972, 124-125; Untermann: 1990, 581). Aquests objectes ens mostren algunes de les activitats desenvolupades pels habitants del poblat, com els treballs agrícoles, el filat de la llana o les transaccions comercials.

A partir de finals del segle III-inicis del segle II aC, la vida del poblat perdura durant l'anomenat període ibèric final fins a entrar completament en l'òrbita del món romà. El període comprés entre els segles II aC i I dC està constatat per la presència de ceràmiques d'importació romanes, com les campanianes A i beoides, les àmfores itàliques Dressel 1, la font de vernís roig pompeïà, el gobelet de parets fines o els plats de *terra sigillata* sud-gàl·lica i hispànica. Aquestes ceràmiques cobreixen el període republicà i altimperial, a les quals s'han d'afegir les troballes de monedes romanes, com els asos amb la llegenda "Roma" i les monedes de Claudi i Tiberi.

Possiblement alguns d'aquests materials d'època romana no pertanyen a l'àrea d'hàbitat, sinó que deuen correspondre a uns enterraments en cista de teules i pedres que aparegueren en el vessant del turó durant la realització de faenes agrícoles (Vicedo: 1920-22, 138).

Aquest breu repàs als materials del cabeçó ens permet insinuar una seqüència de l'assentament en la qual dos aspectes criden la nostra atenció: d'una banda, la gran perdurabilitat des de l'edat del bronze, en el II mil·lenni aC, fins a l'època imperial, en el segle I dC, és a dir, més d'un mil·lenni sense discontinuïtats aparents; d'altra banda, mereix una menció especial l'apogeu que sembla experimentar durant el període ibèric ple, moment en el qual el poblat degué concentrar una important població i exercir una destacada funció des del punt de vista estratègic i econòmic.

A causa de la falta d'excavacions, no disposem d'informació per a valorar les fases del poblat i la relació amb la seqüència històrica de la regió. No obstant això, la inserció de l'assentament al territori i la relació amb els assentaments pròxims, ens poden ajudar a interpretar el seu paper en l'àmbit comarcal en què s'insereix.

El cabeçó exerceix un impressionant domini visual sobre la valleta d'Agres, una important via de comunicació que posa en contacte les terres del Comtat amb la vall del Vinalopó i l'interior de l'altiplà per la

VISTA
PANORÀMICA
DEL CABEÇÓ
I DE
L'ENTORN
DEL PLA
DE
MARIOLA

zona de Villena. A més d'aquest domini del camí, el cabeçó té, a la part de la solana més pròxima, una porció de terres bones per al conreu, amb abundants recursos d'aigua, així com una gran àrea de terreny forestal. Els recursos que proporciona el treball de les terres de les planures i els vessants pròxims, completats per una cabanya ramadera mantinguda a les pastures de Mariola i l'aprofitament dels recursos del bosc, permeteren l'assentament d'una població estable que s'assegurà els mitjans de subsistència gràcies a la producció pròpia i a la comercialització dels excedents, facilitada per la proximitat de les vies de comunicació.

Al mateix temps, l'estratègica situació del seu emplaçament, amb una àmplia visibilitat, de difícil accés —impossible per dos dels seus cantons—, li permet de defensar-se fàcilment davant de qualsevol conflicte. L'interès per aquest control dels passos i vies d'accés es pot observar amb l'anàlisi del sistema d'assentaments que complementen les funcions estratègiques i de control de la valleta d'Agres: Errecorrals i el cabeçó de Serrelles, ambdós en un radi d'un quilòmetre de proximitat al cabeçó. Errecorrals és un petit assentament que centra la seu existència en el segle IV aC i que se situa al NE del cabeçó, damunt d'una cota més elevada (1.080 metres sobre el nivell del mar), a la zona

d'ombra visual que el cabeçó té pel NE i que li impedeix controlar el sector oriental de la valleta d'Agres i la connexió visual amb la Covalta, l'altre poblat ibèric de la vall. La ubicació d'Errecorrals soluciona aquestes deficiències estratègiques, ja que permet veure amb temps qualsevol irrupció per l'orient de la vall.

Al cabeçó de Serrelles, al cim d'un petit turó cònic situat al NE del cabeçó de Mariola, s'ubica un petit fortí ibèric amb cronologia de finals del segle III o inicis del II aC, moment d'inestabilitat bèl·lica a causa de la II Guerra Púnica i de l'arribada del poder romà. En aquest moment de conflicte degué sorgir la necessitat de tancar el pas pel camí que discorre des de la valleta fins a la serra de Mariola, precisament entre els cabeçons de Serrelles i de Mariola. La preocupació estratègica en aquest cas no és la correcció d'una ombra visual, sinó més aviat el control efectiu del camí que s'introdueix a la serra i que arriba a la foia d'Alcoi pel naixement del riu Barxell. El camí és anomenat camí Vell d'Alfafara.

La visió del cabeçó de Mariola que obtenim de tota la informació referent a les característiques del jaciment, les possibilitats econòmiques i la seua ubicació estratègica, ens du a valorar la posició de predomini que degué exercir a la zona de la valleta d'Agres i la capçalera del Vinalopó, almenys en època plena ibèrica, la qual cosa, amb l'avanç dels estudis, comencem a comprendre. Però la investigació del cabeçó de Mariola encara té una interessant línia que s'ha de desenvolupar, com és l'anàlisi dels períodes de trànsit de l'època ibèrica, ja que el cabeçó de Mariola és l'únic poblat ibèric d'aquestes comarques en què es poden rastrejar conjuntament el període formatiu de la cultura ibèrica en el trànsit del període orientalitzant (segles VII i VI aC), i el declivi del món ibèric amb el procés de romanització en els segles II-I aC. Sens dubte, l'aprofundiment en aquestes qüestions aportarà informació de gran rellevància per al coneixement del món ibèric de la regió.

L'HORTA MAJOR (Alcoi)

LORENZO ABAD CASAL

Universitat d'Alacant

Segons notícies de C. Visiedo, a principis de 1928 van aparéixer diverses sepultures en els desmunts realitzats a la zona de l'eixample d'Alcoi, coneguda com a l'Horta Major. L'estratigrafia de la zona presentava dos nivells: un de superior, amb sepultures de lloses mancades d'aixovar i ceràmica, d'època morisca i actual; un altre d'inferior, que corresponia a l'època romana i que va proporcionar, entre altres materials, tombes de teules, rajoles redones, *dolia*, *sigillata*, vidre, pedres tallades, grans de collar de vidre, arracades de plata, etc. Uns anys després hi van continuar apareixent materials d'adscripció romana; de tots aquests, en destaquen els trobats en 1929: "una piedra de regulares dimensiones con un busto de mujer labrado en relieve y otra con una figura similar y otra yacente; junto a ellas, las acostumbradas tégulas, barro de tipo ibérico decadente y ladrillos redondos de columnarium" (Visiedo: 1947b, 327). En 1933, van continuar descobrint-s'hi restes semblants a les ja descrites: grups de sepultures acompanyades d'aixovars amb gerres ceràmiques, grans de collar de pasta vítria, arracades de plata, etc. (Segura i Cortell: 1984, 46).

Cap a la fi de 1975 i el començament de 1976, les remogudes de terres realitzades per a construir l'Institut d'Ensenyament Mitjà Andreu Sempere van tornar a oferir-ne nous vestigis a la part alta dels carrers d'Isabel la Catòlica i Reconquesta, que van ser recuperats pel Museu Arqueològic d'Alcoi (Segura i Cortell: 1984, 46). En aquesta ocasió hi van continuar apareixent restes de la necròpolis, entre les quals hi havia algunes tombes de teules, a la part que sembla que és l'àrea més perifèrica del cementeri. També s'hi van trobar materials ibèrics, com ara ceràmiques pintades, comunes, àmfores, ferros informes, la

part passiva d'un molí de rotació i un bol de ceràmica grisa ibèrica. Amb aquests elements s'ha proposat l'existència d'un hàbitat d'època ibèrica plena a la zona superior del vessant de l'Horta Major (Vicens Petit: 1988-89, 68-69).

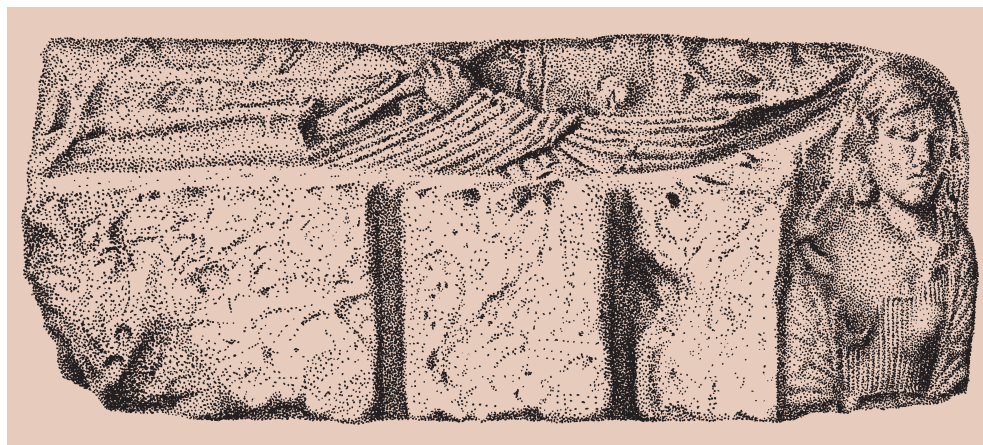
Aquests vestigis han sigut interpretats diverses vegades, especialment per a tractar de contextualitzar els carreus esculpits (Almagro Gorbea: 1982a; Llobregat: 1977; Torró: 1983; Abad: 1984; Vicens Petit: 1988-89). Dels testimoniatges existents, encara que poc clars, sembla que se'n pot desprendre l'existència en distints períodes d'un hàbitat residencial i una necròpolis. Els successius nuclis habitats degueren aprofitar la prosperitat de les terres de cultiu pròximes, formades per vessants suaus de terrenys sedimentaris amb abundants naixements d'aigua que, tal com el seu nom indica, han sigut una tradicional zona d'hortes.

D'època ibèrica plena trobem a la zona, i en concret a l'anomenada caseta Català, una instal·lació ibèrica que possiblement s'haja de relacionar amb el monument al qual devien correspondre els carreus decorats. D'època romana tardana, una necròpolis que seria possible relacionar amb una vil·la rústica, com es desprén d'algunes restes constructives localitzades (Llobregat: 1977, 108; Abad: 1984, 273). Finalment, l'aparició d'un conjunt molt homogeni de materials medievals ha servit per a situar en aquest lloc un hàbitat medieval tardà, de mitjan segle XV, que podria correspondre a l'alqueria de Uixola mencionada en documents de l'època (Torró: 1984, 304).

Aquest és el context arqueològic en què cal inserir els carreus amb decoració escultòrica descoberts a l'octubre de 1929 i que ara seran

objecte de la nostra atenció. Avui tenim un millor coneixement del territori, cosa que permet documentar l'existència en l'entorn de la troballa no tan sols d'un establiment romà, com s'ha suposat tradicionalment, sinó també ibèric.

CARREU
AMB DAMA
JACENT DEL
MONUMENT
DE L'HORTA
MAJOR. Dibuix
de J. Vila

EL MONUMENT FUNERARI DE L'HORTA MAJOR

Descripció

El carreu més gran (de 140 cm de llarg x 53 cm d'ample conservats —uns 65 cm originalment— x 36 cm d'alt) té decoració en dues de les seues cares, l'una llarga i l'altra curta. Ambdues tenen forma de xamfrà i els motius que componen la decoració són de relleu bastant alt. Es tracta de sengles figures femenines jacentes, que visten una túnica de plecs fins i un mantell arplegat al voltant dels braços, amb el cap cobert; la que ocupa la cara llarga del carreu, de la qual només es conserva una meitat, porta a la mà un objecte que sembla una flauta de tipus clàssic (doble aulos); l'altra, que només es conserva fins a la cintura, perquè continuava en un altre carreu, porta una arracada i un collar. A la cara inferior de la pedra hi ha senyals de dues grapes en forma de T.

El segon carreu és més petit (62 de llarg x 27 d'ample x 49 d'alt) i està millor conservat. Té decoració en la cara principal, formada per part de dues figures situades en l'interior de sengles quadres, que devien tenir el paper de mètopes, que estan delimitats per bandes ressaltades. La figura millor conservada és femenina, de llargs cabells, que agafa amb les mans als costats del cos —tan sols se'n conserva el costat esquerre, és a dir, el dret de l'espectador— i vist una túnica prisada semblant a les del relleu anterior. De l'altra, només se'n conserva una petita part, ja que quasi totalment degué estar en la peça contigua.

El tercer carreu que segons l'inventari del museu procedeix d'aquest conjunt mostra un petit fragment (19 x 15 x 5) amb allò que semblen ser plecs d'una túnica.

Valoració

Aquests carreus decorats són de gran importància per al coneixement de l'arquitectura i escultura ibèriques, tot i que encara avui plantegen molts problemes, entre els quals hi ha el del monument a què van pertànyer i el de la seua cronologia.

Pel que fa al monument a què van pertànyer, el carreu major és una peça d'angle d'un conjunt que degué ser rectangular. Martín Almagro Gorbea, que és el que amb més deteniment ha estudiat la peça, suposa que es tracta d'un carreu de gola amb decoració figurada i l'adscriu a un monument ibèric de tipus turriforme. No és l'única peça d'aquest tipus, perquè figures semblants es troben en altres monuments ibèrics com els del Corral de Saus (Moixent, València) i El Prado (Jumella, Múrcia); en el primer cas són també figures femenines; en el segon, masculines (guerrers).

El carreu menor pertany a un fris de mètopes amb representacions figurades que estan separades per amples bandes verticals que constitueixen una versió simplificada dels tríglifs clàssics.

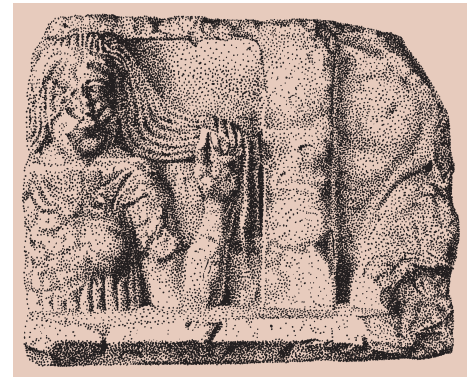
El tipus de pedra, la procedència d'ambdós carreus, la tècnica de talla, l'estil general i els detalls iconogràfics —rostre, plecs de la túnica, etc.— semblen indicar que pertanyen a un mateix monument o, potser, a edificis molt semblants. Encara que el conjunt ha sigut descrit i comentat per diversos autors, l'únic que fins ara ha desenvolupat una interpretació coherent per a tot aquest conjunt ha sigut Martín Almagro Gorbea. Segons la seua hipòtesi, el carreu número 1 correspon a la gola de coronament d'un monument turriforme ibèric, és a dir, a la zona més alta de la seua paret, en què degué formar part d'un conjunt de carreus semblants que devien envoltar totalment l'edifici. El número 2 degué formar part del fris del mateix edifici, el qual devia tenir un cert paregut a un fris dòric. Aquesta interpretació sembla bàsicament correcta, ja que la representació de les figures jacentes evidencia que degueren estar col·locades en el monument tal com ho explica aquest autor, i no hi ha res que contradiga que el carreu número 2 formara part d'un fris.

L'únic dubte que hi ha és la ubicació de la peça número 1: si devia formar part de la gola de coronament d'un edifici o, per contra, era un element, també del coronament, de la part alta del pòdium d'un monument que degué servir de plataforma d'algun

objecte escultòric. És la reconstrucció per la qual s'ha optat en el cas de l'estela de Jumilla, on les figures jacentes, en aquest cas guerrers, s'erigeixen com a suport per a les vinyetes d'heroïtzació eqüestre representada en les cares principals de l'estela.

El segon tema digne de consideració és el de la cronologia. La falta d'un context original impedeix de precisar-la i aquell en què va aparèixer és ja d'època romana. No obstant això, és evident que en aquell moment les dites peces havien sigut ja objecte d'una o de diverses reutilitzacions. Enric Llobregat, el seu primer editor, va considerar que devien correspondre a un edifici romà, tot prenent com a referència principal l'existència de la figura de la ploranera que, segons la seua opinió, no corresponia a l'àmbit ibèric. Almagro Gorbea, per la seua banda, va insistir des d'un primer moment en el seu caràcter ibèric, ja que a partir d'aquelles va reconstruir un monument que s'incloïa en la categoria dels turriformes d'aquesta cultura, per a la qual cosa va adduir paral·lelismes amb les figures jacentes i de la ploranera.

Avui, tenint en compte que coneixem millor l'arquitectura i escultura preromanes, resulta innegable el caràcter ibèric del conjunt: les figures jacentes s'integren en un conjunt monumental característic d'una part d'allò que en un moment posterior les fonts romanes van anomenar com a Contestània. Una major precisió cronològica no resulta fàcil de realitzar, ja que per força s'ha de basar exclusivament en paral·lels tipològics. Almagro Gorbea considera que deu situar-se entre els segles V i III aC, i més concretament a partir del començament del IV, cosa que sembla bàsicament acceptable. Els paral·lels arquitectònics i iconogràfics ens porten a pensar que ens trobem davant d'un monument més de la gran eclosió de l'escultura ibèrica en la seua època clàssica, entre els anys 450-350 aC.

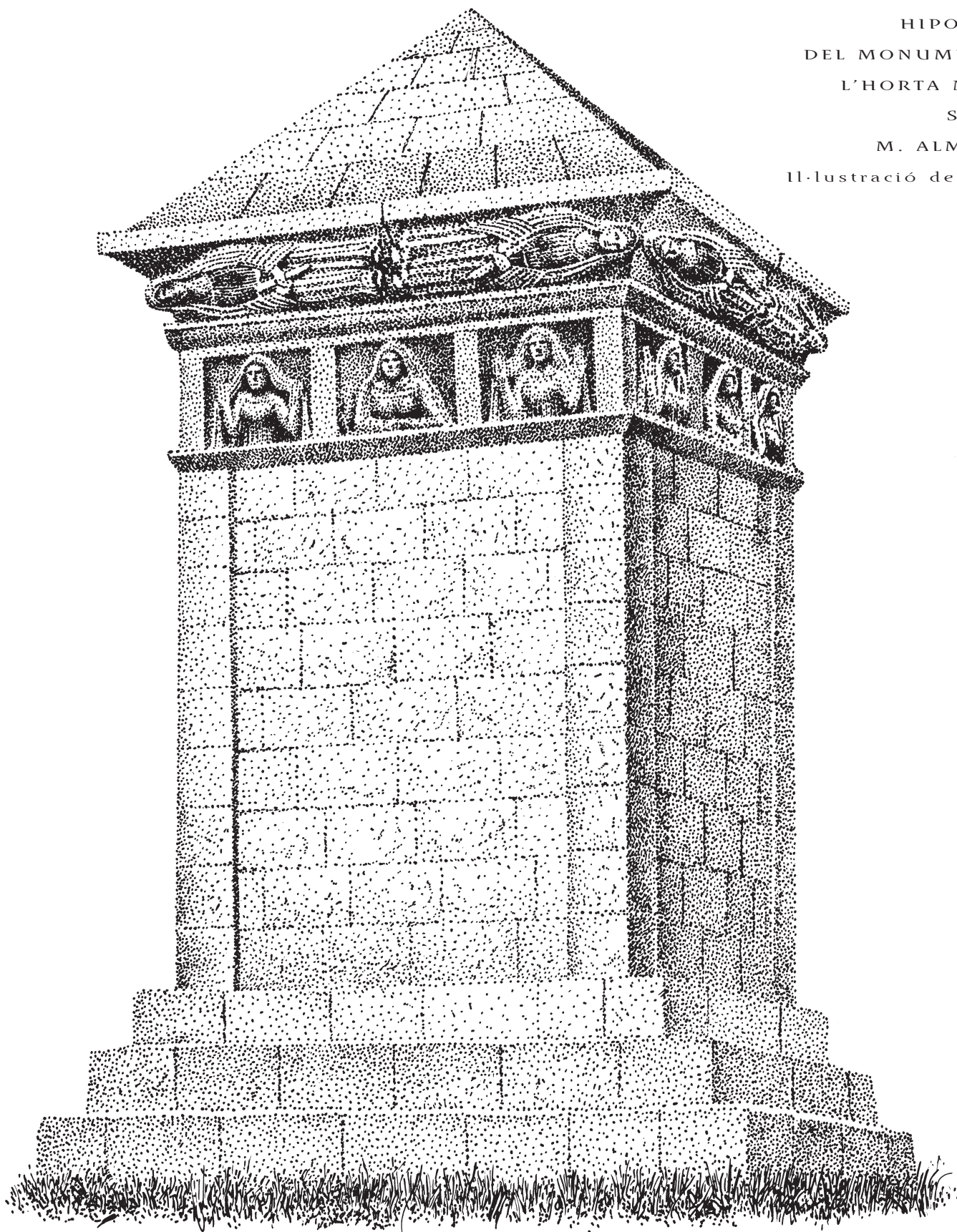

CARREU AMB LA
REPRESENTACIÓ
D'UNA
PLORANERA DEL
MONUMENT DE
L'HORTA MAJOR.
Dibuix de J. Vila

L'HORTA MAJOR (Alcoi)

RECONSTRUCCIÓ
HIPOTÈTICA
DEL MONUMENT DE
L'HORTA MAJOR,
SEGONS
M. ALMAGRO.
Il·lustració de J. Vila

EL CASTELLAR

(Alcoi)

RAFAEL AZUAR RUÍZ

Museu Arqueològic Provincial d'Alacant

Es troba sobre el massís del qual rep el nom, a tres quilòmetres a ponent de la ciutat, a una altura sobre el nivell del mar de 886 metres i a uns 160 metres sobre la vall del riu Serpis.

S'estén al llarg d'un altiplà de pronunciat pendent, defensat en els seus extrems nord i llevant per grans tallats naturals; a més, està protegit en la seua banda inferior per una muralla realitzada amb maçoneria travada amb morter de fang. S'hi distingeixen una part superior, denominada "el cim", format per una sèrie d'estructures construïdes al voltant d'una gran cisterna, i l'àrea inferior formada per una sèrie d'habitatges adossats a la muralla i disposats en paral·lel, de planta rectangular, de reduïdes dimensions i separats per un altre aljub.

El jaciment va ser excavat per J. Faus entre els anys 1967 i 1969, dels treballs, resultats i troballes dels quals va donar compte en una obra publicada quasi vint anys després (Faus: 1987). La planimetria va ser realitzada per E. Cortell i J. M. Segura l'any 1973 i és la que apareix en tots els estudis coneguts sobre el jaciment. Quant al conjunt de materials trobats, va ser J. Torró el primer a aportar una relació i un estudi dels materials més significatius en una ponència aclaridora sobre l'arqueologia medieval d'Alcoi i el seu entorn, publicada en el volum titulat *Alcoy. Prehistoria y Arqueología. Cien años de investigación* (Torró: 1984). Uns anys després, formant part de la meua tesi doctoral, vaig dedicar un llarg i extens capítol a estudiar, classificar i catalogar aquests materials i el jaciment (Azuar: 1989). Posteriorment, el jaciment consta com a fitxa en l'apèndix documental d'importantes obres de síntesi sobre l'arqueologia islàmica del País Valencià (Bazzana: 1992), o sobre el territori de l'antiga Cora de Tudmir (Gutiérrez: 1996).

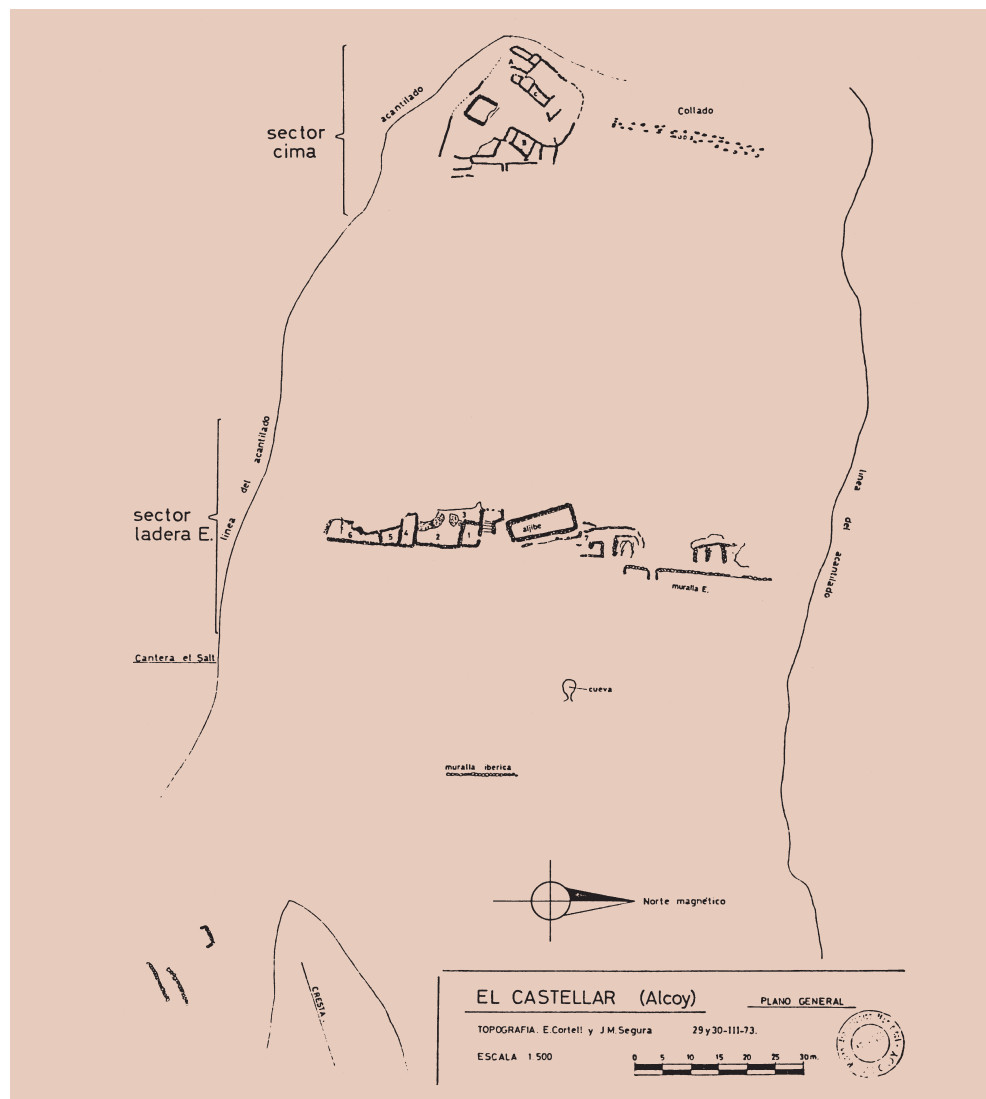
Dels diaris i informes de J. Faus, se'n sap que només a la casa número set del complex inferior es van detectar tres nivells estratigràfics, definits el més inferior sobre la roca, per la presència d'una marmitta de base plana, realitzada a mà, que ha sigut reestudiada recentment i considerada de principis del segle XI (Gutiérrez: 1996). Els materials aportats pels altres dos nivells no permeten inferir una seqüència clara, sinó més aviat que l'assentament en aqueix lloc va perviure fins a finals del segle XI o principis del segle XII (Azuar: 1989).

L'anàlisi i estudi del ric material trobat permet establir un àmbit o seqüència cronològica d'aquest assentament. Així, hi trobem un important lot de formes ceràmiques, que van des de les destinades a servir aliments, com són els *ataifors*, les safes, les fioles, etc., fins a les olles i cassoles, passant pels fornells i aquelles altres peces destinades a contenir líquids o les pròpies de la terrisseria: els pitxerets, els pitxers, les gerres, etc., sense oblidar-nos dels diversos tipus de cresols. Aquest registre formal es complementa amb la presència d'una variada representació de les tècniques decoratives més característiques de la producció terrissera d'època islàmica. Així, al jaciment estan presents les produccions pintades amb òxids de ferro o de manganés, amb motius reticulats i amb la coneguda decoració de "flor de lotus entre mètopes", de finals del segle X i principis del segle XI, època aquesta en què conviu amb els *ataifors* decorats amb "verd i manganés", dels quals el jaciment ha proporcionat un respectable nombre de peces. Aquestes tècniques decoratives seran desplaçades en la segona meitat del segle XI pels objectes decorats amb esmalts policroms, com eren les cordes seques parcials i les totals, així com aquelles altres en què s'utilitza una paleta

EL CASTELLAR (Alcoi)

C
A
T
À
L
E
G
D
E
J
A
C
I
M
E
N
T
S

CROQUIS AMB
LA SITUACIÓ
DE LES CASES,
ELS ALJUBS I LA
MURALLA

AIXOVAR
CERÀMIC.
SEGLES XI-XII

cromàtica de més de tres colors. Durant el segle XII, al jaciment es documenten, de forma residual, algunes peces amb aquestes tècniques, però aquest horitzó estarà dominat per les peces i els objectes esmaltats monocromament i hi apareixen, per primera vegada, vertaders fòssils directors, com són les gerretes amb decoració pintada amb negre i esgrafiada, entre les quals es coneix un preciós exemplar fragmentat de coll de gerreta amb el motiu de la mà de Fàtima.

A més d'aquest variat registre ceràmic, aquest jaciment ha proporcionat un dels conjunts més importants i interessants d'objectes d'os i de metall, ja siga de ferro o de bronze, la major part del qual —la formada per les espàtules, la cullereta o les varetes—

fan pressuposar que ens trobem davant de les restes d'un presumible instrumental d'ús quirúrgic (Azuar: 1989).

La riquesa i varietat dels objectes trobats al jaciment permeten defensar que ens trobem davant d'un assentament amb dues fases d'ocupació clarament diferenciades. La primera correspon a un "poblat d'altura", de caràcter eminentment estable, que té el seu origen en la segona meitat del segle X, que perviu de forma continuada fins a finals del segle XI i que és abandonat, per raons que desconeixem, en aquests anys o en els primers del segle XII. A finals del segle XII o a principis del segle XIII, es reocupa el lloc en una àrea més petita —potser podem parlar d'una alqueria—, d'una forma que, fins

LES RESTES
DE L'ANTIC
POBLAT
FORTIFICAT
ES LOCALITZEN
A LA ZONA
SUPERIOR
DE LA
MUNTANYA

EL CASTELLAR (Alcoi)

que no es realitzen excavacions al lloc, no podrem saber si va ser estable o si va ser temporal per a defensar-se dels conquistadors cristians. El que sí que sabem és que coincideix l'època en què es va abandonar definitivament amb la fundació feta pels feudals de l'actual ciutat d'Alcoi.

Les característiques d'aquest jaciment: ser un assentament d'altura de primer ordre, purament islàmic i que va albergar de forma concentrada una important població llauradora, protegida per la seua inaccessibilitat, des de la segona meitat del segle X fins a la fi del segle XI, el converteixen en el més important de la muntanya alacantina i en un dels jaciments valencians clau per a conèixer la dinàmica de les comunitats llauradores dels districtes castrals sota el califat i durant el domini dels senyors taifes.

LA VISTA
AÈRIA PERMET
IDENTIFICAR
LES ZONES
EXCAVADES
A LA FI
DELS SEIXANTA

EL CASTELL DE PLANES (Planes de la Baronia)

JOSÉ LUIS MENÉNDEZ FUEYO

Museu Arqueològic Provincial d'Alacant

A l'actual localitat de Planes de la Baronia (El Comtat, Alacant), sobre un turó rocós molt escarpat en quasi tots els seus vessants que domina aquesta vila, s'alça el castell al tossal més elevat de la localitat a una altura superior als 400 metres, des del qual es domina visualment tant la vila com una gran part de la vall de Planes.

El recorregut d'accés a les estructures del castell comença a l'edifici de l'antic ajuntament de la vila, continua pel carrer de l'Església que fa pujada fins a arribar a la placeta de Teresa Gil de Vidaura, des d'on s'agafa un camí asfaltat que facilita l'accés a les restes de l'antemural.

El castell presenta un recinte poligonal, de planta lleugerament allargada, el qual té una superfície interna aproximada de 2.887,5 metres quadrats que responen als quasi 75 x 40 metres de màxima longitud i amplària. La muralla està formada per llargs panys de paret de tàpia bastits amb tapiades de 0,90 metres d'alçària, 1,20 metres de longitud i 1,30 metres d'amplària, construïdes amb 5 posts de 0,18 metres, amb una base de maçoneria irregular disposada en filades horitzontals que estan travades amb morter de calç i grava de tonalitat blanquinosa.

Els llenços de paret, que presenten una disposició en forma de cremallera, ja que s'adapten a l'orografia del turó, van alternant-se amb els falsos cubs o reclaus del mur o amb les torres sortints o bestorres, les quals estan travades per la base a aquests mateixos llenços de la muralla. Aquesta encara té més de 8,30 metres d'alçària i se'n conserven més de vint metres de l'andador de la fortalesa, el qual té una amplària de 0,80 metres i forma un parapet de 0,90 metres d'alçària que serveix de base per a un emmerletatge de 0,80 x 0,50 metres.

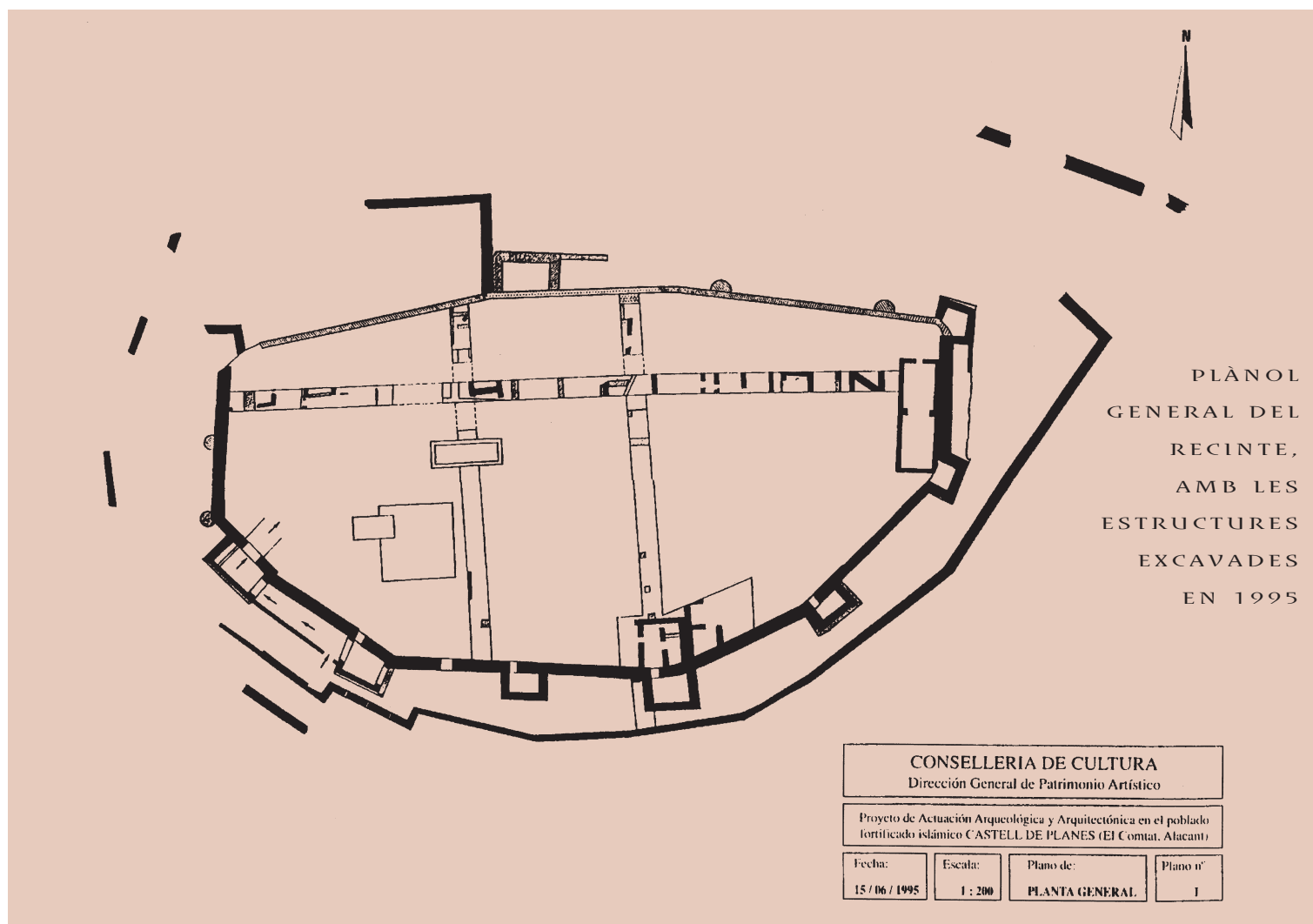
Les torres presenten en l'origen del seu desenvolupament una estructura massissa i estan reblides internament fins al nivell dels seus accessos interns. Aquests accessos o obertures internes són rectangulars, de 0,80 metres d'amplària i 1,50 metres d'alçària, i tots se situen desplaçats cap a l'oest. A la part interna de les torres es disposen estanques de planta rectangular, cobertes segurament per un sostre allindanat, realitzat amb biguetes de fusta, que sosté una plataforma superior a la qual es pot accedir directament des de l'andador de la fortificació.

Tanca el sistema defensiu un antemural o barbacana, d'identica morfologia que la muralla sud del recinte superior, del qual es conserven actualment tres fragments. El primer es localitza a la façana sud, on presenta una disposició escalonada amb l'objectiu d'adaptar-se a l'orografia del terreny. Està construït amb tapiades de 0,85 metres d'alçària i 1,20 metres de longitud, encara que té una menor amplària que la muralla (0,90 m), i la distància que el separa del recinte superior és de 2 a 3 metres, aproximadament. En aquest sector, i més concretament al pany de barbacana situat enfront de l'ingrés, l'antemural posseeix un sistema defensiu d'armers per a llances disposats obliquament, d'uns 0,10 metres de diàmetre, per a dificultar una possible incursió per l'est de la fortificació.

El sistema d'ingrés del castell de Planes es troba a la façana SO del recinte superior entre dues torres. La planta del sistema d'ingrés està format per un corredor entre torres al final del qual hi ha un recolze que facilita l'accés a la rampa que desemboca a l'interior del castell. Ambdues torres es troben unides per un llenç de tàpia que configura el corredor entre aquestes, i tot el conjunt està construït amb tàpia, amb

EL CASTELL DE PLANES (Planes de la Baronia)

tapiades de 0,90 x 1,20 metres i una amplària de 0,90 metres, dimensions inferiors a les de la muralla sud.

A la part inferior de les torres se situen dos arcs de mig punt, construïts amb carreus petits de pedra arenosa molt deteriorada i travats amb morter de calç de tonalitat blanquinosa. Les dovelles tenen unes dimensions de 0,80 x 0,23 x 0,30 metres i els arcs una llum de 2,30 metres d'amplària màxima i uns 2,70 metres d'alçada màxima. Els dos arcs es trobaven emblanquinats amb una fina capa de morter de calç en la qual no s'ha trobat cap resta decorativa. Una vegada traspassats els arcs i com a tancament del sistema, la muralla presenta un repeu cap a l'exterior que permet habilitar dos canals o vies verticals de secció quadrangular, amb una amplà-

ria aproximada de 0,25 metres, on es degué disposar un cadiral tapiador o comporta que permetia tancar el sistema d'ingrés.

El traçat de l'interior del castell el coneixem a partir de l'actuació arqueològica que hi vam realitzar l'any 1995 (Menéndez Fuego: 1996a, 1996b), on vam localitzar un conjunt d'habitatges estructurats sobre tres eixos paral·lels entre ells, amb una orientació N-S, pavimentats amb terra aixafada, però sense documentar-se cap preparat ni tampoc restes que permeten identificar estructures de caràcter sanitari. El que sí que es percep és un fort desnivell d'est a oest, producte de l'abrupta orografia del turó així com la presència de permòdols o plataformes de maçoneria sota l'arrancada dels murs dels habitatges, situades al costat de l'aljub est, en una de les

zones més baixes del poblat, per a permetre una més ràpida evacuació de les aigües pluvials cap a l'exterior del recinte.

L'amplària aproximada dels vials és d'1,10 metres i estan separats per una distància aproximada de 4,60 metres. No hi ha aparegut cap vial perpendicular que organitze una trama ortogonal. Desconeixem com i on acaben, a causa, sobretot, de l'escassa superfície oberta en aquest sector.

No cal insistir en el sentit estratègic del castell de Planes, un dels recintes que es va incloure en el conegut com a Pacte del Pouet (Alcalà, 1245) entre el cabdill al-Azraq i el rei Jaume I. Durant alguns anys posteriors a l'acord, Planes va estar sota domini cristià però governada per familiars o simpatitzants d'al-Azraq, com és el cas d'al-

Mu'adhihin, que va ser alcaid del castell entre 1259 i 1261. És en aquest moment, previ a la revolta de 1264, quan el rei inicia un primer intent de convertir en senyoria el districte castral de Planes, amb la cessió del castell i de la vila a Guillem de Rocafull l'any 1261.

Després de la segona revolta mudèjar, la situació va canviar dràsticament ja que el castell i les seues terres van ser donats a Teresa Gil de Vidaure l'any 1276, en virtut del testament del rei; va ser desallotjada la població de l'interior del castell i instal·lada als vessants d'aquest a partir de la carta de poblament concedida a la vila l'any 1278. En anys posteriors, el castell de Planes es veurà immers en un munt de lluites, com ara l'atac que va patir l'any 1347 durant la Guerra de la Unió, quan n'era propietària Beatriu de Lloria, germana de Pere de Xèrica, en l'assalt del qual va morir Pere Pertusa, l'alcaid de castell; cessions, com per exemple la transferència que es fa del castell l'any 1426 a Francés Sarzola; vendes, donacions i subhastes, amb les quals va anar canviant de propietaris; a més, va ser moneda de canvi per a l'obtenció de terres o terres de conreu o per al pagament de deutes.

El material descobert en l'actuació ha revelat dos grans conjunts ceràmics. L'un, format per la pràctica totalitat de peces del repertori, com ara *ataifors*, safes amb vidratge de color verd turquesa, cressols de pessic, tapadores d'apèndix convex, les típiques gerretes de base carenada convexa —una de les quals amb decoració esgrafiada i un exemplar curiós de gerra de boca trevolada i vidrada de color verd monocrom—, a més de ceràmiques de cuina, fogones i contenidors d'emmagatzemament. Tot el registre localitzat en els estrats sobre paviments dels habitatges i en els enderrocs d'aquests ens ofereix un context clarament islàmic, més concretament d'època almohade, que es pot datar entre els moments finals del segle XII i el primer terç del segle XIII.

El segon gran conjunt de materials està compost per un lot important de ceràmiques gòtiques aparegut en els farciments de la torre 1, que reblen l'antic sistema d'accés

VISTA DES DE
L'ANDADOR DEL
CASTELL DEL
SECTOR SUD, A LA
DRETA I ADOSSADA
A LA MURALLA,
LA DENOMINADA
ESTANÇA
DEL MOLÍ

CASTELL DE PLANES (Planes de la Baronia)

VISTA AÈRIA
DEL POBLAT
I RECINTE
FORTIFICAT
QUE DOMINA
LA VILA DE
PLANES DE
LA BARONIA

islàmic a l'interior del castell. El lot està format per ceràmiques del taller de Manises —sobretot, plats, *tavachs* i escudelles—, vidrades, de color blau cobalt o blau i daurat, profusament decorades, les quals tenen tota la superfície plena de motius amb reminiscències nassarites. A més a més, s'hi van localitzar materials decorats amb color verd i manganés del taller de Paterna que presentaven els típics motius pseudoheràldics en el sòl. Per tot això, tot aquest conjunt ha estat datat en la meitat del segle XV.

Tot el conjunt —castell, habitatges, registre material— ens remet a un concepte de castell molt ben definit arqueològicament a la província, del qual cada vegada hi ha

més exemples segons avancen els estudis, al qual anomenem poblat fortificat. Els poblats fortificats comparteixen característiques comunes —trets semblants, sistemes constructius anàlegs, llargs i intrincats sistemes d'accés d'una variada poliorcètica—, comparteixen el fet de ser assentaments de nova planta en època islàmica, amb traçats urbans ortogonals i ordenats, molt semblants, que denoten una implantació estable i permanent. Tots aquests estan situats cronològicament entre les dècades finals del segle XII i el primer terç del segle XIII, quan l'olor de guerra i conquesta, presagi d'un futur de canvis, inunda totalment les valls septentrionals de la província.

ALCOI MEDIEVAL: LA VILA I EL RAVAL (SEGLES XIII-XVI)

JOSEP TORRÓ

Universitat Lumière-Lió 2

A partir de mitjan segle XVI, sota l'impuls d'un incipient desenvolupament de la manufactura drapera, el nucli urbà d'Alcoi s'estén ja més enllà de les muralles. El recinte medieval comença a perdre les seues funcions originals i s'inicia un procés d'abandonament que el terrible sisme de 1620 no farà més que accentuar-lo. En 1672 el cronista Vicent Carbonell considera com una cosa llunyana i misteriosa l'antiguitat dels murs i les torres de la vila que, “algo derruydos con la fatalidad de los terremotos”, manifesten els primers signes de la degradació. El segle XVIII, després de les destruccions provocades pel setge borbònic de 1708, i mentre continua l'eixample urbà, la construcció de la nova església parroquial arrasa dues illes de cases i la demolició de la muralla adquireix quasi un caràcter sistemàtic. L'aparició de la indústria fabril en el segle XIX comportarà un canvi important: el creixement en altura dels antics habitatges familiars, que guanyaran dues, tres i fins a quatre noves plantes amb la finalitat d'oferir habitacles de lloguer abusiu per al nou proletariat urbà. Totes aquestes transformacions culminaran amb l'enderrocament de monuments significatius, com ara el monestir de Sant Agustí (1835) i un segle després, la seua església (1936).

No obstant això, l'Alcoi medieval estava encara, en gran manera, fossilitzat en les formes de la ciutat industrial del segle XIX. La parcel·lació i les alineacions no s'hi havien alterat substancialment: elements de la muralla s'havien quedat integrats als nous edificis, construccions dels segles XIII al XV es mantenen sota revestiments, recreixements i ocultacions modernes. L'inici del despoblament del nucli antic, entre els anys seixanta i setanta, en creava les condicions per a una exploració adequada i la declaració de conjunt historicoartístic de 1982 (Bé

d'Interés Cultural a partir de la Llei de Patrimoni Històric de 1985) oferia un bon marc legal d'actuació. La declaració comportava explícitament l'obligació municipal de redactar un pla de gestió específica que havia de subordinar-se a la catalogació prèvia dels elements del conjunt. D'altra banda, és evident que la catalogació no era possible sense una detallada investigació preliminar.

Res d'açò no s'ha dut a terme. Ni investigació, ni catalogació, ni pla. Al contrari, el nucli antic ha estat objecte, almenys des de 1987, d'una desmesurada successió d'enderrocs, sense cap reconeixement previ, al marge de qualsevol control arqueològic. Pel que fa al subsòl, les realitzacions no desmereixen en absolut aquestes pautes: la repavimentació i la construcció de la galeria de serveis ha destruït dràsticament el registre estratigràfic de tot el viari del nucli antic —potser el més interessant, ja que els soterranis excavats en el segle XIX sota els edificis limiten notablement la possibilitat de trobar bosses o estructures medievals—, sense cap seguiment ni supervisió, ni tan sols quan la rasa tocava la base de la torre de Riquer o rebentava un conjunt d'inhumacions. Quantitativament, l'impacte destructiu dels últims dotze anys supera sens dubte el dels últims tres segles.

Així doncs, què dimonis podem dir ara de l'arqueologia urbana de l'Alcoi medieval? Solament ens queden les restes salvades del naufragi, ací i allà, per atzar o per la bona voluntat del responsable eventual; peces inconnexes, físicament aïllades en alguns casos, com les torres de Na Valora i de Riquer, exposades a la intempèrie pels quatre costats i, lògicament, a una imparable degradació. Ens queda, també i sobretot, la documentació planimètrica, els plànols parcel·laris anteriors a les actuacions municipals com a font per a l'anàlisi morfològica i la inda-

ALCOI MEDIEVAL: LA VILA I EL RAVAL (SEGLES XIII-XVI)

VISIÓ
APROXIMADA
DEL
NUCLI URBÀ
D'ALCOI
CAP AL
1600.
Gravat
d'E. Bofí
(1991-1992)

gació de les pautes que ordenaren el disseny de l'espai urbà en els moments fundacionals dels segles XIII (vila) i XIV (raval). Les fotografies i les plaques antigues aporten una informació valuosa i encara poden oferir alguna sorpresa, com és el cas d'una sèrie d'imatges on s'adverteix la presència d'una estructura d'arcs apuntats, visible al principi del carrer de Sant Miquel a causa de les demolicions per a la construcció del pont de Sant Jordi en els anys vint. I, potser, res més, si no és que un dia es prenga seriosament la conveniència de sondejar als punts més adequats l'immens camp obert que avui formen els solars buits del nucli antic i se n'obtinga algun resultat positiu.

L'Alcoi medieval estava format per dues unitats perfectament diferenciades. En primer lloc la vila, construïda a partir de 1256 per a agrupar les residències dels colons establerts al terme després de la conquesta; en segon lloc el raval, anomenat Vilanova d'Alcoi i, amb més èxit, Poble Nova de Sant Jordi, traçat poc després de 1304, encara que el seu procés d'ocupació i edificació es va prolongar, almenys, durant tot el segle XIV. Vegem ara, sumàriament, per acabar, quines són les restes del naufragi tot limitant-nos a les construccions clarament anteriors a mitjan segle XVI (és a dir, anteriors a la casa de la vila que actualment alberga el Museu).

ESTRUCTURA
D'ARCS
APUNTATS
VISIBLE FINS
ALS ANYS VINT
AL COMENÇAMENT
DEL CARRER
DE SANT MIQUEL

PORXE
D'ARCS
APUNTATS
AL FINAL
DEL CARRER
DE SANT
MIQUEL

LA VILA

Llotja d'arcs apuntats al final del carrer de Sant Miquel

Aquesta construcció forma part, actualment, del garatge dels habitatges rehabilitats a l'extrem final del carrer de Sant Miquel. Afortunadament, a finals dels anys vuitanta, el conjunt es va salvaguardar i es va integrar en la nova construcció, però els treballs es dugueren a terme sense cap supervisió ni documentació. Ni tan sols es coneixia aleshores l'existència d'aquests elements. Són arcs apuntats de rajola, segurament del segle XV; un d'ells està cegat i l'altre aprofita d'accés al garatge dels nous habitatges. Pel seu emplaçament i les seues característiques sembla molt probable que aquestes estructures corresponguen a l'hostal medieval de la vila, del qual sabem que estava al costat de la porta de Cocentaina.

Torre de Na Valora

Situada al final de l'antic carreró de les Comèdies estava integrada entre les construccions del segle XIX, fins que les demolicions de 1987 les posaren al descobert. Constitueix el més significatiu vestigi con-

servat de la muralla de la vila del segle XIII. És una construcció de planta rectangular (6,6 per 5,8 m) alçada en tàpia amb cantonades de carreus. Hi destaca el magnífic arc apuntat amb dovelles de carreus, de 4 metres d'alçada i 2,4 metres de llum. Al seu costat es conserva un petit tram de muralla.

Restes d'un bastió en tàpia han aparegut recentment (1998) en un punt corresponent al tram de muralla que hi havia entre la desapareguda torre de Fraga —la fonamentació de la qual possiblement es conserva encara a l'antic pati de les escoles de l'Ave Maria— i la desapareguda torre-portal del Castell o de Cocentaina.

VISTA DE LA
TORRE DE
NA VALORA
I DETALL DE
L'ARC
APUNTAT

EL RAVAL

Torre-portal de Riquer

Torre de perímetre rectangular (7 per 5,6 m) la primera planta de la qual està construïda amb carreus i coberta per una volta de canó des d'on s'obrin dos grans arcs ogivals, d'uns tres metres de llum, a través dels qual s'entrava al recinte emmurallat i també se n'eixia. L'interior es troba actualment cegat i l'exterior solament es conserva en part. La resta de l'alçat era de tàpia, com la muralla, algunes restes de la qual es conserven a un costat i a l'altre de la torre i envolten el carrer de la Puríssima; al llenç del costat oriental s'obri, des del segle XVIII, una bretxa en forma d'arc pel qual es baixa al carrer de Sant Roc. Aquesta torre es va alçar sense cap mena de dubtes entre els anys 1305 i 1308 com un element de la tanca que delimitava el raval planificat que havia de construir-se al costat de la vila original.

Torre de l'Andana i llenç de muralla de la plaça de les Xiques

Coneguda també com a Torre del Postic, pertany, com l'anterior, al recinte del raval construït en el segle XIV. Es tracta d'una

torre destinada a reforçar l'angle de la tanca sobre el barranc de Na Lloba. Solament es conserva la seua cantonada interior, on apreciem unes característiques constructives totalment similars a les de la torre de Riquer. El llenç de muralla, a l'exterior del qual s'adossen les cases del carrer de la Barbacana, descansa en la cara sud de la torre i està construït amb tàpia, a base de grans bancades. Val a dir que de manera excepcional aquests elements han estat objecte d'una restauració respectuosa i actualment s'integren en el conjunt del nou espai obert, conegut com la plaça de les Xiques. Abans de les demolicions la torre constituïa el final del carrer de Sant Agustí.

Magatzem del palau senyorial

Es tracta del local on estigué, fins no fa molts anys, la serralleria coneguda popularment com El Dimoni, al carrer de la Puríssima, entre el pont de Sant Jordi i el Centre Social Donya Amàlia. És un espai diàfan de 24 x 5 metres, format per cinc arcs diafragma ogivals, d'uns 5 metres d'alçada, alçats amb grans dovelles de gres. Per les seues característiques i la seua ubicació, l'estructura, l'existència de la qual és inadverti-

TORRE-PORTAL
DE RIQUERTORRE DE
L'ANDANA I
LLENÇ DE
MURALLA DE
LA PLAÇA DE
LES XIQUES

ALCOI MEDIEVAL: LA VILA I EL RAVAL (SEGLES XIII-XVI)

ble des de l'exterior, pertany sense cap mena de dubtes al palau senyorial que alçaren ací, probablement cap a 1340, els comtes de Terranova, senyors d'Alcoi, per a reemplaçar l'antic castell-palau dels Llúria, convertit en monestir de Sant Agustí després de la mort de Na Saurina d'Entença. Pel que sembla, aquesta nau es coneixia en el segle XIX com a Casa del Delme, encara que no ha de confondre's amb l'edifici homònim del carrer de la Verge Maria: en el primer cas la denominació fa referència a la part senyorial del delme de les collites (terç delme), que es devia emmagatzemar justament ací, i no a l'eclésiàstica, que correspondria al segon cas.

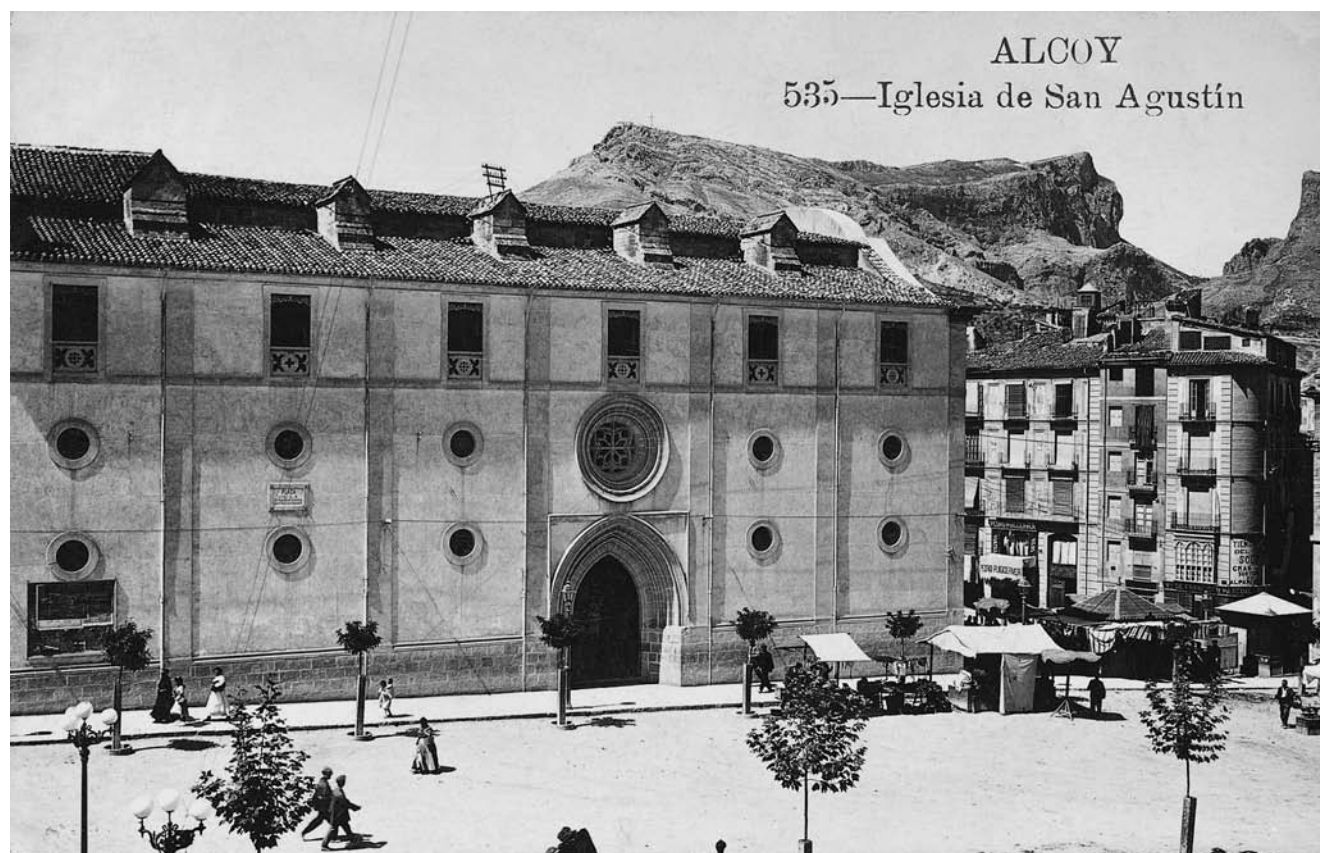
Casa núm. 36 del carrer de Sant Jaume

Vestigis visibles des de les demolicions de 1994 a l'extrem occidental del carrer de la Puríssima; es tracta d'un arc ogival de 4,5 metres de llum, amb dovelles de pedra tallada, que descansa en una cantonada de carreus de gres sobre la qual s'alça un mur de tàpia considerablement elevat, a causa del desnivell existent respecte al carrer de Sant Jaume, on devia estar-ne la façana principal.

Cal assenyalar que aquests vestigis del raval o Pobla Nova de Sant Jordi són totalment coherents amb una acurada planificació geomètrica a base de mòduls parcel·lars de 12,2 metres, detectada en l'anàlisi del plànol, que permet emparentar el disseny urbà d'aquest raval amb el planejament d'altres fundacions coetànies.

ARCS APUNTATS
DEL MAGATZEM
DEL PALAU
SENYORIAL
SITUAT AL CARRER
DE LA PURÍSSIMA

MONESTIR DE SANT AGUSTÍ

Malgrat la seua demolició sistemàtica després de l'exclaustració de 1835, i en 1936 de l'església, s'ha conservat una petita porta ogival amb dovelles motllurades a manera d'arquivoltes, corresponent a un mur que separava l'església del corredor del claustre. Els materials del monestir es reutilitzaren àmpliament en la construcció dels edificis de l'actual plaça de Dins, tal com s'ha pogut veure al llarg de les obres que han posat al descobert nombroses dovelles de nervadures encaixades, com per exemple als murs dels soterranis.

